Staletí mezi Vltavou a Sázavou

PROTI PROUDU ŘEK A ČASU

SÁZAVA ~ VLTAVA

MEZI ŘEKAMI

PROTI PROUDU ŘEK A ČASU

Věnováno památce prof. PhDr. Petra Sommera, DrSc.
(1949–2023)

SÁZAVA

nejstarší řeka v Čechách s prameny na Moravě

VLTAVA

její mladší sestra

Staletí mezi Vltavou a Sázavou

Mezi řekami, z. s. ve spolupráci s obcemi, městysy a městy
za podpory Středočeského kraje.

MEZI ŘEKAMI, z. s.

Středočeský kraj

REGIONÁLNÍ MUZEUM V JÍLOVÉM U PRAHY

Benešov

DAVLE

HRADIŠTKO

KAMENNÝ PŘÍVOZ

KRŇANY, TELETÍN, TŘEBSÍN

LEŠANY

MĚCHENICE

NETVOŘICE

POSÁZAVÍ

ŠTĚCHOVICE

VRANÉ NAD VLTAVOU

ZBRASLAV

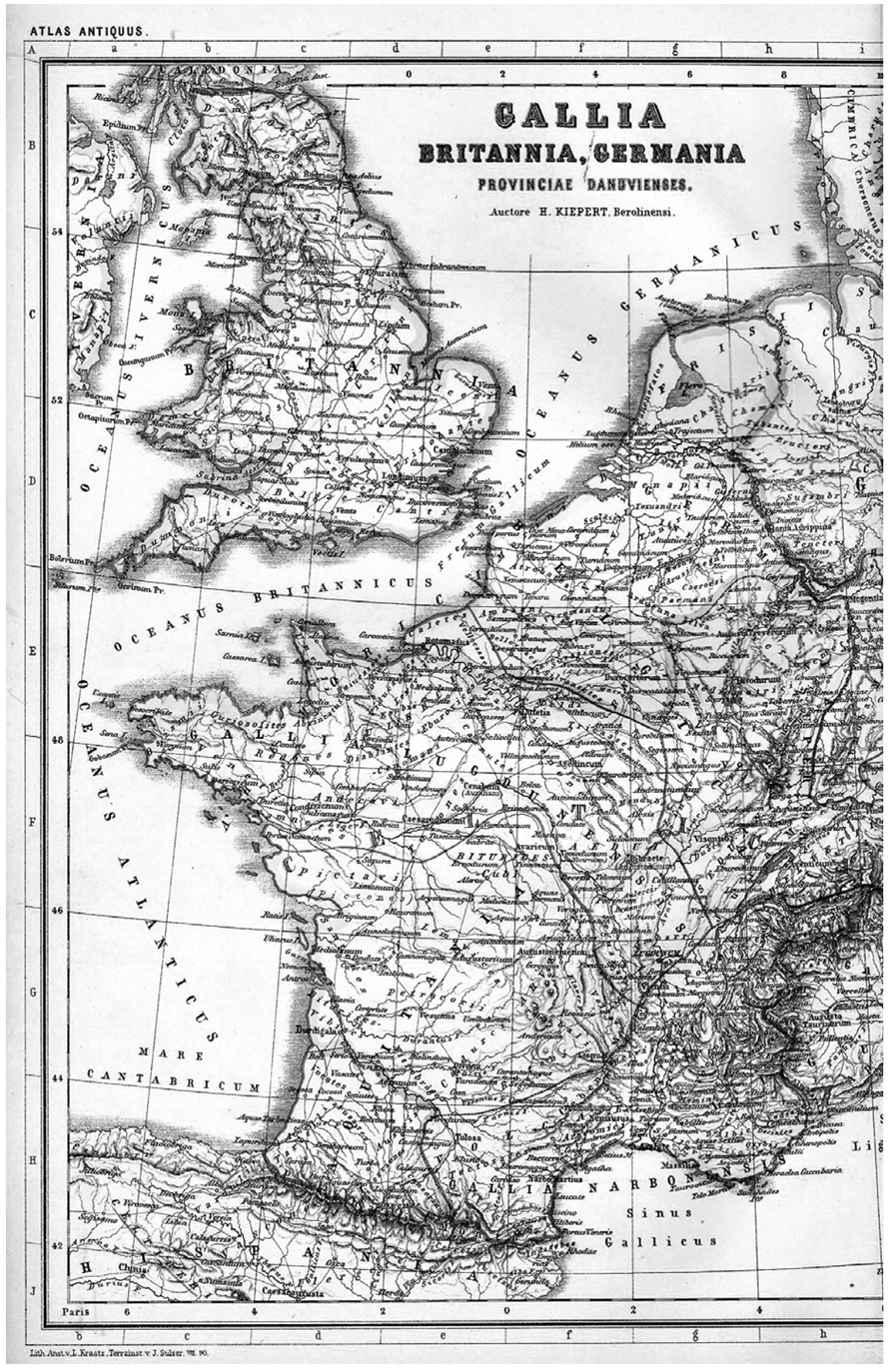

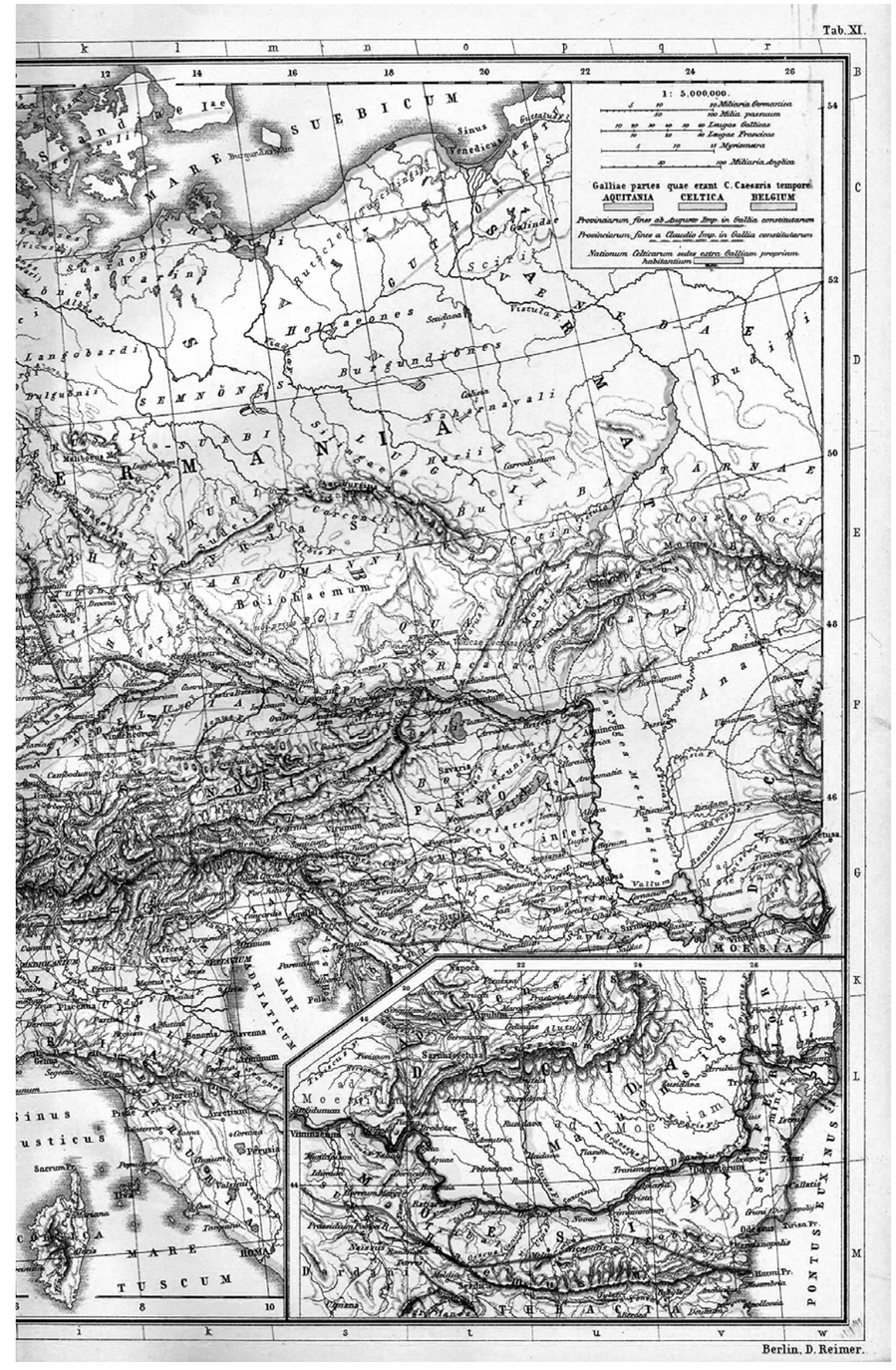

Gallia, Britannia, Germania – Boiohaemum – mapa 1892, Heinrich Kiepert.

Boiohaemum – země osídlená keltským kmenem Bójů, s největší pravděpodobností dnešní Čechy, odtud Boiohaemia, Bohemia – v pravé horní části mapy. Název je doložen u římských historiků a zeměpisců z období císařství (Velleius Paterculus, Tacitus, Strabón), kteří ho zaznamenali u germánských Markomanů, kteří území obsadili (a Bóje vytlačili) v letech 9–6 př. n. l.

Staletí mezi Vltavou a Sázavou

PROTI PROUDU ŘEK A ČASU

SÁZAVA ~ VLTAVA

Obálka

Foto 1: Soutok Sázavy a Vltavy u Davle. Foto Jiří Jiroušek

Foto 2: Měděný, litý limogeský křížek, který po velké povodni nalezl arcibiskupský notář okresu Příbram, sekretář a děkan mníšecký Jan Křtitel Cippelius 18. května 1799 v základních kamenech Ostrovského kláštera. V roce 1818 nálezce věnoval křížek Národnímu muzeu. Současné foto soutoku Vltavy a Sázavy Jiří Jiroušek

Zadní strana obálky

Foto: Český Šternberk. Foto Libor Sváček

© Jan Vizner, Václav Šmerák a kolektiv
© dle uvedení u fotografie nebo článku

Současné fotografie:
© dle autorů u fotografií

Historické fotografie:
© archiv Mezi řekami, z. s, Vojtěch Pavelčík, Jan Vizner,
Regionální muzeum v Jílovém u Prahy, Sbírka Národního muzea

SÁZAVA ~ Kniha první

Jan Vizner

KRAJINOU VYSOČINY ... 17

KRAJINOU ZLATA NAD SOUTOKEM ... 23

KRAJINOU STARÝCH BRODŮ A CEST ... 29

KRAJINOU ZAVINUTÉ STŘELY OKOLO BENEŠOVA A KONOPIŠTĚ ... 37

KRAJINOU HRADŮ ... 41

KRAJINOU SVĚTCŮ A ĎÁBLŮ ... 47

KRAJINOU ZKŘÍŽENÝCH OSTRVÍ A BÍLÝCH LEKNÍNŮ ... 53

KRAJINOU ZLATÉ HVĚZDY ... 59

SÁZAVA ~ Kniha druhá

FILIP STERNBERG: POD ZLATOU ŠTERNBERSKOU HVĚZDOU
Jaroslava Tůmová ... 67

JIŘÍ STERNBERG: Z KLUKA Z PANELÁKU ZÁMECKÝM PÁNEM
Jaroslava Tůmová ... 71

VORAŘI NA SÁZAVĚ, fotografie ... 74

POČÁTKY POSÁZAVSKÉ STEZKY
Zdeněk Jirásek ... 77

ZAJÍMAVOSTI A UNIKÁTY NA TRASE POSÁZAVSKÉHO PACIFIKU
Václav Šmerák ... 85

PŘEDVÁLEČNÝ TRAMPING A TRAMPSKÉ OSADY NA ZLATÉ ŘECE
Martin Maršálek ... 89

PRACOVNĚ-VÝCHOVNÝ TÁBOR HRADIŠTKO/BŘEŽANY
Tomáš Zouzal ... 97

VLTAVA ~ Kniha první

Jan Vizner

VLTAVA ... 107

OPPIDUM NA ZÁVISTI U ZBRASLAVI ... 111

VRANÉ NAD VLTAVOU, ZVOLSKÁ HOMOLE A STRNADY ... 119

ZBRASLAV A CISTERCIÁCKÝ KLÁŠTER AULA REGIA ... 123

MĚCHENICE, KLÍNEC A ZLATÉ DOLY NA TŘEMOŠNICI ... 127

DAVLE, KLÁŠTER NA OSTROVĚ, SV. KILIÁN A SEKANKA ... 131

ŠTĚCHOVICE, KOCÁBA A CESTA ZVANÁ SLAPČICE ... 135

SVATOJÁNSKÉ PROUDY, TŘEBENICE, SLAPY, ZANIKLÁ VES HONOJEDY A HRÁDEK U RABYNĚ ... 139

DVŮR MALČANY, ZANIKLÁ VES MORÁŇ, JABLONNÁ A BĚLICE ... 143

STARÁ ŽIVOHOŠŤ ... 147

OPPIDUM HRAZANY, HRADY KOZÍ HŘBET A OSTROMEČ, TVRZ ČERVENKA A PRVNÍ BOJIŠTĚ HUSITSKÝCH VÁLEK U NAHORUB ... 151

VLTAVA ~ Kniha druhá

STOLETÍ ARCHEOLOGICKÉHO VÝZKUMU OSTROVSKÉHO KLÁŠTERA
Petr Sommer ... 161

ZLATOHORNÍ KRÁLOVSKÉ MĚSTO JÍLOVÉ U PRAHY
Šárka Juřinová ... 173

VLTAVSKÉ BRODY A DLOUHÁ VÁLKA – TŘICETILETÁ
Jan Vizner ... 177

VLTAVAN V DĚJINÁCH
Josef Bílek, Tomáš Daněk ... 185

TRAMPING ZA PRVNÍ REPUBLIKY A JEHO OZVĚNY
Václav Drchal, Miloš Kapoun – Obluda z osady Paběrky, Michael Antony Tony – fotografie ... 191

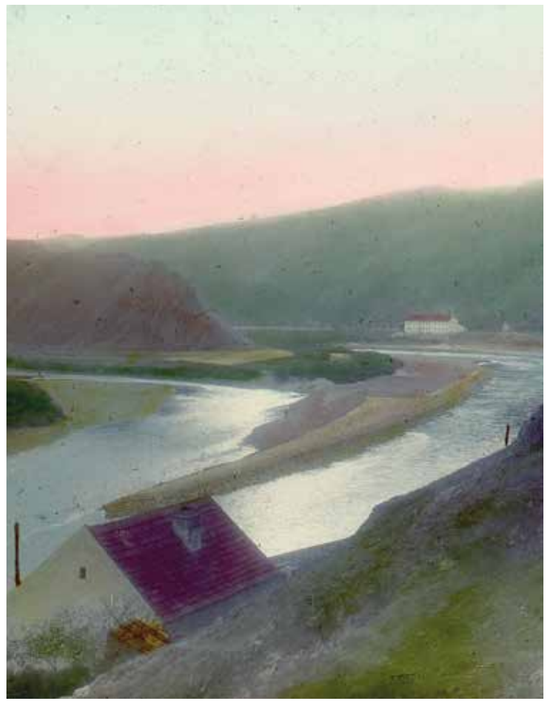

Soutok Vltavy a Sázavy, skleněný kolorovaný negativ přibližně r. 1900 (Sbírka Národního muzea, PS-2659)

Seznámení první – Několik vět úvodem

Vážení čtenáři,
kniha, kterou právě otevíráte, vás provede minulostí, která se psala podél dvou velkých českých řek – Sázavy a Vltavy. Věnujeme se v ní především těm úsekům, které se nacházejí v jihovýchodní a jižní části Středočeského kraje, kde se také oba toky stékají. Tato krajina je s oběma řekami neoddělitelně spjata, což nás také nakonec vedlo k tomuto soubornému vydání. Již dříve samostatně publikovanou část „Proti proudu řeky a času“, která se věnovala historii Vltavy od Keltů po současnost, zde nově doplňujeme o dějiny Sázavy a Posázaví. Nosným tématem, které nám pomohlo k ohraničení části toku Vltavy, bylo keltské osídlení a jeho dvě významné památky – oppida na Závisti a Hrazanech. V případě Sázavy začneme od Davle, tedy od místa, kde se vody Sázavy spojují a mísí s Vltavou. Kde ovšem naše putování ukončit? Vždyť kraj okolo břehů Sázavy je historickými místy a památkami proslulý v celé délce povodí, tedy od vrcholků Žďárských vrchů až do hloubi středních Čech.

I tentokrát nám ale pomohla sama historie. Na krajinu a její osídlení mají již od počátků dějin zásadní vliv lidé a jen těžko bychom hledali rod, který měl a doposud má pro Posázaví takový význam jako Sternbergové. Již před polovinou 13. století si budují na středním toku Sázavy své pevné a honosné sídlo, hrad Český Šternberk, po němž se od té doby rod psal jako páni ze Sternberga. Ovlivňovali pak další kolonizaci kraje, zakládali města, vsi i hrady a před polovinou 14. století navíc získali i hrad a panství Konopiště s městem Benešovem. Jako jediný rod v tomto kraji nikdy Posázaví neopustili a jeho dějiny se tak až do současnosti staly zároveň i historickým obrazem vývoje celé oblasti až do našich časů. Proto jsme se rozhodli pouť proti proudu Sázavy ukončit na jejich hlavním a nejstarším rodovém sídle, na jednom z nejkrásnějších hradů v Čechách, tedy na Českém Šternberku.

Sázava je ovšem řekou, kterou památky i památná místa provázejí v počtu jinde nevídaném. Proto nám přišlo tak trochu líto, že bychom v horním Posázaví žádné ani nezmínili. A tak tedy pomyslný výlet proti proudu řeky a času sice započneme u soutoku v Davli, ale ještě předtím se podíváme k pramenům Sázavy na Vysočinu a v krátkosti se pustíme po proudu dolů, až k „našemu“ Českému Šternberku. Této části sázavského toku věnujeme úvodní kapitolu a v ní krátce navštívíme jak malebnou krajinu, tak i památky natolik mimořádného významu, že jedna z nich byla dokonce zapsána na seznam světového dědictví UNESCO. To už si ale, stejně jako další zajímavá místa a stavby horního toku Sázavy, přiblížíme v první kapitole.

Jan Vizner
Václav Šmerák

SÁZAVA ~ KNIHA PRVNÍ

HISTORIE ŘEKY SÁZAVY
Jan Vizner, archeolog

Obrazová dokumentace
Václav Šmerák, publicista

Letecké fotografie
Jiří Jiroušek

Archivní fotografie:
Regionální muzeum v Jílovém u Prahy
Sbírka Národního muzea
a dále dle uvedení

Žďárské vrchy. Foto Jiří Jiroušek

KRAJINOU VYSOČINY

Sázava pramení vysoko v kopcích Žďárských vrchů v nadmořské výšce 757 metrů pod Šindelným vrchem nedaleko od obce Cikháj a tady se ještě jmenuje Stružný potok. Ten se brzy vlévá do rozsáhlého rybníka Velké Dářko nedaleko Škrdlovic, a když ho pak opouští, má už nám dobře známé jméno, tedy Sázava. Velké Dářko je rybníkem dnes využívaným k rekreaci, ale založen byl pro chov ryb, a to už v roce 1480. Jeho zakladatelem nebyl nikdo menší než syn krále Jiřího z Poděbrad Viktorin z Minsterberka, který zdejší pozemky koupil od žďárského kláštera. K němu nás tok Sázavy dovede už po několika dalších kilometrech. Klášter, nazvaný Studnice blahoslavené Panny Marie, založil v odlehlé horské krajině roku 1252 Boček z Kunštátu, příbuzný svaté Zdislavy z Lemberka a předek „husitského" krále Jiřího z Poděbrad. Byli to ovšem právě husité, kteří ho vyplenili a vypálili a pak po několik dalších století jen živořil a dočkal se dokonce i svého zrušení. Znovu byl založen roku 1638 velehradským opatem Janem Greifenfelsem, který sem znovu uvedl řád cisterciáků. A za necelé století pak začala nejslavnější éra kláštera, která mu vtiskla současnou podobu a vytvořila z něho architektonický skvost, jaký v Čechách prakticky nemá obdoby.

Vše začalo, když v roce 1706 zdejší opat Václav Vejmluva navázal spolupráci se snad největším geniem českého baroka, stavitelem a architektem Janem Blažejem Santinim Aichlem. Tento Mistr vytvořil svůj vlastní stavební sloh, dnes zvaný barokní gotika, a právě ve Žďáru vzniklo jeho snad nejvýznamnější a nejskvělejší dílo. Zdaleka to nebyla jen přestavba klášterního areálu v tomto slohu. V letech 1720 až 1722 vystavěl na kopci nad klášterem novou krajinnou dominantu, nádherný kostel sv. Jana Nepomuckého, postavený na půdorysu hvězdy a obklopený hřbitovními ambity s kaplemi. Stavba, jakou už prakticky jinde na světě nelze nalézt, se právem dostala na seznam památek UNESCO, není ale zdaleka jediným architektonickým skvostem širšího klášterního areálu. Jan Santini před branou kláštera vybudoval unikátní morový hřbitov na půdorysu tvaru lebky, nedaleko od něho hospodářský dvůr Lyra a působivý most se sochařskou výzdobou, tak trochu připomínající Karlův most v Praze, a v době svého působení

Žďár nad Sázavou – klášter. Foto Jiří Jiroušek

projektoval a stavěl i řadu dalších sakrálních i utilitárních staveb na celé Vysočině. Vznikla tak nádherná barokní krajina, která dnes může sloužit jako příklad citlivého přístupu člověka k přírodě i estetického krajinářského cítění lidí doby baroka.

Nedaleko od kláštera, jehož dějiny a stavebně historický vývoj dnes přibližuje rozsáhlá moderní expozice v bývalých konírnách, leží město Žďár nad Sázavou, jehož historickému středu vévodí v jádru gotický kostel sv. Prokopa, patrona Posázaví. Trhová osada tu stála snad již v 11. století a jako městečko s vlastní soudní pravomocí se zmiňuje poprvé v roce 1293. Je už ale na čase vydat se po proudu řeky dál.

Při našem putování bychom neměli minout romantické zříceniny hradu Ronova. Ten založili na počátku 14. století páni z Lichtenburka k ochraně zemské stezky od Žďáru k Německému Brodu a do dnešního dne se z něho dochovaly monumentální ruiny, volně přístupné po celý rok.

S historií hradu Ronova jsou spojeny i osudy města Přibyslav. Také u jeho zrodu někdy před polovinou 13. století stáli páni z Lichtenburka a hrad Ronov i město Přibyslav pak po celý středověk měly společnou vrchnost. Ve 14. století bylo město

opevněno kamennými hradbami a i zde tehdy, v místech dnešního zámku, stával hrad. A právě ten spolu s městem v říjnu roku 1424 oblehli husité, když v čele s Janem Žižkou z Trocnova a Kalicha začínali tažení na Moravu. V průběhu bojů ovšem starý vojevůdce onemocněl a dne 11. října zde také zemřel. Přes možnost různého pohledu na skutky Jana Žižky zůstává nesporným faktem, že v českých dějinách zůstal jediným nikdy neporaženým vojevůdcem, čímž se ostatně mohlo pochlubit i ve světové historii jen nemnoho válečníků. Na místě, kde Žižka údajně skonal a které se dnes nazývá Žižkovo pole, na tuto událost upomíná monumentální památník.

Mezi Přibyslaví a Havlíčkovým brodem bychom pak neměli bez povšimnutí minout krásný gotický kostel Panny Marie a sv. Ondřeje v obci Pohledu. Ten je jediným pozůstatkem kdysi slavného ženského cisterciáckého kláštera Údolí Panny Marie, založeného ve 13. století, zpustošeného husity a zrušeného v rámci reforem císaře Josefa II. Odtud už opravdu není daleko do města Havlíčkův Brod, které je skutečným srdcem a centrem celého horního a středního Posázaví.

I u počátků tohoto města bychom nalezli nám již známé pány z Lichtenburka. Roku 1256 založil na levém břehu Sázavy pan Smil z Lichtenburka na důležité mezinárodní obchodní stezce zvané Haberská cesta trhovou osadu Smilův Brod. Jeho potomci pak centrum osídlení přenesli do výhodnější polohy u kostela Nanebevzetí Panny Marie a zde začali budovat město s rozsáhlým tržištěm, které již počátkem 14. století dostalo i první hradby.

Nejsou to ale ty, které dnes můžeme jako mimořádně zachovalé středověké opevnění obdivovat kolem podstatné části městského jádra. Ty vznikly až složitějším vývojem během 14. a 15. století. Nejstarší hradbu objevili v roce 2022 archeologové při záchranném výzkumu v rámci revitalizace městského parku u děkanského kostela Nanebevzetí Panny Marie, a tak víme, že byla téměř 2 metry široká a měla i předsunutou menší hradební zeď a vyzděný příkop. Část této hradby si v nově upraveném parku mohou návštěvníci města prohlédnout.

Nyní ale zpět do historie. Již na počátku 14. století získali od Lichtenburků tehdejší Smilův Brod jejich příbuzní, páni z Lipé. A právě za jejich vlády dostalo toto centrum obchodu, řemesel i těžby drahých kovů svůj mladší název Německý Brod a v roce 1333 také od krále Jana Lucemburského městská privilegia. 14. století se tak stalo jedním z nejslavnějších období rozkvětu a prosperity města. To ovšem drasticky zakončily husitské války. Za ústupu II. křížové výpravy od Kutné Hory na samém počátku roku 1422 zde došlo ke krvavé bitvě, při níž byl Brod dobyt, vypleněn a obyvatelé zčásti zmasakrováni. I na tuto událost upomněl již zmíněný archeologický výzkum v roce 2022, kdy zde pracovníci společnosti Archaia nalezli hromadný hrob z období počátku husitských válek. Ten ukrýval pozůstatky několika stovek pohřbených, jejichž kosti či lebky často nesly zjevné stopy po smrtelných zraněních chladnými zbraněmi té doby.

Po válečném běsnění a uklidnění poměrů v Čechách přišlo další období rozkvětu, kdy byl Německý Brod dokonce císařem v 17. století prohlášen za svobodné královské město. A na tyto doby také upomíná většina památek města – krásné renesanční a barokní domy na hlavním náměstí i v ulicích, barokní přestavba městského chrámu, klášter augustiniánů s kostelem sv. Rodiny a řada dalších svatyní i půvabné památky venkovského stavitelství, jakou je například tzv. Štáflova chalupa, skvostný příklad předměstského stavení z konce středověku. O Havlíčkově Brodě, což je od roku 1945 již v pořadí třetí jméno tohoto krásného města, bychom si mohli povídat ještě dlouho, ale je třeba se vydat na další cestu.

Jen několik kilometrů od Havlíčkova Brodu už z dálky uvidíme jeden z největších a pro návštěvníky nejatraktivnějších středověkých hradů u nás, a to Lipnici nad Sázavou. I ten na počátku 14. století vystavěli páni z Lichtenburka, ale už roku 1319 se dostává do majetku velmože a „prvního muže království" Jindřicha z Lipé. Ten z něho buduje honosné a nákladné sídlo a dává mu vlastně podobu, kterou známe dodnes. Dochované gotické paláce s citlivě dobově zařízenými interiéry, nádherná kaple sv. Vavřince,

Ždár nad Sázavou – kostel sv. Jana Nepomuckého, postavený na půdorysu hvězdy. Foto Jiří Jiroušek

Mohyla Jana Žižky u Přibyslavi. Foto Jiří Jiroušek

úchvatná středověká sklepení, sloužící často k natáčení historických filmů, nebo nádherný výhled z ochozů věže Samson rozhodně stojí za to, abyste tento hrad navštívili. To platí i o domku, v němž žil, své Osudy dobrého vojáka Švejka psal a také roku 1922 zemřel spisovatel Jaroslav Hašek, a vlastně o celém půvabném podhradním městečku, kde se dochovaly i zbytky jeho středověkých hradeb. Můžete tu také ochutnat pivo z domácího pivovaru, které tu vaří právě potomci pana Haška.

Na dohled z Lipnice to je k malebnému městečku Světlá nad Sázavou s hezkým zámkem a zajímavým kostelem i historickým podzemím, právě tak jako k památnému vrchu Melechov a na Stvořidla. Tak se nazývá nádherná přírodní rezervace jednoho z nejmalebnějších úseků koryta Sázavy právě na úpatí Melechova. Rád sem jezdil i Jaroslav Foglar a umístil tu i děj některých svých knih a povídek. A kdo by chtěl po svazích kopce vystoupat výš od sázavských peřejí, může navštívit romantickou zříceninu středověké tvrze Melechov u osady Kouty anebo místo husitské bitvy z roku 1420 nedaleko vsí Bojiště a Kožlí. Odsud pak vede už jen krátká cesta k městu Ledeč nad Sázavou.

Městu na levém břehu Sázavy vévodí na protější skále středověký hrad Ledeč s mimořádně úzkou válcovou dominantní věží – bergfritem. Sídlo založili již ve 13. století páni z Říčan, a i po mnoha mladších přestavbách si zachovalo romantiku a půvab středověku. Na ten upomíná i několik kilometrů po proudu vzdálená zřícenina hradu Chřenovice s mohutnou okrouhlou útočištnou věží. I jeho historie sahá až do konce 13. století a u jeho založení stáli předkové rodu pánů z Kolovrat, se kterými se při naší pouti ještě nejednou setkáme. Dokonce až do 12. století nás pak přenese pohled na románský kostel sv. Václava ve stejnojmenné vsi, vzdálené od hradních zřícenin asi 30 minut chůze. Právě tyto malebné kouty nad zákruty Sázavy posloužily kdysi jako scenérie pro romantický a půvabný film Řeka čaruje.

Pár dalších kilometrů po proudu už z dálky uvidíme půvabnou stavbu zámku ve Zruči nad Sázavou. Novogoticky upravená rozsáhlá stavba je přestavěným gotickým hradem, který již během středověku prošel hned několika stavebními fázemi. Z historického opevnění zůstaly doposud zachovány příkopy, část vnější hradby i mohutná bašta a ze 14. století pochází i farní kostel Povýšení svatého Kříže pod hradem. Také Zruč založil rod Kolovratů s erbem orlice a zdejší větev se pak psala jako Zručští z Kolovrat.

Opět dál po proudu nemůžeme minout Kácov, malebné městečko v sázavském údolí, jemuž vévodí honosný pozdně barokní zámek. Ten v první polovině 18. století nechala přestavět ze staršího sídla vévodkyně Anna Marie Toskánská. Na místě zámku již na sklonku středověku ovšem stávala tvrz, v jejímž držení se vystřídala od 15. do 17. století celá dlouhá řada majitelů, většinou z řad nižší šlechty. K půvabu Kácova přispívá i historický areál pivovaru hned nad břehem Sázavy pod zámkem, stejně jako kostel a barokní morový sloup uprostřed náměstí. K tomu, abychom se tu zastavili a třeba si brodem přes řeku jen s vyhrnutými nohavicemi přešli Sázavu rovnou od zastávky Posázavského Pacifiku k branám pivovaru, nám jako důvod může dobře posloužit i ochutnávka místního vyhlášeného a znamenitého piva.

Když necháme Kácov za sebou, mohli bychom si na chvíli odskočit od Sázavy dál a vzhůru do kopců nad jejím pravým břehem. Tam bychom našli celou řadu zajímavých míst a památek. Krásný gotický kostel s dřevěnou zvonicí ve vsi Petrovice nad údolím se starými mlýny, anebo osada Losiny s celou řadou citlivě zrekonstruovaných roubených staveb lidové architektury jsou jen dvěma tipy z mnoha možných cílů. A pokud bychom už zůstali nahoře nad naší Sázavou a vyrazili k západu, pak to nebude dlouho trvat a nad říčním údolím uvidíme majestátně se tyčící hrad. To už je Český Šternberk, jeden z nejpůvabnějších hradů u nás a také cíl naší rychlé procházky po horní Sázavě. Těch míst a památek, které by si zasloužily podrobněji popsat, je tu ovšem mnohem víc, my tu zmínili jen ty nejznámější nebo právě zrovna nám blízké. Nyní se už ale vydáme k soutoku Sázavy s Vltavou a začneme to pravé putování Proti proudu řeky a času.

Lipnice nad Sázavou – město a hrad. Foto Jiří Jiroušek

Kácov. Foto Jiří Jiroušek

Chřenovice, údolí Sázavy a zřícenina hradu

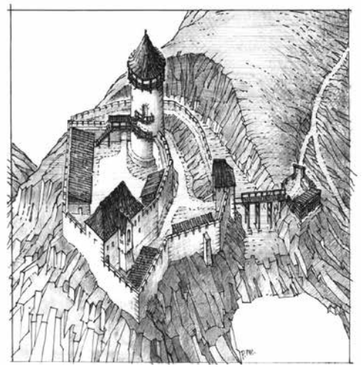

Hrad Chřenovice. Kresba Jan Heřman

Kostel sv. Ondřeje v Pohledu

Ledeč nad Sázavou – hrad

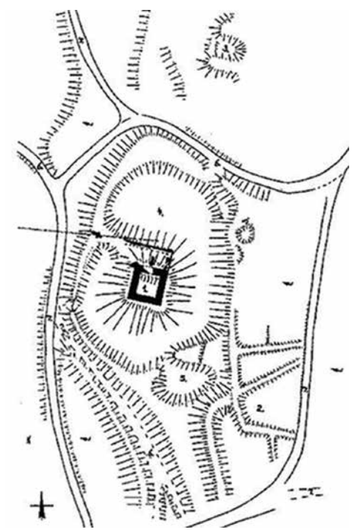

Plán tvrze Melechov

Zříceniny tvrze Melechov

Archiv Jana Viznera

Havlíčkův Brod (tehdy Německý) roku 1812 na vedutě od kanovníka a arcijáhna Jana Antonína Venuta

Kácov (Sbírka Národního muzea, PS-2508_1)

Hrad Lipnice v roce 1795 zpodobněný J. A. Venutem

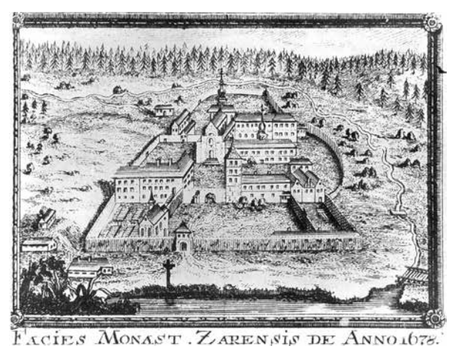

Klášter ve Žďáře nad Sázavou roku 1678

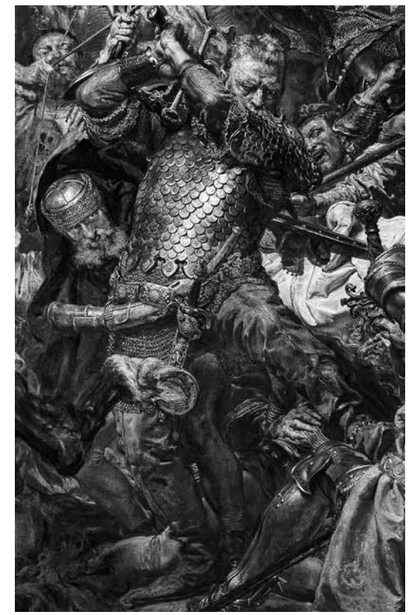

Jan Žižka na obraze Bitva u Grunwaldu od polského malíře Jana Matejky z roku 1878

Posázaví. Foto Jiří Jiroušek

KRAJINOU ZLATA NAD SOUTOKEM

Dolní tok řeky Sázavy, na němž jsme zahájili naši pomyslnou pouť, je snad vůbec nejpůvabnější a nejromantičtější část celého jejího povodí. Ovšem každý má nejraději asi ten „svůj" kraj, ale dramatické scenérie divoké řeky, klikatě se valící skalnatým kaňonem pod lesnatými úbočími vrchu Medníku, musí učarovat všem příchozím. Dnes jsou břehy řeky hustě „zabydleny" chatami a sruby, až do „trampské invaze" ve dvacátých letech minulého století to ale byla krajina jen minimálně obydlená.

Ale začněme opravdu od začátku. Celý kraj v širokém okolí Sázavy je od jejího soutoku až ke královskému zlatohornímu městu Jílovému historicky nerozlučně spojen se dvěma fenomény, a to s těžbou zlata a s benediktinským klášterem Stětí sv. Jana Křtitele na Ostrově u Davle.

O obou jsme si již povídali v prvním svazku o střední Vltavě. Ostrovský klášter a jeho historii jsme si tam s pomocí pana profesora Petra Sommera přiblížili natolik, že není nutné se k ní zde znovu vracet. Více, než nám pověděl pan profesor, bychom stejně nevěděli. Něco ale přece jen zmínit musíme, a to vesnice ležící vysoko nad řekou mezi kopci dolního Posázaví. Všechny, které mezi Jílovým a soutokem řeku zpovzdálí lemují, mají jednoho a téhož zakladatele, a tím byl právě klášter na Ostrově. A pokud je snad přímo nezaložil, tedy je s ním jistě spojena jejich nejstarší známá historie. To platí o Pikovicích, které na tomto úseku řeky leží jediné přímo na jejím břehu, právě tak jako o mnohem výš založených vsích Hradištko, Petrov, Luka, Bohuliby, Třebsín, Rakousy, Krňany, Hostěradice a Studené. Přímo nad soutokem leželo ve středověku v poloze, které dnes říkáme Sekanka, řemeslnické a kupecké městečko, rovněž tradičně spojované s klášterem a sdílející také v krátkém čase své existence jeho osudy. Založeno bylo někdy před polovinou 13. století a zničeno bylo spolu s klášterem za vpádu Braniborů po bitvě na Moravském poli v roce 1278. Zatímco klášter ovšem „vstal z mrtvých" do ještě většího rozkvětu a slávy, městečko na Sekance pro svět znovu vzkřísil až archeologický výzkum Miroslava Richtera v padesátých a šedesátých letech 20. století.

A ještě něco málo k dalším vesnicím a osadám kláštera v okolí. V Hradištku měli ostrovští opati už ve středověku hospodářský dvorec. O Pikovicích je první zmínka v roce 1310, stejně jako o osadě Sázava, která je dnes součástí městysu Davle. Podobné je to i u dalších vsí, z čehož můžeme předpokládat, že byly založeny nejpozději někdy ve druhé polovině 13. století a jejich existence byla od počátku spojená především s řekou, plavbou po ní i s lovem ryb v jejích peřejích. Další zmínka o Pikovicích, tentokrát společně s Hradištěm (jedná se o Hradištko), Loukou, Podloučím (Luka pod Medníkem) a Sázavou je z roku 1571, kdy tyto osady spolu s dalšími prodával Jan ze Sternberga za 2 350 kop grošů. Stejně starou osadou je i Petrov, který stejně jako nedaleké Bohuliby a Studené byl od svého počátku spojen s dolováním a rýžováním zlata v nejbližším okolí. Petrov měl ale trochu výlučné postavení. Stával tu dvorec, doložený i archeologickým výzkumem, který dle místní tradice sloužil jako sídlo správce zdejších dolů. A nedaleko Petrova u dnešní samoty Obora měli ve středověku pro sebe a své hosty skutečnou oboru ostrovští opati, kteří zde také vystavěli tvrz, snad v místech mladšího a dosud stojícího dvorce. Vedla tudy k brodu přes Zahořanský potok od Jílového také důležitá obchodní stezka, po které se v terénu zachoval velice hluboký úvoz, tvrz tedy snad chránila i provoz na této cestě. O obou zbývajících osadách, tedy o Bohulibech a Studeném,

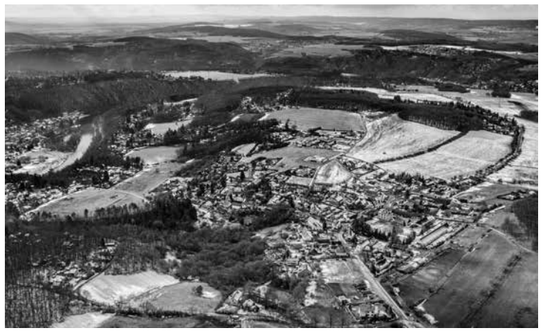

Petrov. Foto Jiří Jiroušek

Pohled na Pikovice, původní místa povrchové těžby zlata. Foto Jiří Jiroušek

Petrov – Bohubily. Foto Jiří Jiroušek

stejně jako o Lukách pod Medníkem a dalších obcích už si ale povíme v souvislosti s těžbou zlata.

Také o zlatu jsme už hovořili v prvním svazku a popsali jsme si řadu jeho nalezišť nad břehy Vltavy u Vraného, Měchenic, Klínce nebo v údolí říčky Kocáby. Toto zlato má s tím, které se dolovalo nad Sázavou, společný původní zdroj, a tím jsou křemenné žíly v okolí Jílového na dotyku břidlic s posázavskou žulou, respektive granodioritem. Zatímco nad Vltavou se dolovalo především na sekundárních rozsypech v říčních terasách a náplavech, na Sázavě bylo většinou těženo zlato z primárních ložisek. I jejich těžbě ale předcházelo rýžování a povrchové dolování na druhotných lokalitách, kam ukládala vzácný kov řeka Sázava ještě v hlubokém geologickém pravěku. Právě na tzv. sekundárech, tedy pradávných říčních terasách, dnes ležících vysoko nad současnou hladinou Sázavy, se dolovalo v okolí Petrova, Luk pod Medníkem, Bohulib a Horního Studeného, kde všude na tuto dávnou činnost zůstala v terénu celá řada památek a pozůstatků. Pole šachtic, obvalů a hald vytěžené hlušiny najdeme západně od Petrova na úpatí vrchu Ďábel, okolo Luk pod Medníkem u železniční trati Posázavského Pacifiku, ve stráních nad Sázavou i u chatové osady Na Pijavkách, kde archeologický výzkum v sedmdesátých letech 20. století zjistil i stopy středověkého osídlení. Nejvíce je ale takových stop v terénu kolem Bohulib a Studeného. Obě vesnice vznikly v hlubokých údolích, mimo ornou půdu na kamenitých úhorech, a to proto, že byly od počátku hornickými osadami. Dokud bylo dost zlata v sekundárních rozsypech, těžilo se tu povrchovým způsobem. Po vyčerpání těchto sekundárních ložisek někdy na počátku 14. století se pak i tady přešlo na těžbu hlubinnou. O té si ale více povíme až dále, při vyprávění o královském Jílovém a jeho dolech.

Obě osady, tedy Bohuliby i Studené si svůj historický ráz havířských sídlišť zachovaly doposud. Na prvním místě to platí právě o Bohulibech. Tady doposud stojí malebné havířské roubené domky z 18. století a ještě do nedávných let si celá ves zachovala archaické kouzlo a romantiku časů dávno minulých. Dnes ale již i sem proniká satelitní zástavba a duch středověku se odtud pomalu, ale jistě vytrácí.

Přes Horní a Dolní Studené je to už jen kousek na Žampach k Sázavě a odtud do strmých kopců k Jílovému. Na Žampachu od pradávna pracovaly úpravny rud na vodní pohon, tzv. puchýrny, tedy nejrůznější drtírny rudy a rudné mlýny. Některé byly přestavěny na výrobní objekty, jiné zanikly beze stopy a jen za nízkého stavu vody po nich můžeme v říčním korytě najít staré mlecí kameny – žernovy. Takové mlýny a stoupy na mletí, drcení a další zpracování v okolí vytěžené zlatonosné rudy pracovaly i na celé řadě dalších míst. Archeologicky byly povrchovým průzkumem zjištěny u Borku nedaleko štoly Halíře, u obce Radlík i jinde, ale muselo jich být mnohem víc. Nejednalo se ale o mlýny, jaké si představujeme z pohádek o čertech, vodnících a princeznách. Nebyla to výstavná stavení, podobná statkům, kde hospodařil a žil „pan otec“ i s celou rodinou, stárky, mládky a další čeledí. Rudný mlýn nebo stoupa byla velice prostá dřevěná stavba, často bez základů, zastřešující jen pracovní prostor nad zařízením poháněným kolem, většinou na horní vodu. Kde byl dostatečný spád vody, nebylo potřeba ani rybničních hrází k zadržení vody a náhonů k jejímu přívodu. Stačily prosté vantroky, tedy dřevěná koryta na kozách nebo sloupech. A když pak taková stavba zanikne, za pár desetiletí po ní v terénu nenajdeme ani stopy.

V dokonalém stavu se ale jedna z technických památek na zpracování zlata na Sázavě u Žampachu přece jen zachovala, třebaže nepochází až z „temného“ středověku. Od Kamenného Přívozu až na Žampach se po pravém břehu řeky táhne v délce jednoho kilometru mohutný náhon, jehož kamenná hráz slouží jako kvalitní cesta, a ještě dnes by hravě unesla i těžký vůz. Vybudovali ji tu stovky dělníků z okolí před polovinou 19. století pro přívod vody, která měla pohánět obrovské kolo, sloužící k pohonu gigantického zařízení na odvodnění zdejších dolů. Nic na tom, že se projekt nakonec ukázal příliš megalomanský a takové zařízení nefunkční. Voda v náhonu hnala kola puchýren a místní měli dobrou a bezpečnou zkratku podél Sázavy, kterou doposud rádi

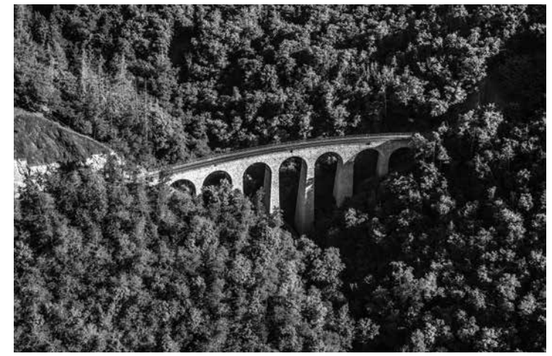

Žampašský most, někdy nazýván most na Žampachu či Kocourský viadukt. Foto Jiří Jiroušek

Jílové u Prahy. Foto Jiří Jiroušek

využívají jak zdejší chataři a starousedlíci, tak i zástupy turistů. A my se teď společně s nimi vydáme vzhůru do kopců k městu Jílovému.

O Jílovém a jeho zlatém dolování už toho bylo napsáno a natočeno tolik, že nebudeme příliš dlouho unavovat a jen v krátkosti si připomeneme hlavní momenty z jeho historie. Již počátky tohoto města jsou jistě spojeny s dobýváním zlata. To v okolí rýžovali, a možná i na povrchu těžili patrně již staří Keltové před zlomem letopočtu. Odpovídala by tomu i archeologická zjištění, která doložila keltské osídlení u osady Borek a také nedaleko Hostěradic u Kamenného Přívozu. Hlavní rozvoj zdejší těžby ale nastal okolo poloviny 13. století. Když byl roku 1240 vydán tzv. Horní regál, tedy soupis práv a povinností při těžbě drahých kovů, jsou tu opakovaně zmiňovány i doly na zlato a odborníci se domnívají, že tyto zprávy se vztahují právě k Jílovému. Odpovídalo by tomu i stáří jílovského kostela, v jádru ještě románsko-gotického, jehož původní zasvěcení mimochodem patřilo sv. Mikulášovi, jednomu z hornických patronů. Na počátku 14. století dosáhly zdejší doly největší prosperity a roku 1325 umožnily králi Janu Lucemburskému, aby jako první panovník na sever od Alp začal razit zlatou minci, tzv. florény. Právě z jílovského zlata byla, což dokládají odborné expertízy, vyrobena i Svatováclavská královská koruna a Karel IV. z něho začal po roce 1350 razit další zlatou minci – dukáty. Právě doba vlády tohoto panovníka byla pro Jílové „zlatou érou“. Okolo roku 1350 dostalo od českého a římského krále Karla práva královského horního města a sídlila zde i tzv. urbura, tedy královský horní úřad. Těžilo se tehdy především na Radlické a Šišléřské žíle v několika stovkách dolů, z nichž některé dosahovaly hloubek až úctyhodných 400 metrů. Těžil tu v sedmdesátých letech 14. století i královský mincmistr Jan Rotlev, stavitel nádherného gotického paláce, kde dnes sídlí v Praze Karlova univerzita.

Byla to ovšem právě blízkost císařské rezidence Prahy, která zavinila, že se z Jílového nestala druhá Kutná Hora se svými architektonickými skvosty a památkami. Zdejší bohatí těžaři si totiž budovali za zisky z jílovského zlata svá sídla, stejně jako pan Rotlev, v Praze. A tak nám v Jílovém po něm zůstala jen půvabná pověst o zlatém šlojíři a na náměstí skvostná gotická věžová stavba bývalé rychty patricijského rodu Velfloviců. Ta má dnes barokní fasádu a slouží jako městská radnice. Ještě jedna budova v Jílovém ale pamatuje časy Otce vlasti, a to Regionální muzeum, zaměřené tematicky právě na historii těžby a zpracování zlata. Vznikla spojením dvou gotických kamenných domů, v nichž sídlila nám už známá urbura, a zachovala si doposud řadu středověkých prvků, mezi nimi i sklípek, kde se údajně v době Karla IV. shromažďovalo získané zlato. Konec doby Karlovy vlády byl ale i dobou postupného úpadku zdejších dolů. Ty dosáhly už takových hloubek, že nastaly velké obtíže se spodní vodou. Její čerpání těžbu prodražovalo, ztěžovalo a někde docela znemožnilo. Navíc nestabilní vláda Karlova syna Václava IV. už velkolepým podnikům nepřála a konec těžby nadlouho přivodily husitské války.

Až v 16. století se do Jílového začali vracet těžaři i havíři a na sklonku tohoto věku se dokonce v Jílovém usadil i legendární magistr Eduard Kelley, první dvorní alchymista císaře Rudolfa II. Ten si za svoji rezidenci zvolil právě dům zvaný Mince, dnešní muzeum, kde je mu věnována i část expozice. Brzy po tom ale nastala třicetiletá válka a s dolováním byl zase na dlouho konec. Až 18. století přineslo obnovu těžby, tehdy tu dokonce s úspěchem jako těžař podnikal i přední malíř českého baroka Petr Brandl. Někdejší středověké slávy ale už jílovské doly nikdy nedosáhly. Soukromí těžaři a různá hornická bratrstva se tu pokoušela, ne vždy bez úspěchu, dolovat i v 19. století a poslední etapa těžby byla nakonec definitivně ukončena až v roce 1968. Dnes na zašlou slávu jílovského zlata upomínají kromě zmíněných staveb už jen muzeem provozované a veřejnosti přístupné štoly Halíře, sv. Josefa a sv. Antonína Paduánského a naučné stezky, křižující nad dávnými důlními díly okolí půvabného posázavského města.

My se teď ale z Jílového znovu přesuneme hluboko do údolí Sázavy a okolo dobře nám už známého starého náhonu se nad divokou řekou vydáme dál proti proudu, do na dně údolí ležící malebné vsi Kamenný Přívoz. O té si povíme v následující kapitole.

Petrov (Sbírka Národního muzea, PS-2654)

Původní cesta u Petrova (Sbírka Národního muzea, PS-2655)

Pikovice

Medník nad Sázavou a Pikovicemi, původní jez u již zaniklého mlýna (Sbírka Národního muzea, PS-2648)

Pikovice, zaniklý jez a mlýn

Přívoz u Pikovic

Bohuliby, zachovalá původní stavba

Žampach, Kubátský potok (Sbírka Národního muzea, PS 2606_1)

Pikovice, původní mlýn s jezem (Sbírka Národního muzea, PS-2650)

Žampašský most

Sázava u Žampachu

Koupání v Sázavě

Přívoz na Žampachu

Žampach na dobové pohlednici

Snímky na této dvoustraně pocházejí z období od konce 19. do poloviny 20. století (Sbírka Národního muzea, Regionální muzeum v Jílovém u Prahy)

Pohled po proudu řeky ke Kamennému Přívozu. Vpravo Kamenný Újezdec, v pozadí Žampach. Foto Jiří Jiroušek

KRAJINOU STARÝCH BRODŮ A CEST

Sázava pod Kamenným Újezdcem. Foto Jiří Jiroušek

Kamenný Přívoz je osadou prastarou, původně se nazýval Přívozec a už ve 13. století patřil k majetkům benediktinského kláštera na Ostrově. Již tehdy tady také byl nejenom přívoz, který dal vsi jméno, ale především významný a důležitý brod na zemské stezce. Teprve zde se totiž s větším nákladem dalo cestou od Prahy poprvé pohodlněji dostat přes Sázavu na její levý břeh. Od soutoku až k Jílovému neexistovaly přes řeku žádné kvalitnější přechody. Nejbližší brod přecházel přes Sekanku samotný soutok Sázavy s Vltavou, pro obtížnost cesty ale asi nebyl příliš oblíbenou komunikační spojnicí. Výš proti proudu fungovalo jen několik přívozů v Pikovicích, u samoty Terezie pod Lukami a na Žampachu, ty ale mohly sloužit jen pro přepravu osob. S těžkými vozy a s nákladem na hřbetech mezků a koní se dalo poprvé přejíždět přes Sázavu až tady, v Kamenném Přívoze. A to platilo od pravěku až do přelomu 19. a 20. století, kdy byl v Pikovicích a v Kamenném Přívoze postaven most a nad břehy řeky železnice.

První poutníci a kupci tudy cestovali s jistotou už na úsvitu dějin, v době keltského osídlení v posledních stoletích před zlomem letopočtu. Dokládají to jednak archeologické nálezy, dále pak i pouhý poučený pohled na mapu středních Čech. Nejvýznamnější keltské centrum, oppidum na Závisti u Zbraslavi – první městské centrum na území Čech – leželo nad pravým břehem Vltavy. Stejnou polohu měla mnohem výše proti proudu oppida na Hrazanech na Sedlčansku a další jihočeská velká a důležitá keltská sídliště. Jedinou spojnicí mezi nimi tak byla právě cesta, která v prostoru Kamenného Přívozu křížila Sázavu. Cesta sem, jak se domníváme, směřovala od Závisti přes Dolní Břežany a Libeř k Jílovému a pak klesala k řece, kde ji chránila osada, zjištěná archeology v Borku u Jílového. Po přechodu řeky se točila mírně k západu a stoupala k dnešním Hostěradicím. I tady potvrdil archeologický průzkum keltské osídlení. Další trať se už otáčela na jih a přes nynější Vysoký Újezd pod Holým vrchem směřovala na Sedlčansko a k Hrazanům, aby poté pokračovala nad Vltavou dál k jihu. V roce 2014 se podařil nadšencům ze spolku Archeo L. P. 2010 a archeologům ze společnosti Archaia zajímavý objev. Pod temenem Holého vrchu zjistili stopy po nevelkém výrobním objektu, snad souvisejícím se železářskou výrobou, a zároveň tu kromě zlomků keramiky nalezli i dobře zachovaný hrot železného kopí. Při dalším studiu nalezené keramiky se zjistilo, že některé fragmenty pocházejí z amfory vyrobené v antickém prostředí někdy v posledním století před Kristem. S trochou nadsázky a pro takové bádání nezbytné fantazie si tak můžeme představit, že tady, na Holém vrchu u Netvořic, v době Keltů byla jakási obchodní stanice a kontrolní bod, střežící a chránící provoz na významné dálkové spojnici. Ta nezmizela beze stopy. V polích a loukách v okolí Hostěradic, Krňan, Teletína a Vysokého Újezdu je dosud velice dobře patrný mohutný a dávno již neužívaný úvoz, který snad může být pozůstatkem dávné pravěké komunikace, užívané ovšem minimálně až do středověku.

Vraťme se ale zpátky k Sázavě. Keltové byli možná první, ale rozhodně ne poslední, kdo tudy putoval. Ve vrcholném středověku tudy vedla jedna z větví mezinárodní obchodní trasy zvané Linecká cesta, která tudy přes Netvořice, Neveklov a Sedlčansko mířila na jih království, do rakouských zemí a dále do Itálie. I po

Lom u Prosečnice a Hornopožárské lesy. Foto Jiří Jiroušek

Týnec nad Sázavou, historický střed s hradem, za ním most přes Sázavu. Foto Jiří Jiroušek

Zbořený Kostelec, lávka přes Sázavu a zřícenina hradu. Foto Jiří Jiroušek

této komunikaci nám zůstala památka, a to ne ledajaká. Jižně nad Kamenným Přívozem, nad zákrutem silnice k Netvořicím u Mošťanského rybníka ve svahu Holých vršků, se dochoval svazek bezmála dvou desítek prastarých úvozů, z nichž některé doposud dosahují hloubky přes tři metry. Míří úbočím kopce na jih, kam putovali v dávných dobách kupci od Prahy a odkud cizí obchodníci přiváželi vzácné látky, drahocenná vína a orientální koření či parfémy.

Kdo se z jakýchkoliv důvodů chtěl vyhnout brodu u Kamenného Přívozu, musel od Jílového nebo už od Psár pokračovat do kopců dnešního Hornopožárského polesí. Dnes je to kontinuálně zalesněná oblast v délce a šířce mnoha kilometrů, ve středověku tu ale existovala řada osad a samot, což potvrzují písemné prameny i zjištění archeologických průzkumů. I tady se ve svazích a stráních po dávných cestách zachovala řada úvozů i úvozových svazků, nejnápadnějších na jižních úbočích kopců, kudy klesají k Týnci nad Sázavou. Tady byl další, v pořadí druhý důležitý sázavský brod. Musel mít svůj význam už v raném středověku, protože tu k jeho ochraně už v 11. století vyrostl hrad, vlastně spíše malé hradiště, na němž byla vystavěna kamenná rotunda. Pod ní byl ve století následujícím zbudován velký kamenný trojprostorový palác a na přelomu 12. a 13. století k rotundě přistavěna vysoká kamenná obytná věž. Kdo tehdy sídlil na tomto hradě, který podle profesora Tomáše Durdíka patřil k tzv. hradům přechodného typu, dnes již nevíme. První písemnou zprávu o hradu v Týnci máme až z roku 1318, kdy byl jeho pánem Oldřich Medek z Valdeka a Týnce. Ten patřil k mocnému rodu Buziců, byl příbuzným slavného válečníka a politika Viléma Zajíce z Valdeka a společně s ním užíval erbu kančí hlavy. Jeho potomci tu sídlili až do 15. století, vlastnili také ves a tvrz v Lešanech a další osady v okolí a po svém zakladateli se psali jako Medkové z Týnce. Později je vystřídala řada dalších držitelů z řad nižší šlechty, ti ale už na hradě nesídlili a užívali ho jen k hospodářským účelům. Až po Bílé hoře získal Týnec Albrecht z Valdštejna a připojil ho ke Konopišťskému panství. Jako jeho součást se později dostal do majetku hrabat z Vrtby, kteří na hradě v roce 1791 dokonce zřídili manufakturu na proslulou týneckou kameninu.

Vrátíme se ale na zemskou stezku, kterou jsme u hradu v Týnci na okamžik opustili. Ta od brodu a přívozu vedla mezi hradem a v jádru gotickým kostelem sv. Šimona a Judy dále k Bukovanům a Chlístovu a okolo hradu Konopiště mířila k Benešovu. Tady se setkávala s cestou od Kamenného Přívozu, která sem vedla jednou z odboček od Neveklova kolem hradu Kožlí, z něhož dnes zůstaly už jen romantické zříceniny. V Benešově se ale připojovaly i další cesty ze všech směrů, z nichž nás teď budou zajímat jen ty, které sem spěchaly od Sázavy.

Za Týncem byl totiž proti proudu další brod, a to u Zbořeného Kostelce. Sem vedla zemská stezka od Kamenice a Čakovic a její brod tu nejpozději od přelomu 13. a 14. století střežil mohutný hrad Kostelec. Je tedy nutné, abychom se na této významné historické památce dolního Posázaví na krátkou chvíli zastavili.

Stejně jako Týnec, i Kostelec je poprvé zmíněn v roce 1318 a také tento hrad tehdy držel „náš starý známý“ Oldřich Medek

z Valdeka. Hrad je ale starší, založen byl nejspíš z vůle krále Václava II. snad už na konci 13. století a pan Oldřich s kančí hlavou na štítu ho měl patrně jen v zástavě. Tomu totiž odpovídá další historie hradu. Od Oldřichových potomků jej vyplatil roku 1356 sám císař Karel IV. a propůjčoval ho pak svým různým dvořanům. Roku 1360 hrad dokonce dědičně s panstvím deseti vesnic obdržel Jan z Haardega, jeden z Karlových předních rádců a hodnostářů. Později ho drželi různí dvořané Karlova syna Václava IV. a po husitských válkách jej získal neklidný a nenechavý pán Rozkoš z Dubé. Protože z něho učinil základnu svých loupeživých nájezdů, vytáhla proti němu zemská hotovost pod velením pana Zdeňka Konopišťského ze Sternberga a hrad dobyla. Jako náhradu za náklady spojené s tímto tažením obdržel pan Zdeněk od krále Jiříka z Poděbrad právě Kostelec. Když se ale později s panovníkem politicky rozešel, nechal mu král Jiří tento hrad oblehnout a po dobytí rozbořit. Asi tehdy se mu začalo říkat současným pojmenováním Zbořený Kostelec.

Z hradu se zachovaly monumentální zříceniny. Vévodí mu torzo starého paláce ze 13. století a vedle něho dobře dochované zdivo domu hradní posádky z druhé poloviny 15. století. Od řeky je pak nejlépe patrná válcová věž na skalním útesu, která snad může patřit k nejstarší stavební fázi hradu. Celý areál obklopuje široký vyzděný příkop a zbytky hradby s částí věžové brány a ruinami budov předhradí. Na okolních kopcích se skvěle dochovaly zbytky obléhacích prací a v úbočí hradního vrchu úvozy po dávné cestě k brodu. A pokud se podíváme od zřícenin do polí na druhém břehu, uvidíme tam k lesu se od řeky táhnout pás keřů a stromů. To je další zbytek středověké stezky, která tudy mířila k Benešovu.

Než se ale vydáme do Nespek na další, tentokrát nejvýznamnější a hlavní trasu zemské Linecké cesty, která se také nazývala někdy jako Rakouská nebo Vitorazská, dorazíme podél Sázavy do samoty Ledce. A právě toto půvabné místo můžeme bez jakékoliv nadsázky nazvat jako dokonale zakonzervovanou součást posázavského středověku.

Dnes tu mezi rybníky nad říčním břehem pod lesnatými stráněmi v malebném koutu Posázaví stojí raně gotický kostel sv. Bartoloměje a rozsáhlý starobylý hospodářský dvůr. Tyto stavby jsou pozůstatkem zaniklé středověké vesnice Ledce, která tu s jistotou stála už ve 13. století a zanikla snad někdy v 15. století. O jejím stáří vypovídá právě kostel s krásným ústupkovým bobulovým portálem z doby posledních Přemyslovců. Vesnice samotná zmizela beze stopy a její podobu bez komplexního archeologického výzkumu lze jen těžko rekonstruovat. Pozůstatkem středověkého osídlení je ale i dvůr, který původně patřil ke zdejší tvrzi jako poplužní a některé jeho stavby snad skutečně pamatují dobu existence pradávné vsi. Tvrz stávala mezi rybníky a při stavebních úpravách terénu v 19. století zde bylo odkryto mohutné zdivo čtverhranné stavby, zřejmě po centrálním stavení obytné věže. Ta byla ve 14. století, kdy o Ledcích máme první písemné zprávy, sídlem vladyků Bohuňka, Viléma

Nespeky. Foto Jiří Jiroušek

Dvůr Ledce s kostelem sv. Bartoloměje. Foto Jiří Jiroušek

Ledce, kostel svatého Bartoloměje

Románský kostel sv. Petra a Pavla v Poříčí nad Sázavou. Foto Petr Žák, Jednou stopou Českem, z.s.

a Baltazara, kteří se podle ní psali z Ledců. Někdy před rokem 1373 vesnici, tvrz, dvůr i podací právo ke zdejšímu kostelu získal Přísnak z nedalekého Poříčí, dvořan Karla IV. a místopísař desk zemských. Ten tu pak hospodařil společně s bratry Ondřejem a Lipocem a se syny Přísnakem, Zikmundem, Janem a Václavem, z nichž poslední byl farářem v Poříčí nad Sázavou. Tam se teď také cestou přes Nespeky a Městečko přesuneme.

Než ale překročíme znovu Sázavu na její levý břeh, musíme se na okamžik zastavit a vzpomenout jedné dějinné události, která se odehrála před více než šesti stoletími v místech, kudy dnes projíždí řady aut od Benešova ku Praze.

Stejnou cestou se v květnu roku 1420 vydala vojenská hotovost nově založené husitské obce Tábor pod vedením Jana Žižky z Trocnova, Mikuláše z Husi a Pístného a dalších hejtmanů na pomoc Praze, která tábority volala do boje proti římskému a uherskému králi Zikmundovi Lucemburskému a vojskům první křížové výpravy. Po vypálení Benešova překročili husité 19. května v Poříčí Sázavu, než se ale mohli vydat dále na Prahu, přišla zpráva, že proti nim táhne katolické vojsko, prý snad v síle více než 11 000 mužů. Vedli ho královi věrní Petr Konopišťský ze Sternberga, Jan z Chotěmic, posázavský šlechtic Václav z Dubé a Léštna a italský vojevůdce Fillipo Scolari, hrabě z Ozory, u Čechů známý jako Pípa Vlach. Husité se opevnili na pravém břehu v rovině nad Sázavou do vozové hradby. V ní také v noci zadrželi a odrazili útok katolíků a následně je dokonce dokázali obrátit na útěk, aby pak sami druhého dne pokračovali již nerušeně v cestě do hlavního města království.

Vlastně už jsme v líčení bitvy pověděli i o poříčském brodu. Byl skutečně jedním z nejdůležitějších na celé Sázavě. Vedla tudy od Prahy přes Jesenici a Ládví hlavní zemská trasa už několikrát zmíněné Linecké či Vitorazské stezky, která dále mířila přímo k Benešovu a po splynutí i překřížení s dalšími cestami pokračovala na Tábor, Soběslav, České Budějovice a dále k Dolnímu Dvořišti a k Dunaji, kde se právě v Linci setkala s tzv. podunajskou magistrálou, spojující západ a východ Evropy. Z Lince cesta pokračovala do tzv. Solné komory v podhůří Alp v okolí Salzburku a dále horskými průsmyky do slunné Itálie a k přístavům Středozemního moře.

Není divu, že na tak významném říčním přechodu vyrostlo hned několik vesnic, které ovšem již dnes splynuly do jediné, a to Poříčí nad Sázavou. Než se tam dostaneme, přejdeme po starém kamenném mostě císaře Františka Josefa I. Ten nahradil v polovině 19. století dřevěný krytý most z 16. století a byl urychleně, nicméně slavnostně dokončen v roce 1849 k příležitosti císařovy návštěvy a průjezdu zdejší obcí.

Ve středověku na levém sázavském břehu stávaly osady tři, a to Poříčí, Kouty a Balkovice. Byla tu i tvrz vladyků z Poříčí, o kterých už víme, že vlastnili v době Karla IV. i blízké Ledce. Z jejich zdejšího sídla se do našich časů už nic nedochovalo, patrně stávalo nedaleko mostu nad řekou v místech velkého hospodářského dvora. Naštěstí ale do současnosti zůstaly zachovány zdejší sakrální stavby mimořádné architektonické i historické hodnoty. V Poříčí totiž stojí dnes hned dva románské kostely. První u silnice k Benešovu uvidíte nad hřbitovní zdí na návrší kamenný kostelík sv. Petra. Jedná se o nádhernou románskou stavbu z konce 12. století, jejíž podoba se od doby, kdy byl kostel vystavěn, prakticky nezměnila. Je to malebná jednolodní kamenná stavba se štítovou hranolovou věží, románskými sdruženými okny a s polookrouhlou apsidou. Na severní straně je ještě patrný původní vstup na panskou tribunu, kudy se do kostela vcházelo přímo ze sousedního dvorce, dávno již zmizelého beze stopy stejně jako starší tvrz u Sázavy. V interiéru svatyně se navíc dochovaly nádherné gotické freskové malby.

Blíže k řece stojí nad soutokem konopišťského potoka se Sázavou druhý kostel, zasvěcený sv. Havlovi. Dnes je již jeho podoba pozměněna barokními i mladšími přestavbami, v jádru je ale redukovanou románskou bazilikou, původně měl dvě boční věže a zachoval si raně středověkou dispozici i celou řadu exteriérových i interiérových raně středověkých prvků a kamenických článků. Zajímavé je například schodiště v síle zdiva na jižní straně kostela. Skutečným skvostem je ovšem románská sloupová krypta pod závěrem svatyně, která patří v celých Čechách vedle obdobných prostorů v Doksanech na Litoměřicku nebo v chrámu sv. Štěpána v Kouřimi k několika z mála takto dochovaných.

Než se vydáme z Poříčí vzhůru proti proudu, nezbyde nám než se na chvíli odloučit dále od řeky k jihu, kam ve středověku směřovaly cesty od posázavských brodů. Kdybychom tak totiž neučinili, minuli bychom nevděčně a k vlastnímu neprospěchu půvabné a starobylé město Benešov, které je dnes, a bylo již od počátků vrcholného středověku, přirozeným centrem dolního Posázaví.

Kamenný Přívoz (Sbírka Národního muzea, PS-2562_1)

Kamenný Přívoz (archiv Vojtěcha Pavelčíka)

Kamenný Přívoz, řečiště Sázavy podél původního náhonu. Foto z 25. 7. 1897 (Regionální muzeum v Jílovém u Prahy)

Týnec nad Sázavou (Sbírka Národního muzea, PS-2548_1)

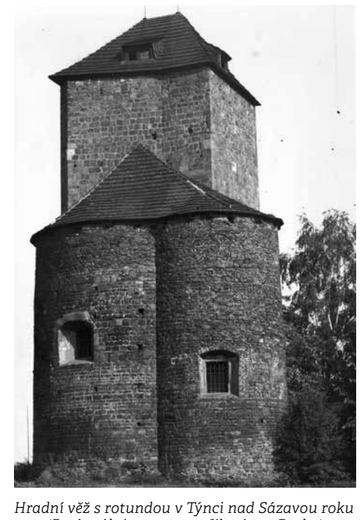

Hradní věž s rotundou v Týnci nad Sázavou roku 1969 (Regionální muzeum v Jílovém u Prahy)

Archeologický průzkum probíhal v Týnci nad Sázavou v letech 1969–1973 (Regionální muzeum v Jílovém u Prahy)

Zbořený Kostelec (Regionální muzeum v Jílovém u Prahy)

Zbořený Kostelec kolem roku 1900 (Sbírka Národního muzea, PS-2552_1)

Ledeč nad Sázavou. Foto Jiří Jiroušek

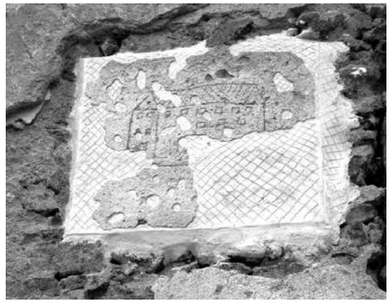

Ledce, detail původní kresby, D. Pleva

Staré Brodce před rokem 1900

Továrna na kameninu v Týnci nad Sázavou

Vidlákova Lhota (Regionální muzeum v Jílovém u Prahy)

Poříčí nad Sázavou (Sbírka Národního muzea, PS-2541_1)

Poříčí nad Sázavou, kostel sv. Havla. Foto V. Pecha

Poříčí nad Sázavou, kostel sv. Havla. Foto Václav Šmerák

Interiér kostela sv. Havla v Poříčí. Foto Václav Šmerák

Románský kostel sv. Petra a Pavla v Poříčí nad Sázavou

Poříčí nad Sázavou v roce 1926, Regionální muzeum v Jílovém u Prahy

Poříčí nad Sázavou před rokem 1936 (Regionální muzeum v Jílovém u Prahy)

Pohled na Benešov od Karlova přes náměstí a Pražskou ulici ke Konopišti. Foto Jiří Jiroušek

KRAJINOU ZAVINUTÉ STŘELY OKOLO BENEŠOVA A KONOPIŠTĚ

Mrač. Foto Jiří Jiroušek

Benešov, historické centrum Karlov. Foto Jiří Jiroušek

Než doputujeme k Benešovu, uděláme si ještě malou zastávku v Mrači. Nad vsí na skalnatém návrší tu stojí skvěle zachovaná stavba vrcholně středověké tvrze z druhé poloviny 14. století – kamenná velká palácová budova s hradbou obepínající prostorné nádvoří. Byla až do 16. století sídlem jedné z vedlejších větví pánů z Dubé z rodu Benešoviců, kteří měli v erbu tzv. odřivous neboli zavinutou střelu. Později přešla na Šelmberky a v 17. století přestala sloužit jako rezidence a byla již využívána jen jako hospodářský objekt.

Tato tvrz ale nebyla jediným šlechtickým sídlem v Mrači. Asi 100 metrů od ní bychom nalezli valy a příkopy po zaniklém sídle starším, které je v predikátu Zdislava z Mrače uváděno již v roce 1318. Milou zajímavostí je, že právě toto tvrziště určil spisovatel Radovan Šimáček k vyvrcholení děje svého dramatického detektivního románu Zločin na Zlenicích hradě léta Páně 1318, zasazeného do dolního Posázaví v době vlády krále Jana Lucemburského. A do třetice, v Mrači stával v 18. století i zámek. Vlastně měl stát, nebyl nikdy v plném rozsahu dokončen a jeho zříceniny si dnes můžete prohlédnout jen několik desítek metrů od brány středověké tvrze pánů z Dubé.

Teď už ale zpátky na trať starých zemských cest a vzhůru k Benešovu.

Kotliny okolo Benešova jsou krajinou osídlenou už od pravěku. Jednotlivé nálezy dokládají přítomnost prvních zemědělců v eneolitu a další, tentokrát už přímo v katastru města, ve starší době bronzové, tedy někdy mezi 18. až 16. stoletím před Kristem. Někdy během 8. století po zlomu letopočtu sem pak ve větším počtu přicházejí první slovanští kolonisté a během následujících dvou staletí tu také budují první opevněná hradiště. To nejvýznamnější stálo na vrchu Hradiště u obce Lštění a ještě si o něm budeme povídat dále. Další hradiště bychom našli u Tomic nebo na Sedlčansku nad Nalžovickým Podhájím. V 11. a ve 12. století pak už v kolonizaci kraje pokračovaly vedle panujících knížat z rodu Přemyslovců také kláštery benediktinů v Sázavě a na Ostrově u Davle a k nim se přidaly i rody velmožů z panovníkovy družiny. K nim patřili v našem kraji na prvním místě Benešovici.

S tímto rodem jsme se již setkali v Mrači a budeme se s ním potkávat při našem putování Posázavím ještě častokrát. V erbu měl, jak jsme již zmínili, znak zvaný tehdy odřivous, tedy

stylizovanou střelu, a to bílou na červeném štítě. První osobností tohoto rodu, kterou známe z písemných zpráv, byl vyšehradský probošt Beneš, kancléř knížete Bořivoje II., zmíněný v roce 1088. Po něm následovali další jeho jmenovci, o kterých se píše v letech 1158 až 1226. A v posledním uvedeném roce se také tento šlechtic Beneš poprvé píše jako pán z Benešova. Je to tedy nejstarší písemná zpráva o našem městě, sídlo Benešoviců tu ale stálo jistě již o půl druhého století dříve. Snad ho založil již vyšehradský probošt Beneš a pro zbudování opevněného dvorce si zvolil výrazné ostrožné návrší, dnes zvané Karlov. To mimo jiné chránilo i křižovatku významných zemských cest, jednu z nejdůležitějších ve středních Čechách. Už známe tzv. cestu Lineckou a s ní i názvy Rakouská a Vitorazská. Větve mířily od Prahy na jih a v prostoru Benešova se křižovaly s cestami, které sem vedly přes Vlašim z Moravy a z Kouřimska i Polabí okolo Sázavského kláštera. Připojovaly se tady na ně i regionální komunikace od Neveklova, Sedlčan anebo z jižních částí Podblanicka. Kde byl rušný provoz a kudy projížděly karavany kupců, usazovali se i řemeslníci a místní obchodníci. Tak se už během 12. století začalo podhradí sídla Benešoviců na Karlově postupně rozrůstat v prosperující osadu. Ta se usadila jihozápadně pod návrším, na kterém byl někdy na počátku 13. století vystavěn farní kostel sv. Mikuláše a v letech 1246 až 1247 založen Tobiášem z Benešova klášter menších bratří sv. Františka, tzv. minoritů.

V průběhu 13. století a především pak ve století následujícím se Benešov proměnil v městečko a město. Jeho jádro tvořilo rozsáhlé tržiště, které zabíralo celý prostor dnešního Masarykova a Malého náměstí i prostor mezi nimi, zaplněný domovní zástavbou až mnohem později, a bylo tak ve středověku větší než například Staroměstské náměstí v Praze. Domovní zástavba vyrostla okolo tržiště a také podél přilehlých ulic. Tady se rozložila už mimo hlavní centrum jednotlivá předměstí, do nichž se z městského jádra vcházelo, a na tudy vedoucí zemské cesty se vjíždělo kamennými věžovými branami. Kamenné opevnění ale Benešov nikdy neměl. Chránily ho okolní mokřiny a pak už jen palisády, z proutí vyplétané ploty a snad i příkopy a valy. Další brána s průjezdnou věží vedla na návrší Karlov, kde v době Karla IV. vyrůstal velkolepý kostel Panny Marie a další stavby minoritského kláštera. Už ve 13. století byl ve stylu vrcholné gotiky přestavěn i farní (a tehdy již také děkanský) kostel sv. Mikuláše do podoby trojlodní baziliky s vícebokým presbytářem. Při dnešní Pražské ulici u cesty do středu království navíc vyrostla další svatyně, a to kostel sv. Alžběty s městským špitálem. U farního kostela a jistě i při klášteře už v době předhusitské fungovaly také školy.

Snad již v závěru 13. století opustili Benešovici své staré a dobovým standardům i jejich prestiži dávno nevyhovující sídlo na Karlově a západně od města na ostrožně nad močály Konopišťského potoka začali budovat svoji novou rezidenci. Ne ovšem ledajakou. Z rozkazu a prostředků pražského biskupa Tobiáše z Bechyně a Benešova tu vyrostl hrad Konopiště, vystavěný po

Zámek Konopiště s přilehlým rybníkem. Foto Jiří Jiroušek

Zámek Konopiště, původně středověký hrad. Foto Jiří Jiroušek

vzoru tzv. francouzských kastelů. Právě Konopiště je pro tento hradní typ v celých Čechách jeho nejdokonalejší ukázkou. Obrovskou pevnost na půdorysu obdélníku chránily mocné valy, vyzděné široké příkopy a především vysoká hradba, zesílená dvojicí obrovských válcových věží v čele a nejméně pěti dalšími takovými věžemi nižšími. V jádru hradu stály dva velké paláce a další snad zaujal vnitřní nároží na prvním nádvoří. Ačkoliv Konopiště dnes vnímáme spíše jako romantický zámek, celá stavba si zachovala nejen středověkou dispozici, ale i větší část celého opevnění a ze 13. století je i jeho hlavní dominanta, tedy velká okrouhlá věž. Ta se také společně se sousední věží Václavkou v nároží hradní dispozice jediná zachovala v plné původní výši, dovolující nám představu o velkoleposti a výstavnosti středověkého hradu.

Konopiště ještě nestálo dlouho, a už spolu s Benešovem změnilo majitele. V roce 1327 totiž poslední žijící příslušník rodu zavinuté střely, pražský kanovník Tobiáš, který jako kněz pochopitelně neměl legitimní potomky, odkázal město i hrad s panstvím osmi dalších vesnic svému příbuznému Zdeslavovi

Kostel na Chvojně. Foto Jiří Jiroušek

Neštětická hora. Foto Jiří Jiroušek

ze Sternberga. A jeho rod s erbem osmicípé zlaté hvězdy v modrém poli, jeden z nejvýznamnějším v celém království, pak vlastnil tento kraj až do počátku 17. století.

Dynamický rozvoj a prosperitu Benešova, který se už ve 14. století počtem obyvatel a významem přiblížil královským městům, dramaticky přerušily husitské války. Už na jejich počátku v květnu roku 1420 husité město vypálili a zle poničili i minoritský klášter. Naštěstí se ale Benešov z těchto ran rychle vzpamatoval. Další těžkou zkouškou byly domácí války v době vlády Jiřího z Poděbrad. Proti němu se postavil jeho někdejší čelní podporovatel, pan Zdeněk Konopišťský ze Sternberga, který společně s řadou dalších předních šlechticů nesouhlasil s jeho domácí i zahraniční politikou, vedoucí postupně k mezinárodní izolaci českých zemí a novým zahraničním válkám. Tehdy, v letech 1467 až 1469, oblehlo královské vojsko Konopiště. O pevnosti jeho hradeb i odhodlání posádky pana Zdeňka svědčí skutečnost, že se hrad bránil po dobu neuvěřitelných osmnácti měsíců a posádka se nakonec vzdala až z důvodu naprostého vyhladovění.

Konec 15. a celé 16. století přinesly ale Benešovu nový rozkvět. Město tehdy mělo snad až 2 500 obyvatel, žijících ve více než 230 domech. Získalo právo vařit a prodávat pivo a také šenkovat víno. Současná zástavba už nestačila, a tak právě tehdy byl vybudován i domovní blok uprostřed původního obrovského tržiště.

To už se ale na Konopišti usadila nová vrchnost. Od paní Alžběty ze Sternberga a jejího chotě Arkleba z Kunovic získali v roce 1603 celé panství Hodějovští z Hodějova. Ti o ně ale po Bílé hoře přišli a nakrátko ho pak vlastnil slavný vojevůdce Albrecht z Valdštejna, který zanedlouho Konopiště i Benešov odprodal Pavlu Michnovi z Vacínova. Téměř jedno století se tu pak majitelé rychle střídali, až v roce 1716 koupil celé zboží hrabě František Josef z Vrtby. Po jeho příbuzných nakonec získali panství Lobkovicové a od nich ho koupil v roce 1887 arcivévoda František Ferdinand d´Este. Tehdy pro celý kraj i město a zámek nastal čas nového rozkvětu, blahobytu a prosperity.

V roce 1896 se arcivévoda František Ferdinand stal následníkem rakousko-uherského trůnu a za svoje hlavní sídlo si zvolil právě Konopiště. Jeho císařské výsosti a jeho choti, vévodkyni Žofii Marii z Hohenbergu, rozené hraběnce Chotkové z Chotkova a Vojnína, vděčí Konopiště za velkolepou přestavbu do současné podoby i za nádherné parky a zahrady nebo půvabný most Žofín přes závěr Konopišťského rybníka. Následník trůnu s chotí nechali dobudovat a přestavět benešovské vlakové nádraží a také se zasloužili o zbudování benešovské nemocnice, pojmenované na počest zasnoubení korunního prince Rudolfa s princeznou Stefanií Belgickou. František Ferdinand také v roce 1897 založil zdejší slavný pivovar, který doposud s hrdostí nese jeho jméno.

Arcivévoda také s pomocí vynikajícího architekta Josefa Mockera nechal upravit a přestavět románský kostel na Chvojenu nedaleko konopišťského parku, který je doposud výraznou krajinnou dominantou. Určil ho původně pro sebe i svoji rodinu za místo posledního odpočinku, osud a jeho dramatické zvraty ale nakonec určily jinak.

Tímto blaženým obdobím, právem zvaným Belle epoque, kdy se Benešov a Konopiště nakrátko staly jedním ze společenských a diplomatických center Evropy, také ukončíme naše vyprávění. Povídání o další historii a osudech města i zámku pod vrcholky Chlumu a Neštětické hory ponecháme pro toto období povolanějším odborníkům. Opustíme tedy „v nejlepším“ malebné město v srdci středních Čech a vrátíme se na hlavní trasu našeho putování, do údolí krásné řeky Sázavy.

Chocerady. Foto Jiří Jiroušek

KRAJINOU HRADŮ

Úsek řeky od Čerčan k Sázavě nad Sázavou můžeme právem označit názvem této kapitoly, tedy krajinou hradů. Jen málokde jich najdeme na nevelké ploše krajiny tolik jako právě nad zdejšími břehy Sázavy. Ten, který při cestě od Čerčan proti proudu najdeme nad levým břehem řeky jako první, je zároveň i ze všech, o nichž si budeme povídat, tím nejstarším. Vlastně se v pravém smyslu toho slova, jak ho dnes chápeme, nejedná o hrad, ale o hradiště. Tak se dnes také jmenuje výrazný kopec nad vesnicemi Lštění a Čtyřkoly.

Hradiště Lštění vzniklo snad již v 9. nebo 10. století jako pomezní na hranicích území Přemyslovců a Slavníkovců. V 11. století se pak stalo správním centrem širokého okolí a důležitým opěrným bodem a kontrolovalo také zemské stezky a brody přes Sázavu. Z tohoto období také pochází první písemná zmínka o Lštění, které k roku 1055 jmenuje kronikář Kosmas jako „Castrum muntissimum“, tedy opevněný hrad. V následujícím roce 1056 se toto místo znovu zapsalo do českých dějin, ovšem nikterak příjemně. Tehdy zde z rozkazu knížete Spytihněva II. byla uvězněna jeho švagrová Marie, prý velice krásná. V rámci bojů o trůn mezi syny knížete Břetislava totiž musel kníže Vratislav uprchnout před svým bratrem Spytihněvem ze země, a to tak spěšně, že v Olomouci zanechal svoji choť, nám už známou Marii. Tu tedy nechal rozhněvaný vladař uvěznit, zřejmě jako rukojmí. Svěřil ji do péče lštěnského kastelána Mstiše, který svůj úkol ovšem plnil s brutalitou sadisty a půvabnou kněžnu údajně na noc připoutával řetězy ke své posteli. Není tedy divu, že když byla Marie konečně na přímluvu biskupa Šebíře propuštěna, zanedlouho v důsledku přestálých útrap zemřela. Mstišovi se pak její choť, kníže a v budoucnu první český král Vratislav, prý krvavě odměnil a zbavil ho života způsobem neméně krutým, než s jakým kastelán zacházel s jeho zesnulou ženou.

Hradiště nad Lštěním nebylo nikterak rozsáhlé ani výstavné. Celá jeho plocha zabírala asi 4,3 hektaru a byla rozdělena na předhradí a akropoli. Na té stál jako jediná zdejší stavba z kamene kostelík sv. Klimenta a dále knížecí palác, patrně jen dřevěný, stejně jako další obytné i hospodářské budovy. Celý areál chránily kromě příkrých svahů a hlubokých roklí a údolí především mohutné valy a příkopy. Ty se také na temeni ostrožny zachovaly doposud. Stojí tu i kostel sv. Klimenta, ovšem v podobě, která vznikla barokní přestavbou gotické svatyně, vybudované na základech nejstarší sakrální stavby. Na hřbitůvku, který kostelík obklopuje, se pohřbívalo již v časech existence hradiště v mladší době hradištní. O mnoho staletí později tu v roce 1907 spočinul i jeden z vůdčích českých politiků 19. století Eduard Grégr.

Hradiště přestalo definitivně plnit svoji úlohu už někdy během první třetiny 13. století, bylo opuštěno a brzy zaniklo. Zdejší kostel, poprvé písemně zmíněný až v roce 1398, ale nepřestal pro široké okolí plnit funkci svatyně a na místě někdejšího knížecího paláce už ve středověku vznikla fara. Dnes tu stojí hospodářský dvorec užívaný k obytným i rekreačním účelům.

K době doznívající slávy hradiště u Lštění se ale ještě jednou vrátíme, a to na protějším břehu Sázavy asi o dva kilometry proti jejímu proudu, kde se do ní vlévá říčka Mnichovka.

Tady, nad pravým břehem Mnichovky na strmé skalní ostrožně se dosud dochovaly terénní pozůstatky i drobné zbytky zdiva nevelkého opevněného sídla známého jako hrad u Čtyřkol. Jedná se snad o jeden z našich nejstarších hradů, který tu pravděpodobně vznikl jako součást hradské soustavy nedalekého hradiště Lštění a plnil jak funkci strážní, tak mohl být rezidencí jednoho z tamních urozených manů. Snad byl vystavěn již někdy na přelomu 12. a 13. století, čemuž by odpovídala i jeho velice archaická podoba. Pokud měl hospodářské předhradí, bylo zničeno při stavbě železniční trati procházející těsně nad jeho pozůstatky. V jádru hrádku za šíjovým příkopem se dochovaly základy zděné čtyřhranné stavby, snad obytné věže, a za ní dvouprostorové budovy, patrně hradního paláce. Z písemných zpráv o tomto sídle nic nevíme a z archeologických nálezů i jeho podoby se můžeme domnívat, že jeho existence neměla dlouhého trvání.

Hned na protějším břehu říčky, na skalní ostrožně mezi jejím srázným údolím a Sázavou, se tyčí romantické zříceniny dalšího hradu, a to Zlenic, zvaných někdy také Hláska. Dochovaly

se z něho na klesajícím temeni vysokého kopce, odděleného od svahů hlubokým šíjovým příkopem, především zbytky věžového paláce, brány a dalších budov v hradním jádru. Do něho se přicházelo od řeky po stoupající opyši předhradím, které za příkopy a valy v kamenné hradbě střežila mohutná věžová brána. Stály tu i hospodářské stavby, po nichž zůstaly v terénu stopy základů. Hrad patřil k typu tzv. hradů s blokovou zástavbou, a byl tak jakousi zmenšeninou soudobých hradů královských.

První písemná zmínka o hradu je z roku 1318, kdy se po něm psal Oldřich ze Zlenic. Už jsme se v Mrači zmínili o půvabném románu Radovana Šimáčka „Zločin na Zlenicích hradě". Jsou to právě tyto Zlenice, které jsou jeho hlavním dějištěm. A právě vražda na onom panu Oldřichovi na zdejším hradě zahajuje sled dramatických událostí románu, který je ovšem historickou fikcí. Ne tak ale jeho protagonisté, z nichž většina jsou reálně doloženými historickými postavami. Teď ale zpět k dějinám hradu Zlenice. Založen byl, jak dosvědčují archeologické výzkumy probíhající tu již od devadesátých let minulého století, už v závěru 13. století. Po panu Oldřichovi zde známe v roce 1351 Jana ze Zlenic, který snad mohl patřit k rodu pánů ze Sternberga. V tomto roce hrad Zlenice i s panstvím vesnic Hrusice, Senohraby, Všešímy, Chlum, Mirošovice s třemi mlýny, Lensedly, Bohumil, Lomnice, Javorník a s díly ve vsi Aldašín a městečkách Ondřejov a Lensedly i s nedalekým hradem Ježovem prodal bratrům Štěpánovi a Ješkovi z Tetína. Jak se pak asi v sedmdesátých letech 14. století z jejich držení dostal hrad do majetku královské komory, nevíme. Jisté ale je, že v roce 1377 ho císař Karel IV. udělil jako léno Ondřejovi III. z Dubé. Tento velmož byl významnou osobností své doby. Patřil k nám už důvěrně známému rodu Benešoviců a již od čtyřicátých let 14. století zastával úřad nejvyššího sudího českého království, tedy jakéhosi středověkého předsedy ústavního soudu. V této funkci zůstal až do roku 1394, kdy odešel na zasloužený, ale mimořádně aktivní odpočinek. Na hradě Zlenicích se věnoval sepsání svého monumentálního mnohosvazkového díla Práva zemská česká a jako více než devadesátiletý zemřel mezi lety 1412 až 1413. Později se zde v příštích padesáti letech často střídali majitelé, až nakonec hrad získal roku 1463 pan Zdeněk Kostka z Postupic, dvořan a hodnostář krále Jiřího z Poděbrad. Dlouho se z něho ale netěšil. Už v roce 1465 za občanské války mezi panovníkem a jeho šlechtickou opozicí byly Zlenice obleženy, dobyty a rozbořeny. Hrad pak už nebyl nikdy obnoven a změnil se ve zříceniny, které tu můžeme obdivovat dodnes.

Od devadesátých let 20. století o hrad pečuje Společnost pro záchranu hradu Zlenice a úspěšně se z vlastních prostředků, často velice těžce shromažďovaných, snaží o jeho konzervaci i zvelebení. Díky archeologickým výzkumům konaným v souvislosti s touto činností bylo například objeveno i zaniklé podhradní městečko v místech, kde byly na přelomu 19. a 20. století vybudovány malebné říční lázně a restaurace Baštírna. Na hradě se vždy počátkem léta konají skvělé akce Oživlý středověk, prezentující návštěvníkům hmotnou kulturu a každodennost tohoto historického období. A jako zajímavost už lze jen dodat, že se tu můžete od jara do podzimu přes řeku svézt jedním z nejdéle fungujících přívozů na Sázavě, dřevěnou pramicí poháněnou bydlem. Je tu i mimořádně hezké koupání.

Teď už si ale odskočíme na chvíli od Sázavy do vnitrozemí k nádraží v Senohrabech. Za ním směrem ku Praze bychom našli na ostrohu nad soutokem Kunického potoka a Mnichovky skromné pozůstatky už zmíněného hradu Ježova. Nedochovalo se z něho o mnoho víc než zbytky základů jedné budovy a vyzděný příkop. Hrad patřil ke zlenickému panství a v době své existence tak sdílel i jeho osudy. Většina jeho zřícenin zanikla při výstavbě železniční trati a dalším rozšířením plochy nádraží.

Pokud už jsme dorazili až sem, na okraj Senohrab, neměli bychom vynechat návštěvu blízkých Hrusic. Snad každý má tuto malebnou středočeskou obec spojenou se jménem malíře a spisovatele Josefa Lady, a to jistě právem. Lada se tu nejen narodil, ale také sem a do nejbližšího okolí umístil děj svých krásných

Čerčany. Foto Jiří Jiroušek

Lštění, kostel sv. Klimenta. Foto Jiří Jiroušek

a milých pohádkových příběhů. Vedle památníku tohoto národního umělce a naučné stezky po místech spojených s jeho životem a dílem tu najdeme i dvojici „ladovských" hospůdek. Než se tu ale posadíme k občerstvení, neměli bychom bez povšimnutí nechat krásný románský kostel sv. Václava v jejich těsném sousedství. Obdivovat jistě budeme především překrásný románský figurální tympanon nad portálem a také si tu vzpomeneme na moudrého a vzdělaného středověkého právníka, na pana Ondřeje z Dubé a ze Zlenic, který tu nalezl místo svého posledního odpočinku.

Vrátíme se teď ale zpátky k Sázavě, nechme se převézt na její druhý břeh a vydejme se vzhůru proti proudu, kde ani ne za půl hodinky chůze uvidíme zříceniny hradu Stará Dubá a jeho podhradního městečka Odranec. Jedná se o jeden z největších zaniklých sídlištních komplexů v Čechách, který kromě hradu, hospodářského předhradí a opevněného podhradního sídliště obsahuje i pozůstatky obléhacích prací z druhé poloviny 15. století. Hrad se poprvé v písemných pramenech uvádí až roku 1283 v predikátu Ondřeje z Dubé z rodu Benešoviců, vybudován byl ale zřejmě již krátce po polovině 13. století. A nebyl hradem ledajakým. Kromě Dubé se totiž jen jihočeské rožmberské Příběnice tehdy mohly mezi šlechtickými hrady měřit a soutěžit svým rozsahem a výstavností s hrady královskými, jakými byly například Zvíkov, Bezděz nebo Křivoklát. Kdo tehdy na hrad přicházel, musel nejdříve vstoupit do předhradí na náhorní plošině ostrožny mezi Sázavou a úzkou strží bezejmenného potoka. Až pak dorazil k obrovskému, do skály vylámanému příkopu, přes který po mostě vešel do dolního hradu. Odtud pak už vystoupal na první hradní nádvoří, obklopené kamennými patrovými budovami. Další bránou v hradbě potom pokračoval do nádvoří druhého v jádru hradu. I to svírala palácová křídla a vévodila mu, stejně jako celému hradu, obrovská čtverhranná věž. Někdy okolo roku 1350 se součástí Dubé stala i kaple, zasvěcená sv. Klimentovi, snad po vzoru patrocinia nedalekého kostela na Hradišti u Lštění. Hradby, táhnoucí se srázy a po hřebeni pod hradem spojovaly hrad s městečkem, vystavěným na obdélném půdorysu mezi strání hradního vrchu a řekou Sázavou. To obklopovala vysoká kamenná hradba a vstupovalo se do něho dvojicí protilehlých hranolových věžových bran.

Tak tedy vypadal jeden z nejmocnějších hradů ve středověkých Čechách, který po většinu doby jeho existence vlastnil rod zavinuté střely. Ten také po něm získal své jméno jako páni z Dubé a pod ním četní jeho příslušníci vstoupili významně do české historie.

V roce 1404 ale hrad na kratičkou chvíli dramaticky změnil majitele. V neklidných časech bojů mezi Lucemburky i mezi králem Václavem IV. a šlechtickou opozicí se Dubé zmocnil loupeživý rytíř Jan Zoul z Ostředka a hodlal z něho učinit základnu pro své výboje. Tomu ale zabránila zemská hotovost, která pod vedením bojovného arcibiskupa Zbyňka Zajíce z Házmburka k hradu brzy přitáhla, oblehla jej a dobyla. Rytíř Zoul byl spolu s více než stovkou svých druhů zajat a za několik dní pak v Praze popraven. Zajímavostí jistě je, že jeho zpovědníkem před popravou byl tehdejší farář od sv. Michala na Starém Městě mistr Jan Hus. O výmluvnosti pozdějšího betlémského kazatele jistě svědčí, že dokázal otrlého lapku pohnout ke kajícnému vyznání hříchů i veřejné prosbě za jejich odpuštění.

Dubá se vrátila do rukou svého pravého pána, kterým tehdy byl Vaněk z Dubé a v majetku jeho rodu pak zůstala dalších asi padesát let. Až tehdy ji získal Bohuš Kostka z Postupic, příbuzný pana Zdeňka, s nímž jsme se seznámili na Zlenicích. Pro Dubou ale znamenal Bohuš Kostka stejný osud, jaký přinesl jeho příbuzný Zlenicím. Hrad byl za poděbradských válek obležen a po čase dobyt a rozbořen. Od té doby se měnil ve zříceninu. Jeho malebné a velice rozsáhlé pozůstatky můžeme doposud obdivovat v lesnatém a těžko přístupném terénu vysoko nad Sázavou. Z podhradí Odranec se dochovala kromě zbytků hradeb především velká věž s průjezdem brány, stojící dnes v těsném sousedství železniční trati Posázavského Pacifiku.

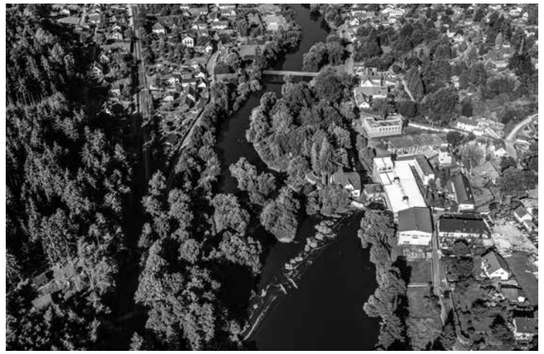

Čtyřkoly. Foto Jiří Jiroušek

Zřícenina hradu Zlenice. Foto Jiří Jiroušek

Snad budoucnost přinese i tomuto hradu více péče a pozornosti, které si velice význačná památka gotické hradní architektury bezesporu zaslouží.

Podobný osud s Dubou sdílel i o několik málo kilometrů výše proti řece položený Čejchanov, zvaný také Čejchanův Hrádek či prostě jen Hrádek. Vybudovali ho nad osadou Hvězdonice a naproti Choceradům zřejmě už v závěru 13. století příslušníci rodu Benešoviců a pak se po něm dále psali jako páni z Hrádku. V roce 1318 tu známe Ondřeje a pak roku 1356 Čejchana, po němž získal Hrádek svůj přídomek Čejchanův. Jeho potomci ho pak drželi

Zámek Komorní Hrádek. Foto Jiří Jiroušek

až do počátku následujícího století, kdy ho neznámo jak získal Jan Zoul z Ostředka. Kdo byl tento rytíř, již dobře víme z povídání o sousední Dubé. Proto také byl i Čejchanov při vojenských operacích zemské hotovosti proti Zoulovi dobyt a rozbořen. A to byl také konec existence tohoto nevelkého posázavského hradu. Jeho původní podoba odpovídala době jeho vzniku i finančním možnostem stavebníka. Měl, jak bylo tehdy v Čechách běžné, dvojdílnou dispozici tvořenou předhradím a hradním jádrem. Předhradí za šíjovým příkopem chránila kamenná hradba a bránu průchozí hranolová věž. Jinak tu už stály jen dřevěné nebo hrázděné hospodářské budovy a jako zásobárna vody do skály zahloubená cisterna. Přes druhý a mnohem mohutnější příkop se vcházelo do jádra, kterému vévodila jediná stavba, a to velký několikapatrový věžový palác.

Kdo by si chtěl pozůstatky hradu prohlédnout, ať raději volí strmý výstup od řeky a železniční trati, než zdánlivě pohodlný od silnice na kopci. Tady je totiž terén dost složitý k orientaci, a navíc tu v příchodu k ruinám brání zástavba v okolí zámku Komorního Hrádku.

Čejchanov se tedy už na počátku 15. století proměnil ve zříceninu, výhodné místo vysoko nad řekou ale nezůstalo bez hradního sídla dlouho. Nebylo divu, vždyť tudy procházela cesta z Černokostelecka a od Říčan důležitým brodem přes Sázavu, a ten bylo třeba střežit a také na něm vybírat mýto a clo. Tak už dne 28. srpna roku 1412 vydal král Václav IV. svému dvořanovi Rackovi Kobylovi ze Dvorce svolení, aby vedle zbytků Čejchanova postavil nový hrad Veselé, který později získal jméno Komorní Hrádek. Ten po smrti Racka Kobyly získali od jeho potomků Kostkové z Postupic, za nichž rovněž utrpěl válečné újmy v době poděbradských válek. Zpustlý ho pak roku 1525 koupil nejvyšší komorník Jaroslav ze Šelmberka a na Kosti a dal znovu vystavět a přestavět. Jeho úřad také dal sídlu nové jméno, tedy Komorní Hrádek. Později ho vlastnili Valdštejnové, kteří ho postupně rozšiřovali a přebudovávali, aby mu pak současnou

Stříbrná Skalice. Foto Jiří Jiroušek

podobu vtiskly přestavby z 19. století za posledních majitelů z rodiny Khevenhullerů. Dnes si ovšem rozsáhlý zámecký komplex, který je v jádru gotickým hradem, prohlédneme běžně jen z exteriérů. Komorní Hrádek je totiž v majetku armády a kromě zvláštních příležitostí není běžně přístupný.

V Choceradech překročíme znovu Sázavu po mostě, který nahradil starý brod a přívoz a vydáme se po pravém břehu proti proudu a také vzhůru do kopců nad řekou. Tam bychom totiž ve středověku nalezli další dvojici zajímavých hradních sídel, a to ve Stříbrné Skalici a v Hradových Střimelicích.

Obě sídla snad vlastnili příslušníci jednoho rodu, který byl odnoží pánů z Cimburka, jinak usazených především na Moravě. Pozůstatky hradu v obci Hradové Střimelice se hledají dost těžko, nejlépe asi od silnice ze Stříbrné Skalice, kde se nacházejí hned za statkem na severním okraji vsi. Ale stojí za trochu pátrání, třebaže se tu dochovaly jen rozsáhlé příkopy a valy se skromnými pozůstatky zdí. Zdejší hrad totiž v době svého vzniku, tedy někdy okolo poloviny 14. století patřil k typu vyskytujícímu se právě v oblasti na východ od Prahy a představovanému luxusně vybavenými, ale nevelkými rezidencemi, které si tu jinak stavěli hlavně bohatí pražští patriciové. Střimelický hrad tvořilo několik palácových budov, které společně s hradbou uzavíraly malé nádvoří, do kterého se vcházelo průjezdem v čelním křídle, snad zajištěným menší věžovou přístavbou. Součástí přepychové

výbavy malého sídla byla po roce 1381 i domácí kaple Početí Panny Marie. Opevnění hradu tvořily především široké příkopy a před nimi navršené vysoké valy. V místech nynějšího statku se asi nacházel poplužní dvůr jako hospodářské zázemí panského sídla. Jako prvního majitele hradu známe dvořana Karla IV. Jana, řečeného Střímelička, který byl patrně i jeho stavebníkem. Od jeho potomků v roce 1444 koupil hrad i malé panství Zdebor z Bezejovic a nakonec je získal Jindřich Jevišovský z Kunštátu, který byl tehdy pánem nedalekého městečka Sázavy. To již ale měly Střimelice svůj zenit za sebou. Přestaly vrchnosti jako sídlo vyhovovat a nejpozději na začátku 16. století zpustly. O to, že hrádek prakticky zmizel z povrchu zemského, se pak už postarali místní sedláci, kterým zříceniny přímo za vsí sloužily jako kvalitní a levný zdroj stavebního kamene.

Přes hřeben kopce s krásným a dalekým výhledem je od zbytků střimelického hradu příjemná procházka ke Stříbrné Skalici. Tady bychom ovšem viditelné zbytky hradu hledali skoro marně. Stával na výrazném návrší nad městečkem, kde se dnes tyčí barokní stavba kostela sv. Jana Nepomuckého. Pokud budeme hledat v jeho nejbližším okolí pozorně, uvidíme nepatrné zbytky zděných tarasů a stejně nevýrazné stopy po hradních příkopech. Ale ještě relativně zcela nedávno tomu bylo jinak. Zůstal tu totiž zachován zbytek hlavní hradní válcové věže, bergfritu. Ten ovšem byl z důvodů těžko pochopitelných zalit do betonu tarasní zdi a spatřit ho už není možné. Inu, ne všechny naše hrady byly nepochopením a nezájmem vedoucím k jejich devastaci postihovány jen za éry socialismu, a to je jistě varující.

Hrad ve Stříbrné Skalici byl vybudován v první polovině 14. století a jeho dominantu, jak už víme tvořila válcová útočištná věž. Kromě ní už v obdélném areálu hradního jádra, chráněného hradbou a parkánem, stál jen prostorný patrový hradní palác. V roce 1361 známe jako prvního pána ze Skalice Ješka a spolu s ním Ctibora, snad jeho bratra nebo dospělého syna. Roku 1376 tu je zapsán pan Střížek a nakonec opět Ješek, snad syn předchozího jmenovce. V roce 1393 pak toto zboží koupil Jan ze Střímelic. Někdy na přelomu 14. a 15. století se hradu zmocnil nebo ho nějak jinak získal v bouřlivé době zajetí krále Václava IV. Racek Kobyla ze Dvorce, pán na nedalekém hradě Veselé. Podnikal odtud nájezdy proti straníkům krále Zikmunda, který se tehdy v Čechách zmocnil vlády, a tak sám uherský král proti hradu Skalici vytáhl s vojskem. Nakonec se ho zmocnil, ovšem pan Racek s posádkou odtud stačili uprchnout a v hradě zanechali vítězům jako kořist jen jedno prase a starou babu. Rozhněvaný Zikmund pak poručil Skalici rozbořit, což byl i definitivní konec tohoto sídla.

Snad už od přelomu 12. a 13. století se v okolí Stříbrné Skalice, jak napovídá už její jméno, dolovala stříbrná ruda. Největší sláva zdejších dolů sice nastala až po husitských válkách a především v 16. století, není ale důvod se domnívat, že by zdejší ložiska unikla pozornosti starších prospektorů. Dost možná že to byli právě horníci a havíři, kdo z výtěžků stříbrného bohatství postavili v místní skalické části Rovná už na počátku 13. století nádherný románský kostel sv. Jakuba Většího z červeného pískovce a nechali jeho fasádu vyzdobit kamennými reliéfy a plastikami. Ty tu můžeme spolu s krásnou stavbou starobylé svatyně obdivovat doposud. A protože je prakticky jisté, že se na jeho stavbě podílela stavební huť nedalekého Sázavského kláštera a že vybudování kostela inicioval jeho opat Silvestr, pozdější pražský biskup, přesuneme se s příští kapitolou na toto malebné a památné místo dolního Posázaví, tady ke klášteru v Sázavě i my.

Stříbrná Skalice, kostel sv. Jakuba (Regionální muzeum v Jílovém u Prahy)

Zlenice (lidově též Hláska u Senohrab) jsou zřícenina hradu nad soutokem potoka Mnichovky s řekou Sázavou jižně od obce Senohraby v okrese Praha-východ. Jeho zbytky jsou chráněny jako kulturní památka České republiky

Sázavský klášter. Foto Jiří Jiroušek

KRAJINOU SVĚTCŮ A ĎÁBLŮ

Tuto kapitolu měl pro vás napsat autor z nejpovolanějších, profesor Petr Sommer, který bádání a archeologickým výzkumům středověkých klášterů zasvětil nemalou část svého mimořádně plodného života. K našemu smutku však už svůj slib splnit nemohl. Dne 12. srpna roku 2023 nás totiž navždy opustil. Zde mu tedy alespoň za nás všechny děkuji za jeho mimořádný přínos, který poznání církevních památek v Čechách věnoval, i za jeho celoživotní dílo v oblasti archeologie i historie.

Nelze začít vyprávět o Sázavském klášteru a nepovědět si na úvod několik vět o řádu, který tu po staletí sídlil a o osobnosti jeho zakladatele, svatého opata Prokopa.

Mnišský řád benediktinů byl vůbec prvním pevně organizovaným řádem v Evropě a vznikl v časech, kdy se antický svět začal po pádu Římské říše a obrovských etnických transferech zvaných stěhování národů měnit v mnohem drsnější raný středověk. Tehdy Benedikt z Nursie zformuloval v textu o 74 článcích základní principy a pravidla mnišského soužití a v roce 529 založil v Montecassinu první řádový dům. Pro některé historiky je právě toto datum a tento skutek považován za pomyslný konec starověku a začátek středověku. Základním principem mnišské komunity, která se později začala nazývat řádem sv. Benedikta – Ordo Sancti Benedicti, byl společný život v klášteře, fungujícím jako dokonalá Boží dílna a spojujícím fyzickou práci s modlitbou a rozjímáním. Tomu odpovídalo i řádové heslo Ora et labora, tedy Modli se a pracuj. Benediktinství se plně rozšířilo v době vlády Karla Velikého, kdy se stalo normou pro západoevropské mnišství. Tzv. větev lotrinské reformy postupně v 10. století doputovala přes kláštery v Trevíru, Řezně a Niederaltaichu až do Čech. Benediktini se tak začali podílet významnou měrou na budování základů českého státu, na christianizaci společnosti, kultivaci krajiny a vytváření domácí křesťanské kultury.

První klášter byl založen pro ženskou větev řádu na pražském knížecím hradišti už v sedmdesátých letech 10. století a brzy poté v roce 992 či 993 založil sv. biskup Vojtěch Slavníkovec i první mužský klášter v Břevnově, kam přivedl mnichy z římského Aventina. Další mužský klášter vznikl okolo roku 1000 na vltavském ostrově u Davle a o něm jsme si již častěji povídali a také podrobněji psali v prvním svazku o Vltavě. Brzy nato byl založen i konvent v Sázavě, který se v počátcích své existence vydal svojí vlastní cestou s tzv. staroslověnskou liturgií.

U založení kláštera stála významná osobnost tehdejšího duchovního života, svatý Prokop. Dle kronikářských zpráv z 12. století se narodil v Chotouni u Kouřimi a okolo roku 1000 se stal knězem. Už v roce 1009 se ale rozhodl „vnější svět“, tedy laické prostředí, opustit, a stal se poustevníkem. Své ústraní nalezl v jeskyni nad řekou Sázavou, z níž nejprve musel s Boží pomocí vypudit pekelné démony. Zde pak o samotě, v modlitbách a rozjímání žil několik dalších desetiletí. Během této doby se okolo něho shromáždila skupina dalších anachoretů, kteří tak vytvořili základ budoucí mnišské komunity.

Sázavský rukopis

Podle staré legendy někdy před rokem 1032 zavítal do zdejších lesů na loveckou výpravu kníže Oldřich a setkání s poustevníkem Prokopem a jeho následovníky ho uchvátilo natolik, že se rozhodl založit pro ně klášter. K tomu došlo patrně onoho roku 1032 a Prokop po krátkém zdráhání souhlasil a přijal zde hodnost opata. Zároveň se rozhodl dále řídit regulí sv. Benedikta. Přesto se ale klášter v Sázavě v prvních desetiletích své existence od starších benediktinských konventů odlišoval, a to užíváním staroslověnštiny jako liturgického a literárního jazyka. Tento způsob liturgie pokračoval i za vlády Oldřichova syna Břetislava, vše se ovšem mělo změnit, když roku 1055 nastoupil na český knížecí stolec Spytihněv II. Ten z nám dnes již neznámých důvodů staroslověnské mnichy vypudil a do kláštera uvedl německý konvent. Příčinou snad mohla být skutečnost,

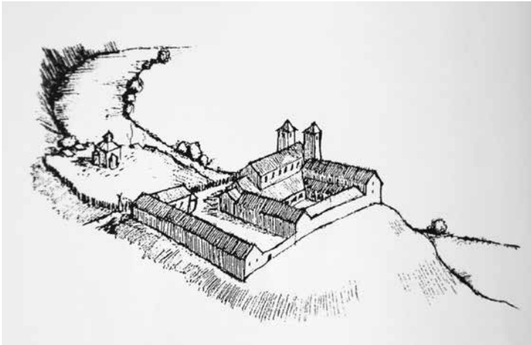

Románská stavba kláštera

Sázava, jeskyně, kde měl sv. Prokop přebývat

že krátce předtím v roce 1054 došlo k definitivní roztržce mezi západní a východní církví. Přesto se ale do Sázavy ještě slovanští mniši vrátili. Přivedl je sem Spytihněvův bratr Vratislav II., když se v roce 1061 ujal vlády. Společně se slovanskou liturgií zde platily i východní církevní zvyky, což zjevně znamenalo, že pro mnichy v Sázavě nebyl povinný celibát. Dokladem je skutečnost, že po opatu Vítovi do stejného úřadu na konci 11. století nastoupil Vítův syn Jimram. Dobu velkého rozkvětu pak klášter zažil za jeho následovníka Božetěcha, kdy byl v roce 1095 dobudován a vysvěcen i zdejší konventní chrám. Tím ale sláva staroslověnské Sázavy končí. V roce 1097 kníže Břetislav II. Božetěcha i jeho mnichy vyhnal a uvedl sem latiníky v čele s německým opatem Děthardem.

Rozkvět kláštera se tím ovšem rozhodně nezastavil. Slavné období přišlo za opata Silvestra, který na klášterních statcích budoval kostely, například nám již známý v Rovné u Stříbrné Skalice anebo v Mnichovicích, zasvěcený sv. Michalovi. Pokračoval i v budování a zvelebování kláštera a v kolonizaci kraje, kde nechal zakládat vesnice, dvory a mlýny.

Důležitý okamžik v životě benediktinské komunity nastal roku 1204, kdy byl papežem Inocencem III. kanonizován zakladatel kláštera, opat Prokop, který se pak jako svatý Prokop stal nejen nebeským ochráncem Sázavy, ale i jedním z patronů české země.

Dobou největšího rozkvětu konventu v Sázavě bylo 14. století. Již v roce 1315 za opata Blažeje začala zdejší stavební huť budovat obrovský gotický konventní chrám, který však nebyl v plné míře dokončen ani do počátku husitských válek. Přestavěna byla i kvadratura klášterní klauzury, kde vznikla nádherná kapitulní síň s fantastickými a unikátními nástěnnými malbami s tematikou života Krista a Panny Marie.

Tento vrchol ale zároveň předznamenával pád. Na počátku husitských válek v roce 1421 vojsko pražských husitů mnichy z kláštera vyhnalo a brzy nato celý konvent získali do svých rukou páni z Kunštátu. Ve světských rukách pak místo, využívané dílem jako panská rezidence a hospodářský dvůr, dílem i jako zdroj stavebního kamene, zůstalo dalších téměř dvě a půl století. Až roku 1663 ho od tehdejších majitelů, pánů z Valdštejna koupil zpět pro řád benediktinů broumovský opat Augustin Seifert. V následujících desetiletích pak došlo k obnově a rekonstrukci zchátralého konventu i kostela a k obnově mnišského života. V úpravách, přestavbách a novém budování pak až do druhé poloviny 18. století pokračovali i další opati Václav Košín, Anastasius Slančovský a Leandr Kramář. Ten se ale stal posledním představeným Sázavského konventu. V roce 1785 byl totiž klášter v rámci reforem císaře Josefa II. zrušen a přešel znovu do světských rukou. Tento stav trval až do roku 1932, kdy ho z větší části získali emauzští benediktini z kláštera Na Slovanech v Praze. Brzy ale mělo být všechno znovu jinak. Přišel únor 1948, s ním komunistický puč a v roce 1951 pak Sázavský klášter násilně převzal do svých rukou stát. Roku 1962 byl prohlášen národní kulturní památkou, po roce 2002 začal postupný proces nápravy majetkových křivd. Ten nakonec vedl k současnému stavu, kdy veškeré objekty kláštera v Sázavě spravují společně český stát, Římskokatolická farnost Sázava a benediktinské opatství Panny Marie a sv. Jeronýma v Emauzích.

Nyní se ještě pokusíme přiblížit si stavební vývoj této mimořádně hodnotné a významné památky.

Nejstarší konvent byl zbudován pouze ze dřeva. Tehdy stál zhruba ve středu dnešních klášterních staveb a jeho součástí byl i sv. Prokopem založený kostel Panny Marie a sv. Jana Křtitele, který doposud nebyl přesněji lokalizován. V roce 1070 byl na Sázavě vysvěcen další kostel, čtyřapsidová rotunda sv. Kříže, vybudovaná v prostoru laického sídliště severně od konventu. V této podobě se pak klášter dočkal poloviny 12. století, kdy byla za opata Silvestra zahájena velkolepá přestavba do kamenné podoby v románském slohu. Vedle konventu s dormitářem, tedy společnou ložnicí mnichů, jídelnou – refektářem a se zásobárnami, kuchyní, ambity a rajským dvorem zde na severní straně vyrostl nádherný trojlodní bazilikální chrám s dvojicí východních věží a řadou kaplí pod nimi. Zasvěcen byl sv. Prokopovi. V severozápadním rohu areálu kláštera vyrostla i další, v pořadí třetí sakrální stavba, a to velká podélná románská kaple Panny Marie.

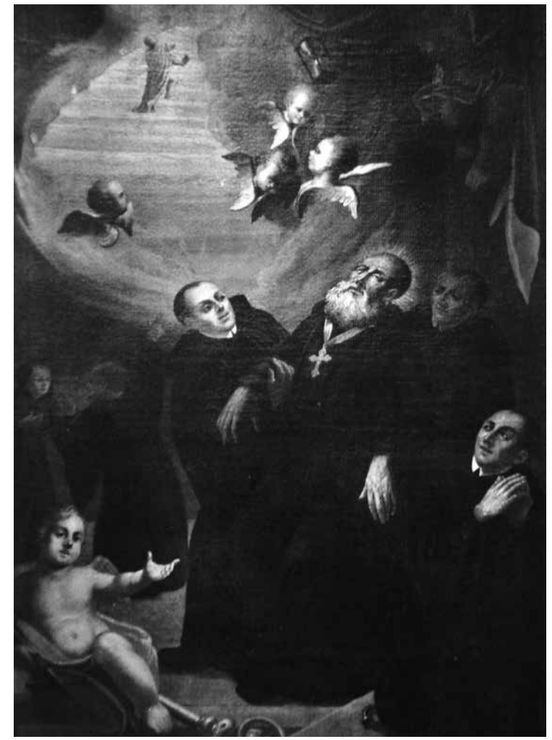

Svatý Prokop byl jako první český světec řádně kanonizován papežem

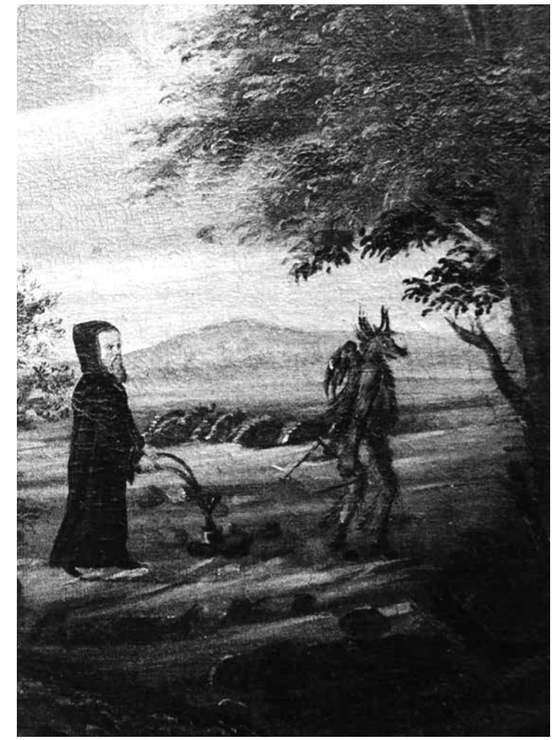

Svatý Prokop, Legenda o zkrocení čerta, Prokopova brázda

Nejradikálněji podobu kláštera, jak už jsme se zmínili výše, proměnila vrcholná gotika. V ní byl přebudován původní kostel, který se nyní proměnil ve velké kněžiště zamýšlené obrovské trojlodní halové stavby chrámu, korunovaného v čele dvojicí hranolových vysokých věží. Architektonické články byly vytesány z červeného nučického pískovce, okna zdobily nádherné kružby a svorníky žeber a konzolí osadily výtvarně dokonalé karikující masky. Přebudován byl i celý konvent. Rajský dvůr dostal gotické ambity s křížovými klenbami a v jeho východní části byla vybudována nádherná kapitulní síň, vyzdobená okolo roku 1370 velkolepými freskovými malbami mariánského cyklu s vyobrazeními historie rodičů Panny Marie, sv. Jáchyma a sv. Anny, života sv. Jana Křtitele a christologického cyklu. Snad nejkrásnější jsou scény z mariánského cyklu „Pochybnosti Josefovy“, představující Pannu Marii v naději, „Panna Marie s Ježíškem“, „Panna Marie Ochranitelka“ a „Infantia Christi“ s Bohorodičkou vedoucí za ruku malého Ježíše. Dalšími skvostnými nástěnnými obrazy jsou „Narození Krista“ a „Klanění tří králů“. Konventní kostel ale, jak už jsme také poznamenali, nebyl v původně zamýšlené podobě nikdy zcela dokončen a z gigantické stavby se do dnešních dnů zachovalo pouhé torzo jižní boční lodi s jednou věží.

Součástí klášterního areálu bylo i opatství neboli prelatura, příbytek představeného zdejší mnišské komunity, jehož součástí byla také vlastní kaple. Kostel sv. Kříže na laickém sídlišti byl stavebně rozšířen o hranolovou věž a navíc tu byl zbudován rozměrný kamenný palác, sloužící jako sídlo klášterních nápravníků, tedy služebníků z řad nižší šlechty. Bylo samozřejmostí, že klášter s hospodářskými budovami i laickým sídlištěm musel být opevněn. Chránily ho všude tam, kde se o ochranu nepostarala sama příroda, vysoké hradby, zesílené navíc několika hranolovými věžemi a širokými příkopy. Věže už zmizely beze stopy, hradby i příkopy se ale ve větší míře dochovaly a dobře patrné jsou především při pohledu od západu a severozápadu.

Ve stejné době, tedy v období vrcholné gotiky, byl vybudován i farní kostel sv. Martina v osadě pod klášterem na druhém břehu Sázavy, poprvé zmíněný v roce 1402. Stojí tu v podobě poznamenané barokními úpravami doposud a jeho poloha prozrazuje, že byl ve středověku pravděpodobně opevněn.

Sázavský klášter – základy rotundy svatého Kříže. Kostel byl vysvěcen v roce 1070

Klášter Sázava, Konventní kostel nebyl v původně zamýšlené podobě nikdy zcela dokončen a z gigantické stavby se do dnešních dnů zachovalo pouhé torzo jižní boční lodi s jednou věží

Další přestavby pak dále měnily podobu kláštera v době baroka i v letech a desetiletích následujících, kdy se někdejší benediktinský konvent změnil v zámecké sídlo světské vrchnosti.

Poznávání historické podoby a stavebního vývoje Sázavského kláštera ovšem zdaleka nekončí a může přinést ještě mnohá překvapení. V roce 2023 proběhl v areálu kláštera severně od kostela u tzv. jeskyně sv. Prokopa archeologický výzkum Národního památkového ústavu. Ten zde zjistil existenci hned dvou zaniklých budov. Jedna zde byla vybudována po polovině 14. století, měla tři prostory a úctyhodnou plochu asi 190 m². V síle zdi procházelo stavbou kamenné schodiště s gotickým portálkem, které snad sloužilo jako přístup ke svatoprokopské jeskyni. Druhá budova pocházela už z 12. století, měla vlastní topeniště a zbořena byla snad při stavbě mladšího stavení ve století čtrnáctém. Nalezen tu byl i kostrový hrob staršího muže, pohřbeného na nejstarší klášterní nekropoli. Tyto velice zajímavé a zcela nové objevy tak opět prohloubily poznání zdejší historie.

Zbývá ještě zmínit několik památek v okolí, především ty nejstarší, které dokládají, že zdejší krajina nebyla v době založení kláštera tak dokonalou pustinou, jak by si snad nezasvěcený čtenář svatoprokopských legend mohl myslet.

V obvodu města Sázava v poloze „Na šancích" nad sázavskou železniční zastávkou a soutokem Dojetřického potoka s řekou Sázavou jsou doposud dobře patrné obvodové valy staroslovanského hradiště, osídleného v 9. století. Stejně staré sídliště bylo nedaleko odtud lokalizováno pod železniční zastávkou u studánky Vosovka. Jiné sídliště z 9. až 13. století bylo v poloze Pyskočelský dvůr a u vesnice Mělník nalezli archeologové slovanské mohylové pohřebiště, pocházející rovněž již z 9. století. U Ledečka na vrchu Vraník pak už v 9. až 10. století stálo další hradiště, střežící brod přes řeku Sázavu. Tato archeologická zjištění jen potvrzují řeč písemných pramenů. Z nich totiž víme, že po založení kláštera musel kníže Oldřich odškodnit svobodné sedláky v okolí, kteří až do té doby na pozemcích darovaných nyní klášteru volně hospodařili.

A úplně naposled ještě jedno zajímavé místo, související tentokrát přímo s legendami o sv. Prokopovi. Je to tzv. Čertova brázda, tajemná rokle, která stoupá od údolí Sázavy asi 1 km severovýchodně nad klášterem a táhne se pak severním směrem. Její původní délka byla 21 kilometrů a přes Krymlov, Dobré Pole a Lipany mířila až k Chotouni, rodišti sv. Prokopa. Dnes již není v celé této délce patrná, na mnoha místech ji poškodily nebo zcela zničily zemědělské terénní úpravy, ale tam, kde se dochovala, působí doposud tento zvláštní útvar podobný úvozu monumentálním dojmem. Podle legendy vznikla tato brázda právě díky sv. Prokopovi. Ten vyhnal z jeskyně, kde se jako poustevník hodlal usídlit, zlé pekelné mocnosti a na důkaz Boží moci nad satanem a jeho démony jednoho z ďáblů zapřáhl do pluhu. Tak ho hnal až ke své rodné vsi a pekelník chtě nechtě musel vyorat onu brázdu, která se tak od té doby nazývá – jak jinak než – Čertova. Čím byl a jak vznikl tento prazvláštní terénní útvar, není zcela jasné. Dle názoru některých odborníků, které se zdají dost pravděpodobné, se jedná o prastarou, již v pravěku využívanou úvozovou cestu, spojující rovinaté oblasti Polabí se sázavským brodem a s Posázavím a jihem středních Čech. Vyježděný úvoz pak po staletí prohlubovaly přívaly dešťů a vody jarního tání až do podoby, která se v terénu dochovala v podobě úzké a hluboké rokle až do konce 19. století.

Torzo zamýšleného konventního kostela, věž

Barokní interiér farního kostela sv. Prokopa

Ambity kláštera jsou zdobeny freskami

Svatý Prokop oře s čertem

Jiní badatelé pak uvažují dokonce o možnosti jakéhosi opevnění na hranicích území Slavníkovců a Přemyslovců, respektive mezi kmeny Čechů a Zličanů, což je hypotéza jistě zajímavá a také odvážná.

My si tu ale u malé kapličky pod ústím Čertovy brázdy do sázavského údolí při naší procházce raději vzpomeneme na sv. Prokopa a poprosíme tohoto patrona Posázaví i celých Čech o ochranu při našem dalším putování.

Obrazová dokumentace: www.sazavskyklaster.cz

Rataje nad Sázavou. Foto Jiří Jiroušek

KRAJINOU ZKŘÍŽENÝCH OSTRVÍ A BÍLÝCH LEKNÍNŮ

Erb pánů z Talmberka

Dvě vavřínové větve ve znaku pánů z Lipé na Pirkštejně

Název této kapitoly vám asi zní trochu tajemně a trochu romanticky. Navíc si květy leknínů asi spíše spojujeme s jihočeskými rybníky než s drsným a hornatým Posázavím. Inspiraci k tomuto titulu nám ale poskytly erby rodů, které ve středověku pomáhaly vytvářet osídlení a obraz této krajiny a které tu budovaly své mohutné hrady. Byli to jednak páni z Lipé a jednak páni z Talmberka, spříznění rodově s pány z Říčan. Ti první se pyšnili znamením ostrví, tedy jakýchsi primitivních žebříků, které nosili na zlatém štítě. Druzí pak užívali právě erb bílých leknínů v poli rudém. A u nich, tedy u pánů z Talmberka, začneme také naše další pomyslné cestování proti proudu Sázavy.

Nedaleko za Čertovou brázdou odbočíme od Sázavy a vydáme se vzhůru přes lesy jedním z bočních údolí. Tudy asi po hodině cesty dorazíme do vsi Talmberk, nad níž se na nepříliš vysoké, ale strmé skalní ostrožně tyčí zříceniny stejnojmenného hradu. Zachovala se z něho spodní část nárožní velké válcové věže, obvodové hradby s pozůstatky druhé, menší okrouhlé věže, vstupní brána a zbytky zdiva a sklepení paláce. Hradní rozvaliny ale přemírou romantiky bohužel neoplývají. Přímo na nádvoří a v bývalém paláci se usadila obytná a rekreační zástavba, vstup původní bránou zatarasily soukromé parcely a na hrad se tak dostanete jen krkolomnou stezkou po srázu a mezi zahrádkami. Obyvatelé nemovitostí, vestavěných do hradních zřícenin navíc běžně užívají jejich zdivo jako materiál na stavbu zídek a tarasů, což historické památce rozhodně nesvědčí. Bohužel se tak hrad Talmberk stal nepěknou ukázkou toho, jak by se ke kulturnímu dědictví rozhodně přistupovat nemělo. I přesto ale toto místo určitě stojí za návštěvu a budeme doufat, že zůstane zachováno i pro příští generace.

Teď se podíváme, jak asi Talmberk v dobách své slávy vypadal. Hrad byl vystavěn na nejzazším konci klesající ostrožny a oddělen od ní širokým příkopem. Před ním leželo předhradí, opevněné jen valy a palisádami, z něhož se do dnešních dnů už nic nedochovalo. Hradní jádro mělo půdorys obdélníku a obklopoval ho parkán a vnitřní hradba. K té byla na čelní straně přistavěna nízká věžová brána a obě nároží zpevnily válcové věže, přístupné přímo z hradebního ochozu. Patrový a podsklepený palác zaujal nejchráněnější místo staveniště na samém konci ostrožny a po stranách nevelkého nádvoří stály ještě menší, asi jen dřevěné hospodářské stavby.

Hrad Talmberk, který zčásti pohltily domky okolní vsi

Zříceniny hradu Talmberk na vedutě Jana Venuty z roku 1820

V této podobě hrad na konci 13. století postavil patrně velmož Hroznata z Úžic. Po něm ho roku 1291 zdědili jeho synové Arnošt a Vilém. Ti ale časem přesídlili do Černčic a Kácova a hrad i panství Talmberk získali, neznámo jak, jejich příbuzní. V roce 1337 se tu uvádí Nezamysl z Talmberka a jeho bratr Diviš. Dalšími pány tu pak byli v roce 1376 Vilém a po něm roku 1396 Havel. Vedle nich zde ale sídlil i další příslušník rodu, snad třetí z bratrů, jménem Diviš. A právě on se dostal do jakéhosi sporu s Havlem Medkem z Valdeka a Týnce, který se jejich rozepři rozhodl řešit radikálním způsobem. V roce 1397 hrad Talmberk dobyl, pana Diviše zajal a dalších sedm let ho věznil a zcela bezostyšně užíval jeho majetek, po němž se dokonce začal psát jako pán z Talmberka. To už ale došla trpělivost Divišovým přátelům a pohnali Medka k zemskému soudu. Pán z Valdeka a Týnce se ovšem k jednání nedostavil a na výzvu k propuštění Diviše a vydání jeho majetku nereagoval. Karta se tedy obrátila a byl to tentokrát Havel Medek, kdo se na hradě dostal do obležení a musel nakonec kapitulovat. Diviš z Talmberka se konečně dostal na svobodu a užíval si pak svého dědictví až do roku 1415, kdy patrně zemřel. Talmberk poté vlastnil jeho syn Oldřich a v roce 1437 se tu uvádí jistý Hynek. Asi právě on nakonec Talmberk prodal rytířům z Očedělic a po nich ho na konci 15. století pro změnu vlastnili páni ze Šumburka a v polovině 16. století Slavatové z Chlumu. Tehdy už ale středověký hrad přestal vyhovovat nárokům na šlechtickou rezidenci, byl opuštěn a postupně se začal měnit ve zříceninu a zdroj lehce dostupného stavebního materiálu, což jak jsme si už pověděli, v určité míře trvá vlastně doposud.

Z Talmberka se můžeme dále vydat po červeně značené turistické stezce a starými úvozy přes lesy dojdeme zpátky k řece Sázavě. Na konci údolí tu na jejím břehu stojí rozlehlá stavení starého mlýna s malebným jménem Kuchelník či Chuchelník. Stával tu už na konci 13. století a je o něm v roce 1291 zmínka při dělení majetku mezi syny Hroznaty z Úžic. Podél řeky pak po jejím pravém břehu proti proudu už nemáme daleko k Ratajím nad Sázavou.

Rataje jsou jedním z nejmalebnějších a z hlediska historie a památek i nejvýznamnějších míst dolního Posázaví. Ostrožna nad údolím Sázavy a potoka Živého byla osídlena již v raném středověku, což dokládají nálezy kostrového pohřebiště z mladší doby hradištní. Snad už do tohoto období lze datovat nález zdiva v ratajském domě č. p. 37, interpretovaný jako pozůstatek malé rotundy a možná též základy nevelkého kostelíku před zdejším zámkem, kdysi zasvěceného sv. Mikulášovi. Největší rozkvět ale Rataje zažily až ve století čtrnáctém. Tehdy, v roce 1346 jsou také poprvé jmenovány jako opevněné město a jsou zmíněny i dva zdejší hrady. Tato středověká dispozice se zde zcela unikátně zachovala až do našich časů. Pozůstatky kamenných hradeb jsou patrné po celém obvodu historického jádra města, zachovala se i jedna z bran a základy okrouhlé bašty. Původní půdorys si ponechalo i dlouhé, úzké a svažité náměstí a domovní zástavba po jeho obvodu. Na stejném místě jako ve 14. století stojí i farní kostel sv. Matouše, jeho současná podoba je už ale dílem barokní přestavby. V obvodové zdi hřbitova tu najdeme kamenický článek se znakem zkřížených ostrví, původně asi umístěný na dnes už zmizelé bráně v sousedství kostela. Jedná se o erb pánů z Lipé, kteří tu vládli po celý vrcholný středověk a jimž také Rataje vděčí za svoji stavební podobu a památky. Těmi nejvýznamnějšími tu jsou bezesporu hrad Pirkštejn a zámek, stojící na základech dalšího středověkého hradu.

Pirkštejn patří mezi nejlépe dochované středověké hrady ve středních Čechách. Stojí hned u jediné dochované ratajské městské brány a nejkrásnější pohled je na něj z údolí potoka a protějších strání. Od města ho odděloval hluboký příkop, dnes už částečně zavezený, přes který se po padacím mostě vstupovalo do kulisové brány v hradbách. Tu střeží mohutná válcová věž – bergfrit, dnes sloužící v nejvyšším dřevěném patře jako zvonice. V protějším cípu hradby na skále stojí patrový palác nepravidelného půdorysu, který je v současnosti sídlem místní farnosti. Celý areál hradu Pirkštejna se dochoval v takřka nedotčené podobě a je krásnou ukázkou gotického sídla. Zajímavostí tu je navíc i do skalního podloží vytesaná chodba, kterou v časech obležení mohli obránci hradu sestupovat k potoku pro zásoby čerstvé pitné vody.

Opačnému konci městečka nad náměstím vévodí zámek, který jak jsme už naznačili, v sobě skrývá pozůstatky druhého z ratajských hradů. I zde ho od tržiště dělil hluboký a široký, dosud dobře patrný příkop, před nímž stojí budovy někdejšího předhradí a pivovaru. Když bránou v průjezdu zámku vejdeme na nádvoří, budeme mít po levé ruce bývalý hradní palác. Dochovalo se z něho celé přízemí s malými gotickými okénky a skvostné vícepatrové sklepy, částečně vytesané do skály. Z původní středověké stavby zůstala i hradba na protější straně nádvoří a pod ní velice hluboký a široký hradební příkop. Stejného stáří je i zeď, na níž je vystavěno jižní zámecké křídlo.

Teď ještě zbývá, abychom si něco málo pověděli o stavebnících těchto sídel a jejich osudech.

Stejně jako tomu bylo na Talmberku, i tady stál u počátků středověkého městečka pan Hroznata z Úžic s erbem bílých leknínů v červeném štítě. Ten byl pevným stoupencem jihočeského velmože a zemského vladaře Záviše z Falknštejna a svoji věrnost mu zachoval, i když Záviš upadl v nemilost krále Václava II. a byl od něho uvězněn. Hroznata se za něho postavil se zbraní v ruce, a když byl nakonec Falknštejn pod hradem Hluboká popraven, byl pán z Úžic odsouzen ke ztrátě majetku. Tím měl být odškodněn jeho někdejší protivník, pražský biskup Tobiáš, do jehož držení se tak dostaly i Rataje. Pražští biskupové se z nich ale dlouho netěšili. Již v roce 1318 se musel biskup Jan z Dražic vydat na dlouhou cestu k papežské kurii do Avignonu a svěřil Rataje i s celým panstvím do ochrany všemocného Jindřicha z Lipé. Ten si jeho přízeň vyložil po svém a ratajské panství prostě připojil ke svému majetku. Nutno říci, že to bylo pro městečko i jeho okolí velice přínosné. Sám Jindřich i jeho synové Pertold a Čeněk věnovali Ratajím velkou pozornost, a právě oni tu vybudovali oba hrady, farní kostel i městské opevnění, podle kterého se ještě na počátku 20. století město nazývalo jako Rataje Hrazené. Po roce 1346 se celé ratajské zboží dostalo do majetku další větve rodu Ronovců s erbem černých zkřížených ostrví ve zlatém štítě, a to severočeským pánům z Pirkštejna. Ti také na zdejší dolní hrad přenesli své rodové jméno, a ten se tak od té doby nazývá Pirkštejn. Tento rod pak v Ratajích sídlil a vládl celé další století.

Až po smrti Hynka z Pirkštejna, řečeného Ptáček, vychovatele pozdějšího krále Jiřího z Poděbrad, se Rataje dostaly v roce 1444 do držení rytířů ze Soutic a po nich přešly na pány Malešické z Černožic. Dalšími urozenými majiteli tu pak byli až do roku 1933 postupně Talmberkové, Kinští z Vchynic a Lichtenštejnové, kteří nakonec v tomto roce ratajský zámek prodali zdejší obci.

Tím se můžeme s Rataji nad Sázavou pomalu rozloučit. Snad ještě zbývá doporučit k návštěvě několik hezkých a zajímavých míst v okolí. Určitě k nim patří krásný raně gotický kostelík sv. Havla v nedalekých Otrybech a v jádru románský kostel Nanebevzetí Panny Marie v Úžicích. V Otrybech také najdeme středověké tvrziště a na sýpku přestavěnou renesanční tvrz. Další románskou svatyni bychom našli v Měchnově, kde stojí starobylý kostel sv. Martina a z doby nejranější gotiky z konce 13. století je pak malebný kostelík sv. Michala v Soběšíně.

Vyplatí se i trochu delší výlet do Losin, malebné vísky v kopcích a uprostřed lesů. Najdeme tu bývalou tvrz s renesančními sgrafity a krásné stavby lidové architektury. V sousedních Petrovicích pak stojí za zhlédnutí gotický kostel s dřevěnou zvonicí. U Sázavy v Kácově se můžeme osvěžit zdejším znamenitým pivem ve starobylém pivovaru s krásnou vyhlídkou na řeku i barokní zámek, vystavěný na místě středověké tvrze.

My se teď ale vydáme dál a vzhůru proti proudu Sázavy, abychom dokončili a uzavřeli naše pomyslné putování podél břehů této krásné řeky. Z Ratají to už totiž není vůbec daleko na Český Šternberk, kde nás z dálky uvítá jeden z nekrásnějších hradů v celých Čechách.

Raně barokní farní kostel sv. Matouše podle projektu Ondřeje de Guarde

Připomínka rodu Talmberků

Rataje nad Sázavou

Rataje nad Sázavou, věž hradu Pirkštejn (Sbírka Národního muzea, PS-2532_1)

Hrad Pirkštejn, v pozadí ratajský zámek (Sbírka Národního muzea, PS-2533_1)

Snímek z Ratají nad Sázavou na přelomu 19. a 20. století (Sbírka Národního muzea, PS-2536_1)

Zástavba městečka Rataje nad Sázavou

Původní název místa zněl Rataje Hrazené

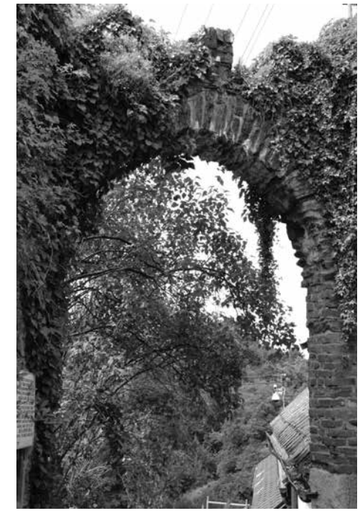

Zbytky opěvnění, brána u hradu Pirkštejn

Původní zástavba v Ratajích

Věž hradu Pirkštejn

Rataje nad Sázavou, zámek

Současné nádvoří zámku Rataje nad Sázavou

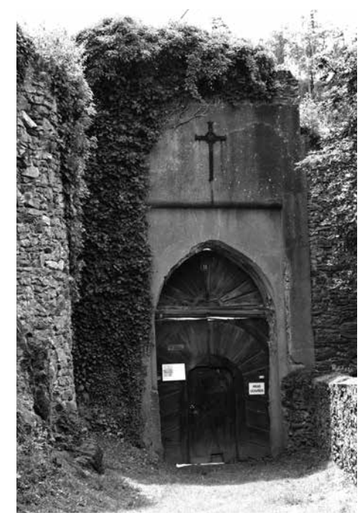

Vstupní brána na Pirkštejn

Posázaví – Český Šternberk. Foto Jiří Jiroušek

KRAJINOU ZLATÉ HVĚZDY

Ať už k Českému Šternberku přijíždíme z jakékoliv strany, ukáže se nám hrad nad městečkem v pohledu, který nás na okamžik donutí se zastavit a vychutnat si jeho kouzlo. Už z dálky se nad lesy a údolími tyčí při cestě od Šternova ze západu a vysoko nad řekou nás okouzlí, přijíždíme-li naopak z východu od Malovid a Ratají. Asi nejhezčí panorama hradu pak znají vodáci plující po řece od Soběšína a Kácova. Spolu s nimi zakotvíme u mostu, který vyrostl v místech pradávného důležitého brodu, a vydáme se vzhůru ke hradu.

Protože se po celou dobu naší pouti noříme do historie, začneme i tady, na konci tohoto putování, od samého začátku příběhů hradu i jeho stavebníků a majitelů. Na ně, tedy na pány ze Sternberga s erbem zlaté osmicípé hvězdy, se podíváme poněkud podrobněji, než jsme v našem vyprávění doposud měli ve zvyku. Proč právě na Sternbergy? Inu proto, že se nejedná o rod ledajaký. Jen málokterá aristokratická rodina v Čechách, a ostatně nejen zde, se může pyšnit tak prastarým rodokmenem. A snad žádný jiný český hrad tím, že ho rod jeho zakladatelů vlastní už ve dvacáté první generaci doposud. Teď se tedy zkusme ponořit do hlubin času až k počátkům rodu zlaté hvězdy.

Toto znamení na blankytném štítě nosil patrně již první známý příslušník tohoto rodu pan Diviš z Divišova, který byl v polovině 12. století rádcem a osobním přítelem českého knížete Soběslava I. Po něm, ještě stále jen s přídomkem z Divišova, následovali v letech 1167 až 1172 Zdeslav, pak Petr a v letech 1220 až 1240 další Diviš. Jeho syn Zdeslav II. byl tím, kdo dal rodu pánů z Divišova jeho budoucí slavné jméno. Někdy v letech 1241 nebo 1242 totiž založil nad Sázavou pevný hrad a dal mu název podle rodového erbu, tedy Hvězdná hora – Sternberg.

V té době zmiňují mladší kroniky ze 16. století osobnost pana Jaroslava ze Sternberga, který měl údajně porazit Tatary za jejich pustošivého vpádu do Evropy v roce 1241 v bitvě u Olomouce. Tatarský nájezd byl ovšem skutečností, stejně jako jejich průchod Moravou a fakt, že se za svého tažení vyhnuli českým zemím. O bitvě pod Olomoucí ale současní kronikáři nic nevěděli, stejně jako o panu Jaroslavovi, zdá se tedy, že vše patří mezi

Erb rodu Sternbergů

Pečeť Zdeslava ze Sternberga († 1265?), původně z Divišova, zakladatele rodového hradu Český Šternberk, který zastával významné funkce u přemyslovského královského dvora a byl členem družiny Přemysla Otakara II.

romantické smyšlenky Václava Hájka z Libočan a jeho následovníků. Co ale vlastně dnes můžeme tvrdit s jistotou?

Vraťme se tedy raději na „pevnou půdu“ historických skutečností. Nejstarší syn pana Zdeslava, zakladatele hradu Šternberka, se jmenoval Albrecht a stál u počátků moravské větve rodu osmicípé hvězdy. Patrně to byl také on, kdo na Moravě nedaleko Olomouce založil druhý hrad Šternberk, dnes známý jako moravský. Stalo se to někdy mezi léty 1267 až 1298. Albrecht měl syna Zdeslava a ten potomky Štěpána, Jaroslava, Albrechta a Matouše. Ti působili v mnohých významných úřadech a dvorských hodnostech v době vlády Jana Lucemburského a jeho syna, císaře Karla IV.

Bratři moravského zakladatele Albrechta byli Zdeslav a Jaroslav. První stál u počátku historie tzv. větve holické a druhý se stal praotcem větve, která se později začala zvát jako konopišťská. A právě ta nás bude zajímat nejvíc, neboť v jejím majetku byl a je Český Šternberk. Nesmíme přitom ale pominout některé význačné osobnosti z rodových větví ostatních.

K nim jistě mezi nejvýznamnější patřil Albrecht ze Sternberga, syn už jednou zmíněného moravského velmože Štěpána. Albrecht se narodil asi v roce 1322 a byl určen pro církevní dráhu. Dostalo se mu dokonalého vzdělání i výchovy a to ho spolu s jeho schopnostmi zařadilo mezi přední osobnosti veřejného života i nejvýznačnější intelektuály doby vlády Karla IV. Albrecht ze Sternberga byl jeho osobním přítelem a rádcem a často krále provázel i na jeho zahraničních cestách. Už v mladém věku se stal děkanem olomoucké kapituly, biskupem v severoněmeckém Schwerinu a v roce 1364 dokonce biskupem v Litomyšli. Tím ale

jeho kariéra zdaleka nekončila. Na jejím vrcholu stanul roku 1368, když byl zvolen arcibiskupem Magdeburku s hodností říšského knížete. Přes význam tohoto postu ale nakonec zatoužil po klidu domova, na nejvyšší úřad rezignoval a vrátil se do biskupství litomyšlského. Ve svém rodišti Šternberku na Moravě pak založil klášter augustiniánů a v roce 1378 nedaleko Litomyšle v Tržku konvent kartuziánů. Zemřel na počátku roku 1380.

O významu rodu pánů ze Sternberga svědčí i příběh Albrechtova bratra Petra. Ten totiž dostal za manželku Annu, dceru moravského markraběte (a bratra Karla IV.) Jana Jindřicha a jeho ženy Markéty Opavské. V žilách moravských Sternbergů tedy nakonec kolovala i krev Lucemburků a dokonce Přemyslovců, jejichž potomky byli právě opavští vévodové.

Nyní se ale obrátíme znovu do Posázaví a ke konopišťské větvi rodu. Ta se takto začala nazývat poté, co hrad Konopiště, jak jsme si již povídali v jedné z předešlých kapitol, získal Jaroslav ze Sternberga, nejvyšší číšník krále Václava II., nebo jeho syn Zdeslav. Později bychom zde našli bratry Petra a Jaroslava, kteří v časech Otce vlasti Karla IV. vládli na Českém Šternberku i Konopišti společně se syny Albrechtem, Markvartem a Jaroslavem. Významnou postavou rodu se pak v neklidných dobách počátků 15. století stal Markvartův syn Petr Konopišťský ze Sternberga.

Tento mocný muž a schopný politik i válečník se již od samotných počátků husitských bouří postavil pevně na katolickou stranu. V roce 1415 se účastnil jako její zástupce koncilu v Kostnici a už v roce 1418 se snažil sjednotit všechny odpůrce formujícího se husitství. Následujícího roku po smrti krále Václava IV. stanul v předních řadách těch, kteří zachovali věrnost dědici českého trůnu, římskému a uherskému králi Zikmundovi Lucemburskému. Jako jeho straník se pak na podzim v otevřeném poli střetl u Živohošti s husitskými oddíly z jihu a západu země a nedlouho nato i s husitskou Prahou. Boji proti husitům pak věnoval veškeré své úsilí a nakonec i obětoval život. Účastnil se bitev u Sudoměře a u Poříčí nad Sázavou na jaře roku 1420 a padl dne 1. listopadu téhož roku v krvavé bitvě pod Vyšehradem.

Netrvalo příliš dlouho a příbuzná pana Petra Kunhuta ze Sternberga z holické větve se provdala za vůdce umírněných kališníků. Tím nebyl nikdo jiný než pozdější volený český král Jiří z Poděbrad. Po jeho boku se ale Kunhuta královské koruny nedočkala. Zemřela totiž už v roce 1449, rok poté, co Jiřík dobyl Prahu a stanul v čele země jako její správce.

S Jiřím z Poděbrad spojil svůj osud i další významný a vynikající příslušník rodu osmicípé zlaté hvězdy. Byl jím Zdeněk Konopišťský ze Sternberga. Svoji kariéru začal u dvorů krále Ladislava Pohrobka a císaře Fridricha III. Poté stanul po boku zemského správce Jiřího a vedl české poselstvo, které mělo ve Francii pro mladičkého krále Ladislava žádat jako nevěstu princeznu Magdalenu z Valois. Králova smrt ale svatbu překazila a byl to opět Zdeněk ze Sternberga, kdo vedl kandidaturu Jiřího z Poděbrad jako příštího krále. První vyzval k jeho volbě, vedl ho

Český Šternberk. Foto Jiří Jiroušek

ke korunovaci a jako první v zemi mu také vzdal hold. To už se ale zároveň cesty obou mocných mužů blížily k rozcestí. Zdeněk neschvaloval Jiřího novou domácí i zahraniční politiku a odpor vůči papeži, a tak nakonec stanul v čele tzv. Jednoty zelenohorské, která se proti zvolenému králi postavila do opozice. Nakonec se někdejší přátelé střetli i v boji a královské vojsko dokonce dobylo a pobořilo hrad Český Šternberk. Svého někdejšího spojence a nakonec protivníka pan Zdeněk přežil o pouhých pět let a zemřel v roce 1476.

Vzhledem k tomu, že oblastí mého zájmu je především vrcholný a pozdní středověk a rozhodně se nepovažuji za odborníka v genealogii, nebudu se již dále podrobně rozepisovat o všech jednotlivých příslušnících rodu Sternbergů a vyjmenuji jen ty nejvýznamnější osobnosti, zasahující v následujících stoletích do historie a kulturního života v Čechách. Ti používali jak českou podobu jména, tedy „ze Šternberka", tak původní německou, kterou členové nesou dodnes – Sternberg.

Rozhodně k nim patřil Adam II. ze Sternberga, na počátku 17. století jeden ze zemských místodržících, kterého na počátku stavovského povstání od defenestrace zachránil jen vysoký věk a smířlivé jednání. Ačkoliv byl katolík, prý se rozplakal, když se stal svědkem toho, jak po bělohorské porážce císař Ferdinand II. odstřihnutím pečetí zbavil české království starých výsad a privilegií.

O necelé století později zastávali významné funkce u dvora i úřady v království hned dva Sternbergové, a to Oldřich Adolf Vratislav a Václav Vojtěch. První z nich byl vynikajícím diplomatem, politikem a také nejvyšším purkrabím Českého království. Václav Vojtěch, rytíř Řádu zlatého rouna a nejvyšší zemský sudí, proslul především jako mecenáš umění a budovatel skvostných staveb. Byl to právě on, kdo nechal postavit půvabný zámek Troja nedaleko za Prahou a na Hradčanském náměstí v sousedství královského hradu Šternberský palác, kde dnes sídlí Národní galerie.

Naši pozornost si určitě zaslouží i další z rodu hrabat ze Sternberga, a to František Josef, který žil v letech 1763 až 1830. Byl to nejen význačný politik své doby, ale i vlastenec a mecenáš věd i umění. Stál u zrodu Národního muzea a založil také malířskou školu, která se stala základnou pro Akademii výtvarných umění. Jeho sbírka obrazů pak vytvořila jádro pozdější Národní galerie.

Neméně význačnou postavou českého kulturního, vědeckého i politického života byl Františkův současník a bratranec, hrabě Kašpar Maria ze Sternberga. Zabýval se geologií, botanikou a patří mezi zakladatele paleobotaniky. Byl také osobním přítelem velikána světové literatury Johanna Wolfganga Goetha, který si vzdělaného hraběte velice vážil.

A ještě do třetice nesmíme zapomenout ani na Kašparova bratra Jáchyma, který se v roce 1790 odvážně vznesl nad Prahu v horkovzdušném balonu po boku proslulého vzduchoplavce Blancharda.

Ve staletích, kterými jsme putovali s předky hrabat ze Sternberga, s nimi kromě hradu a panství Český Šternberk byla v Čechách spojena i řada dalších památek. Už jsme se zmínili o Trojském zámku v Praze, Konopišti a Šternberském paláci na Hradčanech. Musíme k nim ještě připojit další pražský palác na Malé Straně, hrady a zámky Kašperk, Bechyni a Zelenou Horu, které na určitou dobu získali páni ze Štenberka ve středověku, ale i katedrálu sv. Štěpána v Litoměřicích, kterou nechal v barokní velkoleposti vybudovat biskup Jaroslav Ignác ze Sternberga.

Než ale nakonec zavítáme mezi Sternbergy doby nedávné a současné, musíme se alespoň ve zkratce seznámit s podobou a stavebním vývojem jejich hlavního rodového sídla, hradu Český Šternberk.

Románsko-gotický hrad, zbudovaný před rokem 1241 Zdeslavem z Divišova měl od počátku dvojdílnou dispozici. Na severní, nejnižší části hřebenu bylo vybudováno opevněné předhradí, z něhož se vstupovalo do hradního jádra. Tento vstup, vedený přes dvojici bran, chránila mohutná okrouhlá věž s břitem. Za ní na nejchráněnějším místě nad strání k Sázavě stál velký palác s domácí kaplí a jižní čelo zajišťovala s palácem spojená mohutná hranolová obytná věž. Za ní z této strany hrad chránil široký a hluboký příkop, vylámaný do skalního podloží. Předhradí v nejstarší stavební fázi bylo snad opevněné jen palisádami a i jeho zástavba byla nejspíš jen lehčí konstrukce.

V této nejstarší podobě se hrad Český Šternberk dočkal poloviny 14. století. Tehdy dostalo i předhradí kamennou hradbu a jeho bránu zajistila subtilní válcová věžička. Jižní čelo zpevnila další, mnohem mohutnější okrouhlá věž a u paty hradního hřebene vyrostla hranolová bašta, spojená s předhradím dlouhou kamennou hradbou.

Další přestavbu v pozdní gotice si vynutily škody způsobené v roce 1467 při obléhání hradu královským vojskem. Nejradikálnějším zásahem do podoby Českého Šternberka a jeho nebližšího okolí bylo vybudování masivní polygonální bateriové věže jižně na hřebeni nad hradem, který navíc ještě chránil nově vystavěný parkán.

Mladší stavební zásahy v době renesance a baroka již pouze rozšiřovaly plochu hradních paláců a zástavby předhradí a zaměřovaly se na jejich interiéry. Díky tomu si Český Šternberk do současnosti zachoval původní vzhled hrdého středověkého sídla a patří právem ke skvostům hradní architektury v Čechách.

A teď už se posuneme v našem vyprávění blíže k současnosti. V roce 1868 koupil hrabě Zdeněk ze Sternberga zámek Jemniště nedaleko od Benešova. Rodina zde bydlela až do vystěhování za 2. sv. války – jen část rodiny (Jiří Sternberg s novomanželkou) se přestěhovala na hrad Český Šternberk, který se začal od roku 1921 upravovat k trvalému bydlení. V roce 1923 se Jiřímu narodil syn Zdeněk.

Toto šťastné období drasticky ukončil komunistický puč v únoru 1948 a následné zestátnění hradu i panství. Přece ale měl pan Jiří Sternberg v tomto případě více štěstí než řada dalších příslušníků rodin s modrou krví, s nimiž se rudý režim rozhodl vypořádat podle svých surových způsobů. Jiří Sternberg totiž našel zastání u svých sousedů, tehdy stojících v čele místních organizací KSČ. Ti se nekompromisně zasadili alespoň o to, aby mohl zůstat na hradě bydlet a stát se tu kastelánem a průvodcem.

Po roce 1989 se spravedlnosti a navrácení rodových majetků, tedy i hradu Český Šternberk dočkal syn Jiřího Sternberga Zdeněk. S ním už mne pojí i osobní vzpomínky, když jsme v polovině devadesátých let minulého století pro něho a jeho přátele na hradě vystupovali s naší skupinou historického šermu. Pan Zdeněk byl skvělým a vstřícným hostitelem a pro naše „bujaré rytířské hrátky" nám pak ochotně zapůjčoval jižní hradní předsunutou baštu, zvanou Hladomorna.

Po jeho smrti v roce 2021 se rodového dědictví ujal a dále je zvelebuje syn Filip, a to už ve 21. generaci Sternbergů. Se stejnou péčí se chová k rodovému dědictví i jeho bratranec Jiří Jaroslav na zámku Jemniště a daří se mu vedle toho i vykonávat úřad starosty v městečku Postupice.

A tím ukončíme vyprávění o krásném hradu nad řekou Sázavou a jeho osudech i příbězích rodu, který ho vybudoval, vlastnil a ku prospěchu vzácné památky i nás, jejích návštěvníků opět vlastní již téměř osm století.

Ke svému závěru se tím dostalo i naše pomyslné putování proti proudu řeky Sázavy i času, který po staletí plynul nad jejími břehy. Teď už nezbývá než poděkovat všem, kteří nám v tom byli nápomocní a umožnili tak vznik publikace, kterou máte právě před sebou.

Vám pak přejeme, aby se tato knížka mohla stát vaším průvodcem a snad i pomocníkem při cestování skutečném, ke kterému půvabné Posázaví rozhodně zve a vybízí.

Šťastnou cestu.

Václav Vojtěch ze Sternberga (1643–1708), nejvyšší zemský hofmistr Českého království

Kašpar Maria ze Sternberga (1761–1838), spoluzakladatel Národního muzea. Autor Josef Kriehuber (1800–1876)

Hrabě Leopold II. ze Sternberga (1811–1899), generál jezdectva a rytíř Řádu zlatého rouna

Jižní předsunutá bašta hradu Český Šternberk, tzv. „hladomorna", je součástí důmyslného opevňovacího systému, který byl vybudován na přelomu 15. a 16. století nejvyšším zemským sudím Petrem Holickým ze Sternberga a dokončen jeho synem Janem

Interiér „hladomorny" (Archiv Michal Ritter)

Hrad v zimě. Foto Libor Sváček

Český Šternberk ze severního pohledu (Sbírka Národního muzea, PS-2511_1)

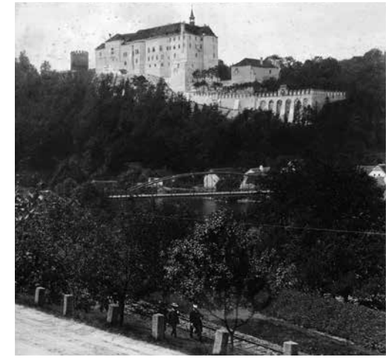

Most a hrad v Českém Šternberku (Sbírka Národního muzea, PS-2513_1)

Park a parkhotel v Českém Šternberku (Sbírka Národního muzea, PS-2524_1)

Český Šternberk

Hrad roku 1797 (Archiv Jan Heřman)

SÁZAVA ~ KNIHA DRUHÁ

FILIP STERNBERG: POD ZLATOU ŠTERNBERSKOU HVĚZDOU
Jaroslava Tůmová

JIŘÍ STERNBERG: Z KLUKA Z PANELÁKU ZÁMECKÝM PÁNEM
Jaroslava Tůmová

POČÁTKY POSÁZAVSKÉ STEZKY
Zdeněk Jirásek

ZAJÍMAVOSTI A UNIKÁTY NA TRASE POSÁZAVSKÉHO PACIFIKU
Václav Šmerák

PŘEDVÁLEČNÝ TRAMPING A TRAMPSKÉ OSADY NA ZLATÉ ŘECE
Martin Maršálek

PRACOVNĚ-VÝCHOVNÝ TÁBOR HRADIŠTKO/BŘEŽANY
Tomáš Zouzal

Obrazová dokumentace
Václav Šmerák, publicista

Letecké fotografie
Jiří Jiroušek

Archivní fotografie:
Regionální muzeum v Jílovém u Prahy
Sbírka Národního muzea
Národní archiv
a dále dle uvedení

Hrad Český Šternberk. Foto Jiří Jiroušek

FILIP STERNBERG: POD ZLATOU ŠTERNBERSKOU HVĚZDOU

JAROSLAVA TŮMOVÁ

Mají ve znaku hvězdu a rodové heslo *Nescit occasum* – Nezná západu –, které říká, že dokud nezapadne hvězda betlémská, hvězda všeho křesťanstva, nezapadne ani hvězda Sternbergů. Sternbergové si dali na svůj štít právě onu hvězdu, která přivedla tři biblické mudrce k jesličkám novorozeného Ježíška. Legenda totiž praví, že prapředkem rodu je král Kašpar, jenž přinesl jezulátku vzácné dary. Ovšem i bez této legendy jsou Sternbergové jedním z nejstarších a nejvýznamnějších českých rodů, který zná svého prvního předka už z první poloviny 12. století. Hrad Český Šternberk ovšem založil až v roce 1241 Zdeslav, který se poprvé začal psát ze Sternberga, a jehož potomci vlastní hrad dodnes. Téměř osmisetletá historie kamenného hradu je velice barvitá a vypráví nejen o udatném zakladateli, ale třeba také o Perchtě, rozené z Kravař, která hrad uchránila před husitským drancováním, o Václavu Holickém ze Sternberga, který proměnil komnaty středověké pevnosti v barokní zámecké salony. V živé paměti je pak nelehký osud Jiřího Sternberga (1888–1965), který se z privilegovaného syna vysoce postavené šlechtické rodiny stal

Hrad Český Šternberk – pohled z východu. Foto Libor Sváček

Hrad jako dominanta krajiny při pohledu přes trať. Foto Libor Sváček

řadovým občanem první republiky a posléze perzekvovaným nepřítelem lidovědemokratického státu, jemuž byl veškerý majetek zestátněn, ale nakonec směl pracovat na svém bývalém hradě jako kastelán a průvodce.

RODOVÁ HISTORIE ZAVAZUJE

Nelehký úkol postarat se po sametové revoluci o rodinný majetek připadl Zdeňku Sternbergovi (1923–2021), Jiřího nejstaršímu synovi. Opustil Rakousko, kam emigroval v srpnu 1968, a vrátil se domů na hrad Český Šternberk. Pomáhal mu jeho syn Filip (*1956), advokát a právník, který po otcově smrti pomyslnou štafetu převzal. „Od začátku jsme hrad a další majetky spravovali společně, tatínek se soustředil hlavně na hrad, já na hospodaření v lesích a v zemědělství. V tomto smyslu hodlám pokračovat i po jeho smrti. Samozřejmě je to náročná věc, ale mám tady velkou podporu – tu už měl můj tatínek – v kastelánce Zuzaně Míkové. Bez ní bychom to nezvládali, to musím upřímně říct, spolupracuje s námi už 25 let. Hodně mi ulehčuje moje působení na hradě, takže vlastně plynule pokračujeme," říká Filip Sternberg.

Pokračovat v rodové tradici podle něj znamená majetek ochraňovat a předávat

Svatba Zdeňka Sternberga s Alžbětou Hrubou, 1955. Foto archiv

Zdeněk a Alžběta Sternbergovi, 2018. Foto Anežka Aubrechtová

dalším generacím. „Je důležité, aby majetek zůstal pohromadě, aby nezanikl, nerozplynul se. Proto bylo pro tatínka vždycky podstatné, aby se majetek udržel a pokud možno rozmnožil, což se nám dokonce povedlo. Část majetku jsme totiž po první pozemkové reformě začátkem 20. let minulého století ztratili, a to hlavně zemědělské pozemky. Jak v Českém Šternberku, tak na Radnicku v západních Čechách nám ze sedmi poplužních dvorů zbyly dva. V případě lesů to nebylo tak tragické, tam se nám ze záboru vrátilo všechno, protože o lesy nebyl takový zájem. Po restituci se nám v Českém Šternberku povedlo koupit zpátky dva poplužní dvory včetně polností, a tak jsme majetek zase rozmnožili," dodal Filip Sternberg. Právě koupi zmíněných dvou poplužních dvorů považuje vedle vlastních finančních prostředků, které do zhodnocování majetku dal, za svůj velký vklad do budoucna.

Hrad Český Šternberk považuje Filip Sternberg za „top" rodového majetku v Čechách. „Je to původní sídlo rodu a až na krátké období tady Sternbergové vždycky sídlili," zdůvodnil. Na rozdíl od jiných šlechtických majetků byl restituovaný hrad Český Šternberk v relativně dobrém stavu, protože byl celou dobu přístupný veřejnosti, tak dopadl lépe než hrady a zámky, které sloužily jako školy či zemědělské sklady. Ovšem lešení kolem mohutné stavby ani za těch 30 let nezmizelo, jen se postupně přesouvá – plášť hradu je hotov zhruba ze dvou třetin. Stavebním výtahem na severní straně se nyní dopravuje materiál a řemeslníci, kteří opravují krovy. Rodina podle Filipa Sternberga nikdy neuvažovala o tom, že by hrad veřejnosti uzavřela. „Zaprvé je to kulturní památka, a to je jistý závazek ponechat ji otevřenou. Zadruhé jsou to také jisté příjmy a my musíme hrad udržovat. Náklady na jeho provoz jsou ohromné a i když získáváme dotace na památkovou obnovu, tedy na rekonstrukci a restaurování, je to ztrátová záležitost," konstatoval.

V majetku rodu je také zámek Březina na Rokycansku s krásným rozlehlým parkem. Empírový zámek, jehož majitelem byl i Kašpar Maria Sternberg, paleontolog, botanik, geolog a spoluzakladatel Národního muzea v Praze, byl v roce 1948 konfiskován a až do roku 1999 v něm sídlilo lesnické učiliště. Do vlastnictví Sternbergů se vrátil v takovém stavu, že jeho sanace je prakticky nemožná. „Je to víceméně na demolici, i když se jedná o památku, nelze ji obnovit. Vždycky jsem říkal tatínkovi, abychom to prodali, ale měl k zámku úzký vztah, protože jako malý kluk tam jezdil na prázdniny, takže mě nevyslyšel. Je tam ale také krásný anglický park, který jsme obnovili, udržujeme ho a je volně přístupný," uvedl Filip Sternberg.

Spravovat tak rozsáhlý majetek není jednoduché, Filipu Sternbergovi v tom pomohla advokátní praxe, v níž se věnuje obchodnímu právu. „Tento obor mě zajímal, navíc moje rodina má ve Vídni majetky, které spravuji a k tomu musím mít jistou průpravu," zdůvodnil svou profesní volbu. Díky tomu byl připraven převzít po roce 1989 správu majetku i v Čechách. A věří, že stejným způsobem bude jednou připravena ujmout se rodinného majetku i jeho jediná dcera Anastasia (*1999).

PRÁZDNINY V ČESKÉM ŠTERNBERKU

Přestože větší část svého života prožil Filip Sternberg v Rakousku, své dětství má spojené právě s Českým Šternberkem. Narodil se a do svých 12 let vyrůstal v Praze, od malička ale jezdil na hrad k dědečkovi Jiřímu, který se tu po znárodnění stal kastelánem. „Trávil jsem u něj prázdniny a když jsem byl větší, jezdil jsem i na víkendy. V Praze na Florenci jsem v sobotu – to byla ještě škola – nasedl na autobus, jel jsem do Českého Šternberka a v neděli zase zpátky do Prahy," popsal. „Doma" je podle svých slov v Rakousku i v Čechách, za svůj pravý domov ale považuje právě Český Šternberk. Má tu i svá oblíbená místa, třeba takzvaný mázhaus v nejstarší, původně gotické části hradu. „Je to klenutá prostora se dvěma střílnami. Tam rád sedím, čtu knížky, noviny, i když noviny teď už ne tolik, ale spíš internet. Není to žádné luxusní místo, žádný salon, ale strohá gotická místnost, řekněme z roku 1280, která má svou atmosféru," konstatoval.

Kaple sv. Šebestiána. Foto Libor Sváček

Pokoj Kašpara Sternberga. Foto Libor Sváček

Rád se také prochází k Brtnickému rybníku. Od hradu k němu vede pěkná cesta, která se po chvíli rozdvojuje: horní cestě se říká Vendelín podle barokní sochy sv. Vendelína s ovečkou, která stojí zhruba v polovině trasy; dolní cesta se nazývá vodovodní, dříve tudy totiž vedl k hradu dřevěný vodovod. U sochy sv. Prokopa s ďáblem na hrázi Brtnického rybníka se cesty opět sbíhají. „Ty cesty jsou pro mě památkou na dětství, protože za rybníkem byl lesní úřad a tamní lesmistr Svoboda měl dvě dcery, se kterými jsem se kamarádil. A taky s Petrem, synem kočího Koreckého. Každý den po snídani jsem sedl na kolo a jel za nimi, v poledne zpátky na hrad a po obědě zase tam," zavzpomínal.

Když se řekne Posázaví, vybaví se mu kromě Českého Šternberka také Rataje nad Sázavou. „Každou neděli jsme jezdili motorákem do Rataj do kostela. Sice blíž bychom to měli do Divišova, ale neměli jsme auto a nebylo, jak se tam dostat. Tak jsme tady vždycky nasedli do vlaku a jeli do Rataj," uvedl. Kromě Posázaví má povinnosti ještě v Moránech a Kamenné Lhotě na Kutnohorsku, kde zdědil majetek po svém strýci Jaromíru Hrubém-Gelenj.

S ORLEM NA PROVÁZKU

Po svém otci Zdeňkovi zdědil Filip Sternberg nejen rodový majetek, ale nezapře jej ani svým vzhledem, gesty, mluvou a vystupováním. Zájem o sokolnictví, který Zdeněk Sternberg přetavil v knihu, jež se stala bestselerem, ale Filip praktikoval spíš pasivně. „Žili jsme v Praze a než tatínek začal tu knížku psát, chodili k nám do bytu mladí kluci s dravci. Vždycky je posadili na opěradlo židle, což se mamince nelíbilo, tak se začalo jezdit za Prahu na pole, kde se s nimi lítalo. Jednou přišel nějaký kluk ze Slovenska s orlem, byl to sokolník Ivan Maroši. Dravec ještě nebyl úplně v kondici a ochočený, ale tatínek potřeboval jeho fotografii do knížky, tak mu uvázali na pařát hodně dlouhý provaz, jehož druhý konec přivázali ke mně. Orel létal a fotilo se s tím, že ten provaz pak na fotce vyretušují. Najednou orel letěl pryč a oni na mě ‚Filipe, běž, běž'! Utíkal jsem, lano se napnulo, orel byl pořád níž a níž, až mě svrhl do houští. Takovou vzpomínku mám na práci s dravci. A ten provaz se v knížce moc vyretušovat nepovedlo," usmívá se.

JUDr. FILIP STERNBERG (*1956)
Česko-rakouský právník ze šlechtického rodu Sternbergů, majitel hradu Český Šternberk a zámků Březina na Rokycansku a Morány v okrese Kutná Hora. Je čestným rytířem Maltézského řádu.

Je jediným synem Zdeňka Sternberga (1923–2021) a jeho manželky Alžběty, rozené Hrubé-Gelenj (1929–2021). Narodil se v Praze, v roce 1968 rodina emigrovala do Rakouska, kde vystudoval práva. Střídavě žije v Česku a Rakousku. S manželkou Susanne Friederikou von Berg mají dceru Anastasii Annu Marii.

ZA ODKAZY PŘEDKŮ

Sternbergové se nesmazatelně zapsali do české historie. Z jejich rodu pochází Albert, magdeburský arcibiskup a rádce Karla IV., zručný diplomat Zdeněk Konopišťský, nejvyšší pražští purkrabí Adam a Oldřich Vratislav, vzduchoplavec Jáchym nebo jeho bratr Kašpar Maria. Koho z nich si kromě svého otce Zdeňka nejvíce Filip Sternberg váží? Po chvíli přemýšlení odpovídá: Zdeňka Konopišťského ze Sternberga, který stál v čele poselstva, jež dojednalo svatbu krále Ladislava Pohrobka s francouzskou princeznou Magdalenou z Valois, a samozřejmě Kašpara Marii, který byl jedním z nejvýznamnějších přírodovědců první poloviny 19. století a jehož sbírky se staly základem Národního muzea v Praze.

Děkujeme za pomoc a spolupráci
Zuzaně Míkové, dlouholeté kastelánce hradu Český Šternberk

Zámek Jemniště, který Jiří Sternberg s podporou rodiny přeměnil na zajímavý turistický cíl. Foto Jiří Jiroušek

JIŘÍ STERNBERG: Z KLUKA Z PANELÁKU ZÁMECKÝM PÁNEM

JAROSLAVA TŮMOVÁ

Vyrůstal v paneláku v západočeském Chodově, vystudoval gymnázium, pracoval v klatovské sodovkárně… Sametová revoluce v roce 1989 a následné události ale život Jiřího Sternberga (*1968), potomka jednoho z nejstarších českých šlechtických rodů, převrátily naruby. V roce 1992 využil nabídku svého strýce Zdeňka Sternberga (1923–2021) a stal se kastelánem na hradě Český Šternberk. O téměř čtyři roky později restituoval zámek Jemniště, který s podporou rodiny přeměnil na zajímavý turistický cíl v Posázaví. Od roku 2018 je také starostou obce Postupice, pod niž Jemniště patří.

Jiří Sternberg se narodil v Německu, kam rodina emigrovala, ale v roce 1969 se vrátila zpět do Československa. Přiznává, že představy o tom, co bude dělat po gymnáziu, měl zcela mlhavé. Stavební fakultu, na kterou nastoupil, nakonec nedokončil. Vysokoškolské vzdělání v pozdějším věku získal na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích.

RODINNÝ TESTAMENT

Závěť, na jejímž základě se stal Jiří Sternberg majitelem zámku Jemniště, i po letech vzbudí úsměv na jeho tváři. „Prateta Terezie Mensdorff-Pouilly, sestra mého dědečka, která Jemniště vlastnila, zemřela v roce 1985. Její manžel, prastrýc František, po nějaké době přišel s tím, že zanechala závěť psanou rukou, v níž mi odkázala panství Jemniště se všemi dvory, které tam vyjmenovala, i když o některé z nich přišla už po první pozemkové reformě. Ten papír se ke mně dostal někdy v roce 1986/87 a byla to úžasná sranda. Říkal jsem si, že si ho zarámuju a dám na zeď. Nicméně po revoluci, když se v roce 1991 sešel v Českém Šternberku strýc Zdeněk s mým tátou a svými dalšími sourozenci, aby se domluvili na restitucích, všichni pratetinu poslední vůli uznali. Z praktického hlediska se restituce Jemniště nakonec ujal můj otec. Celý proces byl totiž komplikovaný v tom, že Jemniště konfiskovali už v roce 1943 Němci, kteří jej dali Oskaru Daňkovi jako náhradu za zabraný zámek Tloskov. Prateta tehdy jejich nabídku na prodej panství odmítla, z Jemniště se přesto musela vystěhovat, peníze od Němců ale nikdy nepřijala. V roce 1945 jí byl nešťastnou shodou okolností na základě Benešových dekretů majetek znovu konfiskován. Prateta se kvůli tomu soudila, když však

Zámek Jemniště. Foto Jiří Jiroušek

Jemniště z vnitřní strany. Foto Jiří Jiroušek

soud na přelomu let 1946/1947 potvrdil její nárok na vydání majetku, sebrali jí ho komunisté," popsal Jiří Sternberg historickou anabázi, která předcházela restituci.

RUBÁŠ NEMÁ KAPSY

Zámeckým pánem se Jiří Sternberg stal v pouhých 27 letech. Poprvé se na Jemniště podíval už v roce 1991. „Tehdy tam byla výstava barokních kartografických materiálů, zajímavá věc, ale jenom pro odborníky. Pamatuju se taky, že to bylo v létě, svítilo sluníčko, nějací řemeslníci tam něco opravovali. Zámek vypadal krásně." Stavební stav památky, v níž se nacházela stálá výstava československo-sovětského přátelství, nebyl podle něj až tak dramatický. V sedmdesátých letech minulého století prošla rekonstrukcí, dostala novou střechu a opravily se fasády – bohužel jenom zepředu a kvůli zabetonování odvzdušňovacích kanálů se v nich držela vlhkost. Fasádu proto museli opravit jako jednu z prvních a teď, po 30 letech, by bylo potřeba ji rekonstruovat znovu. „Práce na zámku nikdy nekončí, je to běh na dlouhou trať. Zdaleka není všechno hotovo a nevím, jestli někdy bude," říká jeho majitel.

Jiří Sternberg ctí rodové krédo, že majetek se má obhospodařovat a zachovat pro příští generace. „Nemám ambici říkat, že tohle je moje a musím si to užívat. Jak se říká ‚rubáš nemá kapsy', tedy že do hrobu si s sebou nic nevezmu – je to přesně o tom, že majetek není pro jednu generaci," vysvětluje. Je rád, že se podařilo rodové statky konsolidovat. Bude ho ale komu předat? „Dědeček Jiří měl devět dětí, z toho pět synů, což je dobrá základna. V mé generaci jsme už ale jenom tři – bratranec Filip z Českého Šternberka má jednu dceru, já mám syna Vojtěcha a dceru Izabelu, bratranec Leopold, který žije v Německu, je bezdětný."

STAROSTOU NA PLNÝ ÚVAZEK

Jako by toho nebylo málo, stal se Jiří Sternberg v roce 2018 starostou obce Postupice, jejíž součástí je i Jemniště. „Můj předchůdce Miloslav Půta mi tehdy říkal, že už nechce kandidovat. Že prý je to sranda, že budu mít spoustu času… Pak jsem zjistil, že to tak úplně pravda není, ale dá se to zvládnout. Na zámku se teď věnuju jenom apartmánům a ekonomice, a pokud je čas, rád pomohu průvodcům či v kavárně. Ale je to čím dál složitější a komplikovanější," přiznává. O hospodářství patřící k zámku, tedy polnosti, lesy, rybníky a pilu, se stará dlouholetý správce.

O ŽIVOTĚ NA ZÁMKU

Ihned po nezbytných stavebních úpravách rodina Jiřího Sternberga zpřístupnila zámek veřejnosti. Stačilo ho „jen" vybavit zařízením. Po nuceném vystěhování v roce 1943 nechala Terezie Mensdorff-Pouilly odstěhovat většinu mobiliáře na hrad Český Šternberk. „Během zimy 1995/96 jsme nábytek převezli zpět na Jemniště a začali jsme provádět turisty," vzpomíná Jiří Sternberg s tím, že nejtěžší bylo sehnat návštěvníky. Za provozu potom dál památku zvelebovali, upravovali expozice, obnovili přírodně krajinářský park s alpiniem, rosariem, přírodním rybníčkem a malým zvěřincem, opravili libosad, čestné nádvoří a vstupní lipovou alej, vysadili stovky rostlin a dřevin, otevřeli kavárnu, vybudovali tři apartmány…

Jiří Sternberg s rodinou na zámku i bydlí. Jak se jim tam žije? „Dobře," říká s trochou nadsázky. V létě totiž nemají ani chvilku soukromí – kromě návštěvníků zámku potkává po celý den v parku i na nádvoří také klienty, kteří jsou ubytovaní v některém z apartmánů. „Miluju víkendy, kdy jsem na zámku úplně sám, na to se těším, to si pak užívám," směje se.

Přestože většinu svého života prožil na Jemništi, konkrétní místo, kam se uchyluje, když potřebuje „vyčistit hlavu", na něm nemá. „Moc se mi líbí místní krajina, nejsou to velké kopce, ale ani žádná placka. Dřív mi stačilo jít kamkoliv do lesa, tam si sednout na posed a hodinu dvě tam přemýšlet. Je ale pravda, že asi nejvíc času jsem strávil na Jemništi a v parku, protože tam bylo neustále co dělat. Teď mně stačí vyjet za vesnici a jen se projít."

Jiří Sternberg, starosta obce Postupice. Foto Václav Šmerák

Obecní úřad v Postupicích

Obec Postupice má počátkem dvacátých let 21. století téměř 1 400 obyvatel

CHVÁLA PŘEDKŮM

„Těch osobností je spousta," odpovídá na otázku, kdo z předků je mu největším vzorem. Z nejbližších připomíná dědečka Jiřího. „Když se v roce 1888 narodil, tak se jezdilo na koni, když v roce 1965 zemřel, létalo se letadly. Zažil neuvěřitelnou dobu i ‚kotrmelce' v ní – byl vlastníkem hradu Český Šternberk, pak asi na tři dny předsedou tamního místního národního výboru a nakonec se stal prvním státním správcem svého hradu. Měl život velmi pestrý. Tam vidím to memento, že se člověk nesmí zbláznit z každé nepříjemné situace, kterou život přinese." Z dalších osobností pak jmenuje sourozence Kašpara, Jana a Jáchyma. „Byli to renesanční lidé – všechno věděli, o všechno se starali, všechno uměli." Kašpar Maria (1761–1838), vědec, politik a diplomat, byl jedním ze spoluzakladatelů Národního muzea, Jáchym (1755–1808) podnikl spolu s Francouzem Blanchardem jako první český vzduchoplavec let v horkovzdušném balonu v Praze, Jan Nepomuk II. (1753–1789) byl členem Královské učené společnosti. Ve výčtu mimořádných předků nezapomněl Jiří Sternberg ani na Zdeňka Konopišťského ze Sternberga (1420–1476), majitele dalšího slavného sídla v okolí – Konopiště.

Ing. JIŘÍ STERNBERG (*1968)
Majitel zámku Jemniště. Narodil se jako první potomek a jediný syn Jana Bosca Sternberga (1936–2012) a jeho manželky Marie Leopoldiny, rozené Lobkowiczové (1943–2017). Má mladší sestru Kateřinu (*1974). Vystudoval Zemědělskou fakultu Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. S manželkou Petrou mají syna Vojtěcha (*1996) a dceru Izabelu (*1999).

Vorařský pramen u Březiny, v pozadí železniční most přes Sázavu, rok 1938

Pohlednice s Českým Šternberkem zachycuje místní vory ve třicátých letech 20. století

Pramen u Horky II, rok 1938

Vališť – voříště nad Horkou II, rok 1938

Vazíště u Kácova, třicátá léta 20. století

Kácov, prameny vorů na řece

Voroplavba (Archiv Jan Herman)

Pikovické proudy, poškozený pramen, Na Babách pod Medníkem

Poslední vory na Sázavě, rok 1946

Stavba pramene ve třicátých letech, patrně pod Zručí

Ledová kalamita na Želivce v roce 1940

Vázání vorů houžvemi

Betonová míra stavu vody v řece

Kruh k přivazování vorů

Voroplavba u Stříbrné Skalice. Archiv Jan Herman

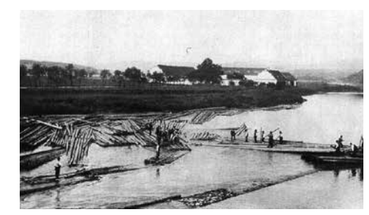

Vory v Poříčí nad Sázavou

Pramen pod Zručí, rok 1938

Stavba pramene na vazišti ve Zruči, dvacátá léta 20. století, Boumova parta

Plavec Bouma s rodinou ve Švihově, 50. léta 20. století

Údolí Sázavy za Žampachem, vlevo trať Posázavského pacifiku s tunelem.
Foto Jiří Jiroušek

POČÁTKY POSÁZAVSKÉ STEZKY

Pohled do období vzniku významné turistické cesty v Posázaví

ZDENĚK JIRÁSEK, KLUB ČESKÝCH TURISTŮ, ČLEN ÚSTŘEDNÍ RADY HISTORIE ČESKÉ TURISTIKY KČT,
PŘEDSEDA RADY SÍNĚ SLÁVY A HISTORIE STŘEDOČESKÉ TURISTIKY KČT

Když v roce 1888 vznikl Klub českých turistů, dali mu jeho zakladatelé do vínku, že bude zřizovat a označovat turistické trasy a tím zpřístupňovat krásné přírodní partie našeho území. Hned v následujícím roce, dne 9. července 1889, byla označena první trasa ze Štěchovic do Svatojánských proudů, turistického magnetu nedaleko Prahy, a to hned dvěma trasami. Rychle po sobě pak přibyly trasy z Karlštejna do Sv. Jana pod Skalou a Berouna, z Řevnic na Skalku a Babku a z Holoubkova přes Těžkov na Rač. V následujících letech se turistické trasy označené KČT poměrně rychle rozrůstaly, a tak není divu, že se na Klub obracela „turistická veřejnost" s různými návrhy, kde všude by mohl trasu označit nebo vybudovat.

Již před rokem 1900 byl KČT stále častěji upozorňován na překrásný, ale nepřístupný kraj na „nejdolejší" Sázavě od Pikovic ke Kamennému Přívozu a žádán o zpřístupnění této oblasti vybudováním turistické trasy. Dnes si dokážeme jen velmi těžko představit, jak vypadala v té době zdejší krajina a tak si přizveme na pomoc člověka nejpovolanějšího, rodáka z Kamenného Přívozu, spisovatele Posázaví Jana Morávka, který popisuje tuto krajinu ve své knize Plavci na Sázavě takto: *„...od Žampachu do Pikovic byla divočina. Tu šlo vždy o kůži: při velké vodě o život, při malé o zdraví. A nikde se člověk pomoci nedovolal. V roklinách při řece zůstávala jen lesní zvěř. Vesnice krčily se vysoko nahoře na planinách. Kromě hajného a pytláka sem nesešla živá duše. Nejvýše loucký pastýř hledal tu někdy zatoulanou ovečku. Skalami podle řeky kroutily se jen kozí stezky, které prošlapával celý svůj život pikovický hastrman Brodil, nejstarší člen Loučilovy party. Bydlel v první chalupě Pikovic, co by kamenem hodil od kříže Na Babách, který opatroval..."* Krásné přírodní scenerie tohoto kraje se více zpřístupnily v roce 1900, kdy byl zahájen provoz na Posázavské dráze. Cestující hledící z okének vlaku nemohli odtrhnout oči od té krásy. Romantická boční údolí mezi vysokými kopci, prudké skalní stěny spadající až k hladině Sázavy, prodírající se hlubokým úzkým údolím, balvany a skály v řece, průzračné potůčky, příjemné lesy i malebné vesničky, to vše uchvacovalo stále více cestujících.

Klub českých turistů se však bránil sílícímu tlaku na zřízení tr především pro velkou finanční náročnost. V roce 1912 začal Ústřední výbor KČT uvažovat na popud pražského odborného učitele Aloise Šeferny o zřízení turistické stezky velmi vážně a tak se dne 3. února usnesl na tom, že zahájí jednání s městskou radou, okresním výborem a okrašlovacím spolkem v Jílovém o zřízení stezky po levém břehu Sázavy od Pikovic k Žampachu. Závěr z jednání byl takový, že *„provedení této myšlenky bylo by však značně nesnadné a nákladné a nutno je prozatím odkázati době budoucí"*. Klub se sice zřízením stezky stále průběžně zabýval, ale jednalo se spíš o záležitost okrajovou. Až s novým složením Ústředního výboru KČT, který vzešel z voleb konaných v roce 1913, se trasa podél Sázavy začínala opět dostávat do popředí zájmu Klubu.

V roce 1914 zpracoval dr. Skála, referent označování tras, realistický návrh na zahájení přípravných prací ke stavbě stezky kolem Sázavy, který byl přijat na 4. schůzi Ústředního výboru KČT, konané dne 17. června 1914. Ještě 3. července na následující schůzi přislíbil poslanec

dr. Isidor Zahradník podporu projektu trasy kolem Sázavy a pak vypukla Velká válka. Mnoho členů a činovníků Klubu českých turistů bylo povoláno plnit vojenské povinnosti a činnost KČT se tak značně omezila, mnohde i zastavila. To se týkalo také projektu Posázavské stezky.

K jisté změně došlo až na jaře 1916, kdy Ústřední výbor KČT jednal o zřízení stezky (jak se v té době turistickým trasám začalo říkat) na Medník a Malý Medník a o něco později o zřizování dalších tras v Posázaví. Jednáním s inspektorátem velkostatku hradištského a inspektorátem panství premonstrátů strahovských byl pověřen člen ÚV KČT Josef Kliment. Ten si vzal zřízení Posázavské stezky za své a 1. června 1916 vykonal cestu podél Sázavy, aby krajinu

Sázava, Na Babách

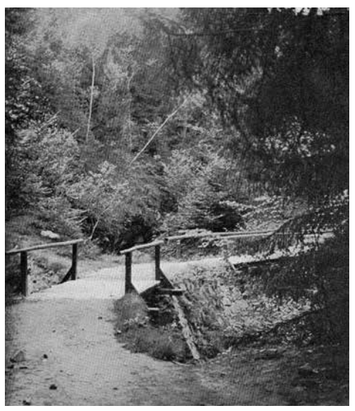

Rozcestí Pod Třebsínem – nedaleko Raisovy vyhlídky. Pohled na místo krátce po dokončení Posázavské stezky v roce 1924 (Sbírka Zdeněk Jirásek)

v okolí řeky podrobně zmapoval a mohl zpracovat plán na výstavbu. Již 6. června předložil ÚV KČT podrobnou Zprávu o výsledku cesty. Následně bylo doručeno svolení k označovacím pracím na stezce Posázavské od Ústředního ředitelství Královské kanonie premonstrátů na Strahově. Na přelomu července a srpna 1916 se sešla komise pro zřízení stezky, kde Knížecí Hohenbergské ředitelství panství Konopiště dalo svolení ke značení. Od té doby začaly probíhat přípravy, které vyvrcholily zahájením stavby v lednu 1917.

V polovině ledna toho roku přednesl ředitel Kliment ústřednímu výboru KČT referát o zahájené stavbě stezky Posázavské od Pikovic, další přednesl počátkem dubna a na schůzi ÚV KČT konané dne 23. května 1917 informoval společně s dr. J. Hrubantem o tom, že je část stezky zhruba vybudována a další partie byla podrobně stanovena. Dále sdělil, že jsou o stavbě průběžně informovány místní obce. Dobový tisk o budování stezky přinesl následující informace:

Pohled na Žampašský most, 20.–30. léta 20. století. Regionální muzeum v Jílovém u Prahy

Posázavská stezka na úpatí Medníku po dokončení v roce 1924 (Sbírka Zdeněk Jirásek)

„Klub českých turistů buduje nový podnik nejen turisticky, ale obecně velmi významný, jímž jest stezka posázavská. Stezka povede od ústí Sázavy po levém břehu přes Pikovice, Kamenný Přívoz k Čerčanům, Kácovu a odtud dále do středního a hořejšího Posázaví. Projektu tomu věnuje Klub zvláštní péči, poněvadž bude míti značný význam pro turistiku v okolí pražském a v Čechách vůbec, neboť otevře vynikající krásy půvabné krajiny posázavské, jež není veřejnosti známa a jíž rovnou marně bychom jinde hledali.

Až bude zřízena tato stezka a budou uvedeny v širokou známost překrásné její scenerie, obrátí se k ní proud turistický a výletní plnou silou a přinese krajinám těm veliký hmotný zisk. S úpravou stezky bylo již započato od Pikovic na panství Premonstrátů. V délce asi 1 km jest již stezka aspoň zhruba založena a bude se v dalších pracích pokračovati – pokud to poměry dovolí, aby aspoň nejdolejší díl stezky, který právě vyniká bohatstvím přírodních krás, mohl býti co nejdříve otevřen.“

Dále se článek zmiňuje o velkých potížích při získávání povolení k budování stezky od majitelů pozemků i o tom, že právě do těchto částí budou mít přístup pouze členové KČT na členskou legitimaci. Klub se však zavazuje, že se bude snažit, aby tyto partie vyhrazené pouze členům KČT *„byly otevřeny všemu slušnému výletnímu obecenstvu“*. V závěru článku je upozornění: *„Nyní, kdy jest pěšina ve stavbě a není ještě definitivně upravena a dosti upevněna, velmi škodí neopatrná chůze po ní, nehledě k tomu, že není dosti bezpečnou, rušíc obtížné práce zřizovací. Upozorňujeme výslovně, že správa velkostatku zakazuje na ni vstup všem nečlenům Klubu českých turistů.*

Až bude stezka v této části hotova a bude moci býti otevřena, přineseme zvláštní článek o této vynikající partii turistické.“ Z článku vyplývá, že KČT v průběhu času měnil názor na to, odkud a kam Posázavská stezka povede. Nejprve byla plánována z Pikovic na Žampach, později od soutoku Sázavy

s Vltavou k Německému Brodu (Havlíčkovu Brodu), ale výstavba začala v Pikovicích. V dalším textu se s touto změnou ještě setkáme. Z textu je také patrné, že nešlo o stezku v podobě, jakou známe dnes, ale pouze o úzkou pěšinu, o čemž se mnohdy pochybuje.

Informace o stezce se pravděpodobně šířily rychlostí pro Čechy typickou a tak se začalo do Pikovic sjíždět velké množství turistů, což stavbě neprospívalo. Poměrně záhy informuje ředitel Kliment ÚV KČT o tom, že na stezku byly dodány tři orientační a výstražné tabulky a stezka bude uzavřena závorou, protože je v nynějším stavu ve výstavbě a neopatrná chůze ji poškozuje. To jsou kromě informací o poskytnutých částkách od okresního výboru a městské rady v Jílovém na dlouhou dobu poslední informace. Práce na stezce musely být z důvodu probíhající Velké války zanedlouho pro nedostatek pracovníků a materiálu přerušeny. Na stezce docházelo zcela jistě k poškozování rozestavěného úseku nejen z důvodu návštěv neukázněných výletníků, ale i vlivem přírodních jevů. Na schůzi ÚV KČT konané 12. března 1918 informuje ředitel Kliment, že zajde na Posázavskou stezku a zařídí, co bude možné. V květnu ústřední výbor odsouhlasil, že se na stezce provedou nutné opravy a schválil přidělení prostředků k vykonání těchto prací. Jednalo se kromě oprav o zajišťování v rozestavěné části. V červnu ústřední výbor dodatečně schválil zajišťovací práce a opravy provedené při budování a označování stezky pod dohledem místopředsedy dr. Bastla. Toho zároveň zmocnil k dalším pracím.

Výstavba stezky se opět rozběhla až po skončení Velké války v nové republice – Československu. Práce byly obnoveny v roce 1919, hned jak to bylo možné. S postupujícím časem se lepšily i finanční a materiálové podmínky a hlavně přibývalo pracovníků, tak jak se postupně vraceli muži z fronty. V květnu 1920 byla stezka vybudována v délce 15 km – od Pikovic až k přívozu v Krhanicích. V té době se mělo za to, že bude pokračovat

Zastávka Pikovice již s bufetem a přistavěnou verandou, postavená KČST v roce 1921. Fotografie kolem roku 1925 (Sbírka Zdeněk Jirásek)

Orientační tabulka vyvěšená na Posázavské stezce před jejím slavnostním otevřením v červnu 1920 (Sbírka Zdeněk Jirásek)

až k Německému Brodu a tento úsek je pouze jejím začátkem.

Dne 20. června 1920 se konala velká slavnost k otevření zmíněného úseku. V Babách (někde se uvádí Na Babách), na začátku stezky, byla postavena ověnčená slavobrána se znakem KČST (KČT se po vzniku republiky přejmenoval na Klub československých turistů) a konalo se zde slavnostní shromáždění významných hostů, především majitelů pozemků, zástupců obcí i významných společností, které se podílely na výstavbě stezky, a reprezentantů KČST. Po slavnostních projevech, kdy promluvil mj. i ředitel Josef Kliment, přestřihl hajný Oktábec pásku v slavobráně a první vykročil na Posázavskou stezku. Za ním se vydali všichni účastníci, kteří se tak zúčastnili prvního výletu po ní. Mnozí z nich, jdoucí tudy poprvé, se nemohli dostatečně vynadívat na krásnou krajinu. Dobový tisk o tom píše:

Starcova lesní restaurace pod Medníkem (www.pacifikem.cz)

Posázavská stezka (Archiv KČST)

Raisova vyhlídka v době po jejím zřízení

„Za každým záhybem naskytovala se nová a krásnější podívaná na řeku i skály, břehy lemující. Všeobecně po celou cestu vyslovováno uznání Klubu, že nešetře nákladu učinil tuto krajinu tak snadno přístupnou. Kde toho potřeba, vytesány do skály nebo vyzděny schůdky, strmá místa nad řekou opatřena zábradlím, jež dle potřeby zaraženo do skalních stěn.

Po jednohodinné chůzi učiněna účastníky zastávka na ‚Klimentově vyhlídce‘, odkud otvírá se jeden z těch pěkných pohledů na řeku i okolní skály a lesy. Tu občerstvili se účastníci péčí člena výboru KČST pana MUC Dvořáka chlebem s máslem, mlékem a jahodami, což vše sem dopravil hajný p. Oktábec, načež

Posázavská stezka

– rozloučivše se s p. předsedou i jeho chotí a p. drem Bastlem, kteří se odebrali zpět k vlaku do Prahy, kráčeli dále za veselé mysli na Žampach, kde ‚u Malířů' přichystán oběd. Když ten odbyt, pokračovalo se v cestě za zpěvu, třebas nebe kropilo cestu ke Krhanicům, odkud nastoupen návrat vlakem do Prahy."

Jak bylo již dříve zmíněno, Posázavská stezka nevypadala a ani nevedla tak, jak ji známe dnes. Byla to úzká pěšina s jednou – Klimentovou – vyhlídkou, vedoucí k přívozu na Žampachu, kde přešla přívozem na pravý břeh, po něm pokračovala do Kamenného Přívozu k mostu, zpět na levý břeh, ze silnice k řece a velmi neschůdným úsekem k přívozu v Krhanicích. I když měl KČST v plánu pokračovat ve stavbě stezky dál, byl nucen velice záhy své plány změnit.

Na Posázavskou stezku mířilo po jejím otevření tolik turistů a výletníků, že úzká pěšina kapacitně nestačila. Klub ihned zastavil práci na dalším úseku od Krhanic k Týnci a rozhodnul o tom, že bude stezka rozšířena a částečně přeložena.

Vzhledem k tomu, že nešlo „jen" o úpravu terénu, ale již o poměrně

Sázava a Posázavský komín

rozsáhlou stavbu, nechal zpracovat projekt u Zemského technického oddělení pro stavby silniční a mostní v Praze. KČST k tomu vydal následující zprávu:

„Posázavská stezka vedoucí od Pikovic ke Krhanicům, v nejkrásnější partii okolí pražského, zřízená a otevřená Klubem v r. 1920, těšila se takové návštěvě, že šíře její nedostačovala, a proto bylo přistoupeno k jejímu rozšíření a částečnému přeložení tak, aby šla stále podél řeky, kdež je třeba trhati skály a zříditi ochozy. Práce ty budou dokončeny v roce 1922."

V roce 1921 se podle výše uvedeného projektu začalo s úpravou stezky, kde byly provedeny následující práce. Trasa byla částečně přeložena, byly postaveny kamenné schody do vyšších partií stezky, dva mosty – přes Třebsínský a Voborní potok, které mají zděné pilíře a dřevěné konstrukce, přestavěn byl mostek téže podoby přes Rakouský potok, byly zřízeny dvě nové vyhlídky a doplněny scházející opěrné zdi proti vodě i proti stráním, stezka byla pískována a zpěchována, tak aby činila dojem upravené parkové cesty. Její celková délka se zkrátila na délku 6,8 km (k přívozu Žampach) a má šířku 150 až 200 cm.

Dokončení úpravy v předpokládaném termínu se nepovedlo a prodloužilo se až do roku 1924. Ještě v roce 1925 probíhaly na stezce dokončovací práce, jako je pěchování a odstraňování škod způsobených přírodními živly (například oprava mostků přes Třebsínský potok).

O úpravě stezky od Žampachu k přívozu v Krhanicích se již neuvažovalo, natož o pokračování k Německému Brodu. Úsek mezi Kamenným Přívozem a Krhanicemi v průběhu let zaniknul a v blízkosti Sázavy vznikly samostatné úseky značených cest, které se dají spojit do stezky podél řeky.

V roce 1925 umístilo Ústředí KČST na skále V Babách pamětní desku o rozměrech 100×130 cm, aby chodcům připomnělo jak budovatele, tak i vynaložený náklad na stavbu. Desku nesoucí nápis >>POSÁZAVSKÁ STEZKA mezi Pikovicemi a Žampachem, dlouhá 6,8 km, vybudována byla nákladem Kč 230.000,- Klubem čsl. turistů v letech 1914–1924<< vyrobily Městské železárny v Rokycanech. Pozornému turistovi jistě neuniklo, že tento text je odlišný oproti textu, který je na stávající desce. Vzhledem k tomu, že znění původního textu pochází z důvěryhodných dobových materiálů vedení KČST, podporuje to domněnku, že byla pamětní deska v průběhu 2. světové války z nějakého důvodu sejmuta a po válce nahrazena deskou současnou. Zdali je tato domněnka správná a proč k sejmutí došlo, je předmětem dalšího bádání. Nezdá se totiž moc pravděpodobné, že by pamětní deska mohla německým okupantům z nějakého důvodu vadit, a to ani z důvodů „vlasteneckých". Klub českých turistů (od r. 1939 opět KČT) nebyl totiž v době 2. světové války jako jedna z mála organizací zakázán.

V roce 1925 předalo ústředí KČST Posázavskou stezku do správy pražského odboru KČST, který prováděl další údržbu i opravy. V roce 1926 pražský odbor navrhnul, aby byla vyhlídka v Třebsínském zákrutu (u rozcestí Pod Třebsínem) nazvána Raisovou. Návrh byl schválen na schůzi ÚV KČST dne 3. listopadu 1926.

S Posázavskou stezkou souvisí ještě další podniky nebo stavby, které postavil nebo provozoval KČST. Tak například na železniční zastávce v Pikovicích, dnes Petrov u Prahy, postavil KČST v roce 1921 dřevěnou čekárnu s bufetem a během téhož roku žádal ještě o přístavbu verandy. Pod zastávkou zřídil přívoz, který fungoval až do roku 1937, kdy byla otevřena stávající železobetonová lávka. Na své

výplatní listině měl Klub i přívoz Na Terezii a jako součást Posázavské stezky byl provozován také historický Brabcův přívoz na Žampachu.

Určitou zajímavostí je to, že někteří autoři turistických průvodců a článků (i z řad KČT či KČST) používali pro červenou značku vedoucí podél Sázavy název Posázavská stezka. V textu pak byly jednotlivé úseky upřesňovány přívlastkem „vlastní Posázavská stezka z Pikovic na Žampach". KČST, aby tuto nepřesnost korigoval, uváděl na orientačních tabulkách název Posázavská stezka v úseku Pikovice–Žampach a v dalších úsecích Posázavská cesta.

Fotografie, u nichž není uveden zdroj, poskytlo Regionální muzeum v Jílovém u Prahy.

Za spolupráci při výběru děkujeme dokumentátorce muzejního fotoarchivu Marcele Budské.

Sázava, na protějším břehu Pikovický komín

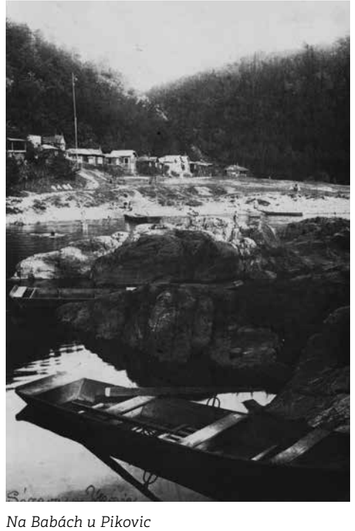

Na Babách u Pikovic

Sázava u Kamenného přívozu (Sbírka Národního muzea, PS-2566_1)

Senoseč u Sázavy, přelom 19. a 20. století (Sbírka Národního muzea, PS-2596_1)

Výletníci u Žampachu začátkem 20. století (Sbírka Národního muzea, PS-2570_1)

Pohled do sázavského kaňonu (Sbírka Národního muzea, PS-2638_1)

Brabcův historický přívoz nad jezem v Žampachu – konec Posázavské stezky. V Pozadí Kocourský viadukt, také zvaný Žampašský most (Sbírka Zdeněk Jirásek)

Sázava u Pikovic. Foto Josef Dvořák, Davle

Pikovická jehla, starousedlíky zvaná Komín či Pikovický komín, je 20 metrů vysoká skalní věž stojící u železnice nad tokem Sázavy

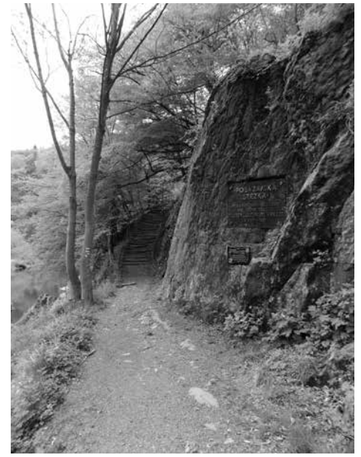

Začátek Posázavské stezky. Foto Zdeněk Jirásek

Rozcestí Pod Třebsínem v roce 2019. Foto Zdeněk Jirásek

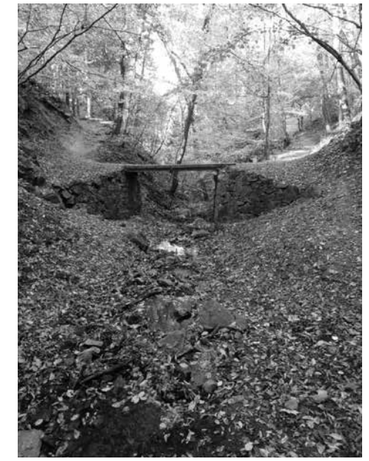

Posázavská stezka v současnosti

Stezka se vyznačuje kvalitním základem

Schody poblíž Klimentovy vyhlídky

Pamětní deska na začátku Posázavské stezky – V Babách u Červeného kříže. Foto Zdeněk Jirásek

Partie stezky ve slunečním svitu

Trať Posázavského pacifiku mezi Pikovicemi a Kamenným Přívozem. Žampašský most.
Foto Jiří Jiroušek

ZAJÍMAVOSTI A UNIKÁTY NA TRASE POSÁZAVSKÉHO PACIFIKU

VÁCLAV ŠMERÁK

Největší raritou Posázavského pacifiku je kamenný viadukt Žampach se sedmi oblouky, jehož délka dosahuje 110 metrů a stojí 41 metrů nad údolím Kocour. Patří mezi nejvyšší kamenné mosty v Evropě.

Na trati 210 z Prahy-Vršovic do Čerčan se nachází sedm tunelů, na odbočné trati ze Skochovic do Dobříše pak navíc ještě jeden. Do roku 1929 existoval ještě tunel nedaleko vršovického depa, který byl později opuštěn.

V roce 1942 byl levý břeh řeky Sázavy zabrán německou okupační mocí jako vojenský prostor, provoz na dráze byl v úseku Jílové–Skochovice přerušen až v červnu 1944. Tehdy bylo pět tunelů (Skochovický, Libřický, Davelský, Pikovický a Jílovský II) využito jako podzemní továrny pro válečnou výrobu, vyráběly se tam letecké komponenty.

Nejstarší česká trampská osada byla založena okolo roku 1918 u Svatojánských proudů nedaleko Štěchovic, později se osady rozšířily po celé trase Posázavského pacifiku. Většina trampů se masově dopravovala do svých osad vlaky, které mívaly mnohdy až dvanáct vozů.

Na trati z Nuslí-Vršovic (dnešní nádraží Praha-Vršovice) do Vraného nad Vltavou zkoušel v roce 1897 František Křižík svůj dvounápravový akumulátorový železniční vůz. Provoz tímto neobvyklým vozidlem byl zajišťován do roku 1899 na trase Nusle-Vršovice – Měchenice. Dobíjecí stanice se nacházely na Zbraslavi a v Nuslích.

JAK VZNIKL NÁZEV POSÁZAVSKÝ PACIFIK

Malebná lokálka si své romantické přízvisko zasloužila především díky svému zasazení do nádherné okolní krajiny. Trať pojmenovali první trampové, kteří jezdili za dobrodružstvím, do srubů nebo na výpravy do okolí Prahy po vzoru Divokého západu, o němž čítávali v knihách Jacka Londona a E. T. Setona.

Ve Spojených státech byla „pacifikem“ transkontinentální železnice spojující východ země se západem. Tak jako ostatní přírodní lokality dostávaly od trampů postupně své přezdívky, stala se železnice s několika tunely a mosty v údolí řeky Sázavy Posázavským pacifikem.

Z HISTORIE POSÁZAVSKÉHO PACIFIKU

Historie dnešní trati 210 se začala psát koncem 19. století. Pro nově postavený cukrovar v Modřanech bylo třeba postavit železniční trať, která by do podniku dovážela suroviny a odvážela z něj hotové výrobky. V roce 1881 vznikla trať z Nuslí (nynější nádraží Praha-Vršovice) do Modřan. Vedla víceméně stejnou stopou jako dnešní trať, jen na několika místech se od ní odchylovala – například dnešním Krčským lesem.

Trať z Modřan do Čerčan se datuje dnem 4. března 1895, kdy císař František Josef I. udělil koncesi pro její výstavbu, a to s odbočkou do Dobříše. Budování tratě i přes členitý terén a značná stoupání probíhalo poměrně rychle, postupovalo se po etapách.

Jako první se podařilo zprovoznit úsek z Čerčan do Požárů (dnes Prosečnice). Následovala čtyřicetikilometrová trasa z Modřan do Dobříše, na níž musel být proražen takřka 400 metrů dlouhý tunel u Jarova a za odbočkou Skochovice dráha vedla přes nově postavený ocelový most přes Vltavu. Stavbaři se navíc

potýkali s nelehkým terénem v údolí Bojovského potoka.

Na Dobříš dojel první vlak 22. září 1897, čímž tehdy poněkud odlehlý kraj získal přímé spojení s královským hlavním městem Prahou. Stalo se tak především díky finanční podpoře šlechtického rodu Colloredo-Mannsfeldů, kteří sídlili (a dodnes sídlí) na dobříšském zámku a železnicí získali hospodářskou spojnici pro své panství.

Ve stejný den byl zprovozněn také čtyřkilometrový úsek z Požárů do Jílového u Prahy. Tuto etapu poznamenaly spory radních z Jílového a Kamenného Přívozu. Obě obce si přály mít železnici blíže k sobě, ovšem projekt mohl upřednostnit pouze jedno místo, takže nakonec bylo nejvyššími úřady monarchie rozhodnuto o přiblížení dráhy k Jílovému. Město za to ale zaplatilo obrovskými výdaji, které muselo kvůli požadované trase zaplatit – šlo o proražení několika tunelů, výstavbu vysokých náspů a kamenného viaduktu u Žampachu. Nutno také připomenout, že vzdálenost mezi nádražím a městem činí přesto cca tři kilometry… S poslední stavební etapou, spojující Jílové a Skochovice, se začalo v lednu 1898 a konečně 1. května 1900 projel po celé trati Posázavského pacifiku z Čerčan přes Vrané nad Vltavou do Nuslí-Vršovic první osobní vlak.

Sázava a Žampašský most

Výstavba trati v místech u Pikovického komínu na konci 19. století

Nádraží Praha-Braník, sobota roku 1962

Cestování Posázavským pacifikem na přelomu 19. a 20. století (Sbírka Národního muzea, PS-2538_1)

Žampach po roce 1900 (Sbírka Národního muzea, PS-2569_1)

Zdroje:

Pacifikem.cz, Sbírka Národního muzea a Regionální muzeum v Jílovém u Prahy

Sázava s chatami před Pikovicemi, pohled z trati

Tunel pod Třeštibokem na konci 19. století

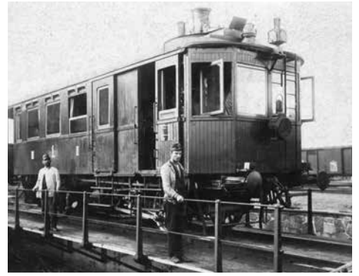

Dráha Čerčany–Vrané–Modřany, po roce 1900

Žampašský most

Výstavba Žampašského mostu na konci 19. století

Trať u Pikovického komínu

Žampach před přemostěním údolí na konci 19. století

Pikovický komín

Trať Posázavského pacifiku

Chaty osad Club údolí ticha, Dakota a Spojené osady Údolí slunce ve Zlatém kaňonu Sázavy u Luka pod Medníkem.
Foto Jiří Jiroušek

PŘEDVÁLEČNÝ TRAMPING A TRAMPSKÉ OSADY NA ZLATÉ ŘECE

Úsek Davle – Český Šternberk

MARTIN MARŠÁLEK

Rozmach turistiky na přelomu 19. a 20. století zasáhl i Posázaví. S turistikou ale do této lokality po 1. světové válce přišel nový fenomén – tramping. Stal se volnější odnoží více či méně organizovaných forem skautingu, řada trampů se rekrutovala právě z bývalých skautů, kteří do sázavského povodí zavítávali a měli zde svá stálá tábořiště.

Ale i tramping se rychle proměňoval. Z původní převahy tzv. divokých trampů, toulajících se volně krajinou a nedělajících si starost s přespáním v přírodě, Posázavím stále více procházely vícečlenné pražské party, které začaly vytvářet trampské osady. Nejprve byl tento termín vztahován právě k partě kamarádů, která někdy ani neměla své stálé tábořiště, tzv. camp. Přibližně od roku 1918 však termín trampská osada začal dostávat nový rozměr. Trampové se totiž začali sdružovat do větších komunit a zakládali svá stabilní sídla. Nejprve v podobě shluku příbytků z toho, co zrovna bylo po ruce, později z bedýnek či stromových kulatin (tzv. boudy). Každá bouda měla většinou i svůj vznosný název a své osazenstvo, které se někdy v krátkém čase obměňovalo. Několik bud pak vytvářelo spojené osady, později jen osadu. Trampové své příbytky zvelebovali a zvětšovali, až se z nich stávaly chaty. Tak tomu bylo i v Posázaví.

Ve 30. letech minulého století řada obcí a místních živnostníků pochopila, že i z rozvoje trampingu mohou těžit. A tak na osadách nebo v jejich blízkosti vznikaly různé sezónní prodejní kiosky, kantýny či regulérní restaurace. Obecní úřady začaly povolovat a evidovat stavby trampských chat, pochopitelně za poplatek. Hlavní rozmach trampingu v Posázaví měla na svědomí hlavně dobrá dopravní dostupnost, především lokální železnicí. Ta se k řece ve sledované lokalitě přimyká prakticky po celém toku. Kromě dvou větví proslulé lokálky, nazývané Posázavský pacifik, se trampové přepravovali i po hlavní trati z Prahy do Benešova a v okolí Benešova i lokálkou na Vlašim.

Praze nejbližší a nejatraktivnější trampskou lokalitou Posázaví se stal Zlatý kaňon. Peřejemi protkaný úsek řeky od Kamenného Újezdce k soutoku s Vltavou, obklopený skalami a mezi nimi protékajícími potůčky, se plnil trampskými campy a od první poloviny 20. let minulého století i chatami.

Nad úsekem řeky mezi petrovskou vlakovou zastávkou a ústím do Vltavy, zklidněným vzdutím vodního díla Vrané, z předválečných osad leží Ledňáček. Původní sídlo měla od roku 1928 přímo na špičce soutoku, před napuštěním vranského vodního díla v první polovině 30. let byly některé chaty přesunuty výše na levý břeh proti proudu řeky. Také osada Sahara měla před zaplavením do roku 1935 své sídlo na pobřežní louce, o rok později vystavěla prvních pět chat a dvě hřiště na pláni vysoko nad řekou.

Osadníci z osady Amarillo ve třicátých letech

Ve stejném roce vznikla i další menší osada na pravém břehu řeky – Úsvit, nedaleko od petrovské zastávky.

Od ní až k zastávce Luka pod Mednníkem je kaňon hodný svého jména, říční koryto je plné peřejí a z obou stran jej lemují vysoké svahy, často skalnaté. Většina trampských osad ve Zlatém kaňonu má sídlo na pravém břehu řeky. Pod obcí Petrov najdeme osadu Hřebena, první chaty zde vyrostly ve třicátých letech.

Chata Michigan na osadě Sonny Hill, 20. léta

První údolí od zastávky proti proudu řeky náleží malé osadě Amarillo. Sem parta trampů jezdila už ve dvacátých letech, prvních pět chat vytvořilo v roce 1931 osadu. Naproti přes údolí je ve stráni osada DRTS, úředně vedena jako Za Horou. Nevšední název jí v roce 1931 dala začáteční písmena první čtveřice chat (Dewils, Ratejna, Tower, Sea-gull), pocházejících z let 1927–1928. Mezi další staré chaty tu patří Družstvo, Špičák, Trafika, Vrabčí hnízdo, Malý Sea-gull a Sing-Sing. S osadou splynuly i dvě další – Toledo (založena 1930) a Orbion (1933). V horní části druhého údolí leží osada Údolí temna (též Spojené osady Údolí temna) z roku 1928. K nejstarším zde patří chaty Duncan, Dawson, Zátiší, Montana, Wyoming, Jerome, Barrandov a Baťovna. V dolní části Údolí temna působila samostatná část osady, která si říkala Kamarádi. Přímo u řeky mezi oběma údolími sídlí osada Na Břehu, podle první chaty Dawson z roku 1923 dříve nazývaná Dawsonka nebo Stará Dawsonka.

Na vnitřní straně posledního sázavského meandru, naproti oficiálnímu začátku Posázavské stezky, najdeme ve dvacátých letech rybáři založenou osadu Na Rafandě. Místu se říká Na Babách, býval zde kiosek, později restaurace. Na přilehlém skalním masivu stojí chaty osady Sonny Hill. První z nich byl Michigan z roku 1926, následovaly Cvrkov, Hučící peřej, Krásná vyhlídka, Oklahoma. Naproti přes řeku stojí proslulá Starcova restaurace. Staré chaty (mj. Tao, Ogden) mezi Hadí skálou a Zlatým potokem spadají pod osadu Arroyo. Trampové na místo V Zahrádkách jezdili od roku 1924, o čtyři roky později vystavěli chatu, která předala název celé osadě.

Osada Arroyo, 1924

U ústí Zlatého potoka stávala od roku 1928 osada Nevada (chaty Stará a Nová Nevada), kterou však roku 1940 smetla ledová dřenice. Zlatý potok a jeho přítok od Bohulib je obklopen chatami dalších dvou početných osad. Údolí zlatého potoka bylo založeno roku 1935, ale první chaty se tam začaly stavět už od 2. poloviny dvacátých let. Mezi nejstarší patří Aljaška, Šibenice, Chiguita, Granada, Amity, Indiana, Nebraska, Itok a Lišák. Na potoce tekoucím z Bohulib se usídlila osada Na Zlatých dolích. Zlatodolné lokalitě se říkalo Česká Kalifornie. Od dvacátých let zde tábořili skauti a roku 1929 byla postavena první chata Khanjana.

Pravý břeh řeky, která obtéká letovisko Luka pod Mednníkem, je od ústí Zlatého potoka zastavěn souvislou chatovou zástavbou, která končí až pod údolím Studeneckého potoka pod Žampachem. Jednou z největších osad jsou Staří kamarádi (OSK), rozložení od ústí Zlatého potoka po Vlčí skálu za bývalou Lněničkovou restaurací, u které fungoval přívoz. Rozsáhlá louka U Dubu hostila tábořící trampy už od roku 1918. K trampským partám v lokalitě patřila také Arizona, která pobývala v jeskyni a roku 1921 postavila stejnojmennou chatu, další vyrůstaly od roku 1924, mj. Nevada. V roce 1930 zde byl utvořen Tramping Club Děti neklidu, z něhož se roku 1933 vyčlenili zmínění Staří kamarádi. Za Vlčí skálou následuje osada Píska, která je jedinou posázavskou osadou rozloženou na obou říčních březích. Nachází se za velkým ohybem řeky, sevřeným skalami, pod Klimentovou vyhlídkou. Vznikla sloučením pěti dílčích osad, a to na pravém břehu osad Kalvik (první chata Kalvik, též Starý Kalvik z roku 1927), Hudson (první chata v roce 1928) a Píska (první chaty v roce 1929), na levém břehu pak Spojených osad Kansas a Yukatan (první chata Kansas z roku 1927) na Posázavské stezce v blízkosti známé trampské restaurace U Mařeny, dále osady Guayana (první chata Guayana z roku 1933) a dalších samostatných chat.

Osadníci na tábořišti U Dubu, 1923

Proti toku řeky, v místech, kde se říční proud tříštil o několik velkých skalisek, nazývaných Vlk, Kukle a Černá skála, následuje zástavba Spojených osad Údolí slunce. Od roku 1923 sem jezdili stanovat sportovci a skauti, rok poté založili osadu a v roce 1927 vystavěli první pětici chat. Na Údolí slunce navazuje v ohybu řeky pod Raisovou vyhlídkou malá osada Dakota. Také sem jezdili stanaři, kteří roku 1925 postavili první chatu Hawai.

Na konci osady stávala kantýna, zásobovaná z Luk pod Mednníkem strmou cestou, které se říkalo Široká.

Peřejnatý, ale rovný úsek řeky od bývalého žampašského mlýna, je domovem dvou dalších pravobřežních osad. První je Toronto, také jeho vznik mají na svědomí skauti, kteří na Sázavu jezdili tábořit od roku 1919. Na současném místě vystavěli první chatu v roce 1924 a osadu ustavili o pět let později. Kromě pobřežní části se od třicátých let rozrostla i nahoru nad železniční trať (tzv. Horní Toronto). Poslední osadou úseku je Goward, původně nazývaná Coward. Vznikla spojením stejnojmenné osady s osadou Cambasa. První chaty (Racek a Cambasa) byly vybudovány roku 1930.

Stavba chaty Starý Ajax na osadě Ajax, 1927

Levý sázavský břeh kolem lokální dominanty, vrchu Mednník, je lépe přístupný právě díky Posázavské stezce. Není však tak osluněn, jako protější břeh a snad proto zde nenalezneme tolik trampských osad. Navíc na této straně řeky za okupace v roce 1942 došlo k vystěhování osadníků díky vzniku vojenského výcvikového prostoru (SS-Truppenübungsplatz Beneschau). Nejníže po proudu najdeme v okolí již zmíněné Starcovy restaurace chaty osady Orang, založené roku 1934. Mezi známá jména patří chaty Narvik či Pikard. Dalším trampským osídlením je levobřežní část osady Píska nedaleko Klimentovy vyhlídky. Osada Club údolí ticha pod Třebsínem nejprve obývala hluboký zářez potoka pod Raisovou vyhlídkou. První chata Psinec byla stavěna roku 1927, k dalším starým chatám patřily Arapaos, Boston, Úsvit, Ungawa, Harward, Na stráži, Kec, Samota, Bungalow malomocných, Rid-way, Scot, Ranch de Estacado, Tower, Shangai, Průvan, Ontario, El-Cido, Hokaido, Zapadák, Lone Star, Colorado, Old-Way. Řada chat byla později přemístěna výše na slunnější místa.

Další předválečné levobřežní osady leží pod Hostěradicemi. Naproti Torontu je Ajax z roku 1924. První dvě chaty bývalých stanařů tu vyrostly v roce 1925. Na Ajax navazují chaty osady Kadjak, rozložené mezi dvojicí skalisek – Tichou skálou a U Barbory. Na Tichou skálu začali zakladatelé jezdit od roku 1928, první chatu Kadjak postavili rok poté. Od roku 1930 tu existoval osadní sportovní klub. Na horním konci osady stála od roku 1926 samostatná chata Onyx. Od skály U Barbory až naproti bývalému mlýnu na Žampachu se nalézá osada Rychlá řeka, založená roku 1936. K vyústění štol dolu Barbora ale jezdili trampové dříve, první chatu Stará Waikiki vystavěli už v roce 1923. Poslední levobřežní osadou Zlatého kaňonu je osada Hasani v údolí Hostěradického potoka, kde chaty rostly od roku 1936.

Osada Hasani, 1937

Mezi Kamenným Přívozem a Prosečnicí najdeme staré osady Orlík, Na Skalici a Na Rybárně. Všechny leží na pravém břehu řeky. Na osadě Orlík, umístěné mezi Jiříkovým jezem pod Kamenným Újezdcem a hřbitovem v Kamenném Přívoze, vyrostlo prvních osm chat v letech 1925–1929. Od roku 1928 nesla název Gold Hyde, na současný přešla v roce 1934. Na malé sousední osadě Na Skalici se chaty stavěly od roku 1933, k založení osady došlo v roce 1941. V okolí ústí potoka Vlčín pod Prosečnicí sídlí osada Na Rybárně. První čtyři chaty zde osadníci vybudovali roku 1930.

Úsek mezi Kamenným Újezdcem a Čtyřkoly nebyl trampy tolik vyhledáván. Tři prvorepublikové osady najdeme nad Nespeky, a to Drábovku, Pod Lutovem a Svárov. Na Drábovce stály tři chaty (mj. Nipigon z roku 1926) už ve dvacátých letech, v roce 1929 sem přešli bývalí skauti z osady Pod Lutovem a začali s další výstavbou. Osadu Pod Lutovem, stojící pod stejnojmenným vrchem, založili skautští stanaři, kteří sem zajížděli od roku 1924 a v letech 1925–1927 stavěli první chaty. Nedaleko Svárovského rybníka je sídlo osady Svárov (dříve též Kamarádi Svárov), objevené junáky v roce 1922. První chatu Kamarádi postavili roku 1929.

Začátky na osadě Pod Lutovem, 1925

Naopak silné trampské osídlení se od třicátých let nacházelo v úseku od Čtyřkol ke Stříbrné Skalici. U Lštění to je osada Údolí hvězd, podle chaty sportovců též známá pod jménem Montana. Do zdejšího Medvědího údolí skauti pronikli už po roce 1918, první trampskou stavbou byla roku 1929 chata Good Hope. Ze starých lze jmenovat i chaty Trafika, Garizzo, Hiawata, El-Cajon, Marion, Desperado, Alabana, Typografové, Tay-wan, Starý a Nový Dewon, Šejdrem, Jukon a Šedí vlci. Na Zaječickém potoce u Čtyřkol najdeme malou osadu Údolí pstruhů s první chatou z roku 1937. Další menší

osadou je Tower (později též U Tří dubů), sídlící vysoko na stráni naproti Zlenicím. První dvě chaty (Maraňon a Hamila) byly stavěny roku 1930, další ze starých chat je Tower.

Na potoce pod Lensedly lze z předválečné éry nalézt osady Soumrak, Unkas a Key-West. V údolí potoka tábořili počátkem dvacátých let skauti, trampové stavěli chaty od roku 1926, mj. Honolulu, Deat Wood, Jackson a Strong-heart. Chaty osady Strong-heart původní osadníci opustili (část přešla ke Skalsku) a přenechali je vznikající osadě Soumrak. Ke známým původním chatám Soumraku patří Dawson (1929), Darling, Chilcoot, Kukarandy, Mauna Loa, Uragan a Scarab. V sousedství Soumraku u potoka mívala původní sídlo osada Key-West, dnes zde sídlí poválečná osada Šacung. Směrem k vrchu Dubsko je malá osada Unkas, založená roku 1931. První chatu odkoupila od osady Key-West a ve třicátých letech postavila několik nových chat Na Knězovně.

V bočním údolí úseku řeky mezi Zlenicemi a Poddubím najdeme osady Gold River a Ontario. Tento úsek byl skauty a později trampy navštěvován od roku 1920. Početné trampské osídlení bylo zejména na levé straně řeky, kde stálo množství chat až ke Hvězdonicím. První z chat, Ratejna, dala roku 1925 základ osadě Gold River (od roku 1927 Gold River Club). Ta se v roce 1928 rozdělila na dvě, na původním místě zůstala Zlatá řeka, zatímco část osadníků s názvem Gold River odešla do bočního údolí na pravý břeh. K dalším chatám z 20.–30. let patřilo Doupě lišáků, Židárna, Chipeway, Zapárna, Cukrárna, Rakev, Otazník a Koskův hrad. Výše v údolí, v sedmdesátých letech ale uměle přehrazeném dálnicí, nad Gold Riverem leží osada Ontario. První stejnojmennou chatu vystavěla roku 1929. Později se k osadě připojily i další předválečné chaty na temeni sousední stráně (mj. Lone Star) a chaty za dnešní dálnicí (Věčné mládí, Gayapos, Karban City). V roce 1935 vznikly Sdružené osady Poddubí, slučující osadníky z osad Gold River, Zlatá řeka, Hurikán a samostatných chat v okolí (mj. Aljaška, Nebraska, Dakota). Na levé straně řeky kromě zaniklé Zlaté řeky vznikly i osady Hurikán a Odranec. Osada Odranec s prvními chatami z let 1934 pod ústím potoka Doubravice u poddubského jezu navázala na původní trampské chaty z let 1924–1932 (mj. Hiawatha, Las Vegas, Foresters, Navajo, Taxas), které však roku 1933 byly zlikvidovány. Výše v údolí, které trampové překřtili na Údolí obrů, vznikla malá osada Hurikán. První chata Pohádka (původně Chata Inků u dobré vody nebo Starý Hurikán) byla vystavěna roku 1922.

Údolí potoka Vejborka (též Křikava), trampsky označované jako Údolí chroustů, ústící do řeky u jezu ve Hvězdonicích, bylo obsazeno chatami od roku 1926 (Aljaška). Ve stejném roce vznikla i dnes mohutná osada Merida, tedy ještě jako stanařská. Své první chaty ale vystavěla na říčce Kocábě, v roce 1932 je prodala a přešla na Vejborku. Později s osadou v místě splynuly i další staré osady Black Hawk a Lišáci. Prostřední část údolí náleží malé osadě Uracon. První chata stejného názvu byla postavena roku 1928. Nejvýše v údolí najdeme další menší osadu, Křikavu. Původně si osadníci říkali Tramping Star, poté Granada, v roce 1931 už používali současný název. Ve stejném roce byly na osadě vystavěny první dvě chaty.

Další předválečné trampské osady vznikly v úseku řeky mezi Chocerady a Samechovem. Na pravém břehu v údolí Seradovského potoka bývalo tábořiště kočovných cikánů, které dalo název osadě Cikánská rokle. První chatou byl Maraňon z roku 1927, dalšími mj. U Křesťana a Uragan. Na potůčku v sousedním menším údolí (trampsky Divoká rokle) proti proudu řeky leží malá osada Tokam, v plném názvu Trampská osada kytaristů a mandolinistů. Ke stavbě první chaty přistoupili osadníci, kteří sem jezdili od roku 1929, čtyři roky poté. V okolí ústí potoka jsou chaty Spojených osad Střední Sázavy (zkratka SOSS), které ve třicátých letech vyrostly v blízkosti dnes už bývalé restaurace U Žraloka a říčního přívozu do růženínské sklárny.

Na levém břehu řeky je v táhlém údolí Vodslivského potoka nad sklárnou v Růženíně umístěna osada Hajčice. Původně se ale jmenovala Údolí chrastících duchů, od roku 1931 Zářivé údolí, stávající název nese od roku 1965. Stanaři údolí obsadili v roce 1924, první chata Yucatan byla postavena roku 1927. K dalším známým jménům chat patří Feltkurátův srub, Nugon, Farewell, Bufet, Hvězdárna,

Osadníci před chatou Deat Wood (1928)

První osadníci v Údolí chrastících duchů, 1927

Fotbalisté Spojených osad horní Sázavy, 30. léta

Hřebčinec, Black Eye, Trosečníci, Mraveniště, Konserva, Židárna, Čtyř, v horní části údolí Uragan, Charašo, Budha, Unkas, San Pedro. Na dolním konci údolí byl hostinec U Kručišů. Poslední trampskou osadou úseku jsou Spojené osady Horní Sázavy, zkráceně SOHS. Do lesní úžlabiny pod Samechovem skauti a trampové zajížděli tábořit od roku 1924. Nejstarší chatou byl Haywood z roku 1927 v místě dnešní chatové osady Melantrich, který osadníci opustili a postavili znovu na dnešním místě, kde v letech 1927–1928 vyrostly i chaty Oregon a 40. míle. Osada vznikla až sdružením s chatou Yucatan ze sousední osady Údolí chrastících duchů v roce 1930.

Posledním místem s výskytem osad je úsek řeky mezi Ratajemi nad Sázavou a Českým Šternberkem. Ty předválečné, mezi které patřil např. Roaring Camp u Ratají, zde ovšem už nenajdeme.

Chaty a hřiště trampských osad vyrůstaly i na některých významných přítocích Sázavy. Zejména pražští trampové zakládali osady na Konopišťském a Benešovském potoce. Nejstarší a nejznámější z nich se stalo Měsíční údolí u ruin Podelhotského mlýna nad Poříčím nad Sázavou, obsahující i dříve samostatnou část Zlatý východ (založena roku 1928). Skauti údolí objevili kolem roku 1920, první chata zde stála roku 1924. V těsné blízkosti na malém přítoku potoka leží osada Sayrayt City s první chatou ze stejného roku. Nejstarší a největší osadou na Benešovském potoce je Ztracená stopa u Čerčan, ležící pod mostem železniční tratě do Benešova. Založili ji odpadlíci z Měsíčního údolí. V roce 1927 postavili první dvě chaty, Chatu Devíti a Taraskon. Ke jménům dalších starých chat patří Dynamitka, Arkansas, Hawai, The Memory, The Morning, Chez Monty, Lone Star a Fata Morgana. Na Okrouhlickém potoce (ústícím do Benešovského potoka) najdeme pod Okrouhlicí další dvě osady, a to především trampů z Benešova. Do Údolí klikatého potoka nejprve přišli skauti, od roku 1925 i trampové, kteří zde o čtyři roky později založili osadu Sioux. První chata tu stála v roce 1931. Nad soutokem Petroupimského a Okrouhlického potoka leží ve dvou sousedních údolích osada Zlatý roh. Hlavní část se nachází na Okrouhlickém potoce, menší, ale starší (první chata z roku 1935, podle druhé chaty se tato část nazývala Lazy Bones) na potůčku blíže k Petroupimi.

Především trampové z Benešova a Vlašimi stáli i u zrodu osad na Blanici a do ní se vlévající Chotýšance. Na hlavním toku Blanice je největší a nejstarší osadou Údolí návratu na vlašimské Polánce. Stanaři začali údolí obsazovat od roku 1927. Nejstarší chatou byla Abcházie z roku 1931, mezi další patří Somrácká chata (později Jižní kříž), Cariboo, Renegáti, Sajrajt, Rudý ďábel, Rakev a Emigranti. Předválečnou historii má i osada Mravenčí údolí, kde první chata U Sejčků byla postavena v polovině třicátých let. Dvě staré osady leží na Chotýšance u Chotýšan, jedná se o Albatros a Večerní hvězdu. Osada Albatros v okolí mostu lokální tratě z Benešova do Vlašimi vystavěla první chatu roku 1935, původně se nazývala U Šoustů. Osada Večerní hvězda leží u přítoku malého potoka, tekoucího z Onšovic. Ve dvacátých letech zde tábořili katoličtí skauti, trampové svou první chatu postavili v roce 1936.

Dalším trampsky významných přítokem Sázavy je říčka Mnichovka. Hned čtveřice osad leží v jejím údolí mezi Klokočnou a Tehovem. Mají název Svárů, Hajdalák, Kazbek a Spojené osady Údolí raků. Posledně jmenovaná roku 1966 sdružila dříve samostatné osady Údolí raků, Zapomenutých a Miriam. Nejstarší částí je Údolí raků, kde trampové stanaři zakotvili v roce 1929 a o rok později postavili několik chat. Patří k nim Alcron, Tuláci, Hawai, Eso, Tiberery a Kanaam. Stejně stará je osadní část Zapomenutých s nejstarší chatou Askalon z roku 1930. Další známá jména chat jsou Railway, Elba, Duo, Samota, Pucina a Arkus. Část party z osady Zapomenutých vybudovala roku 1931 i chatu Kecanda, jež dala základ osadní části Miriam. Na cestě z Údolí raků do Klokočné leží malá osada Svárů, kde stanaře z dvacátých let vystřídali trampové, kteří v roce 1928 postavili první chatu. Na druhou stranu z Údolí raků směrem na Tehov sídlí osada Kazbek. Původně stanařský klub z roku 1930 zde postavil první chatu Harmonikář v roce 1932. Nejvýše v údolí říčky sídlí osada Hajdalák, kterou trampové navštěvovali od roku 1930. O rok později již měli k dispozici stejnojmennou chatu.

Pozdější osadníci Ztracené Stopy, 1925

Hřiště osady Údolí raků, 1930

První chata osady Hajdalák, 30. léta

Níže po proudu říčky u Mnichovic mají sídlo osady Iroques a Rudý les. Iroques, úředně dnes s názvem Jidaška, leží na Myšlínském potoce. Původní sídlo bylo od roku 1930 na Zahořanském potoce pod Petrovem, o dva roky později se členové party usadili na současné pozici. Nedaleko ústí Mnichovky do Hubačovského rybníka se nachází osada Rudý les. První chatu osadníci vystavěli roku 1929. Ke známým patří chaty Majota, Daliborka, Škotárna, Dakota, Na Vydrholci, U Východního slunce a U Kostelníků.

Počátky osady Klubko, 1932

Osada Skagway, 30. léta

Stavba chaty Toledo na osadě DRTS, 1930

S osadou se sloučily i dříve samostatné osady Winipeg (z roku 1936) a Samota (1931). Pod dálničním mostem přes říčku má sídlo malá osada Klubko, do roku 1933 nazývaná Gey Boys, poté Gay Boys a od roku 1933 už stávajícím názvem. Osadníci místo začali navštěvovat roku 1931 a rok poté postavili první chatu. V sousedství Klubka níže po proudu říčky leží další malá osada Davos. U zrodu stáli odpadlíci z Klubka, ti si zde v roce 1933 postavili první dvě chaty – Sodoma a Dawson. Poslední trampský úsek na Mnichovce najdeme mezi Senohraby a ústím říčky do Sázavy. Většina starých chat je umístěna v bočních údolích přítoků říčky, které protíná železniční trať. Větší osadou je Údolí peřejí (též Spojené osady Údolí peřejí), založená roku 1930. Okolí zříceniny hradu Zlenice už bylo navštěvováno skauty od roku 1918. První chatou byla u řeky v roce 1927 postavená Kalifornie, později přestěhovaná do bočního údolí. K dalším významným chatám osady patří Yucatan, Huberta, Jemilaje, Ratejna, Valona, Atlantic, Overland Red, Bungalov, Šanghaj a U Tří šerifů. V horním cípu lesa u Višňovky utvořilo několik chat samostatnou část osady, nazvanou Údolí ježků, nebo též Saturn. V údolí nazývaném Žlábky se kolem roku 1935 nově usadila osada Key-West, která sem přešla z Lensedelského potoka.

Trampové se usazovali i na přítocích Mnichovky. Na Vidovickém potoce mezi Všešímy a Vidovicemi je osada U Dubu, která sdružila několik předválečných osad. Jako první se tady usadila oldskautská osada Hiawatha (1923), další byla Sršňů. Ke starým chatám patřily Wolves, Severka, Aljaška, Darling a Sakramento. Další osadu, Starý Uragan, najdeme na Lomnickém potoce nad Mirošovicemi. Trampové sem dorazili roku 1930, do roku 1936 postavili šest chat.

Staré trampské osady nalezneme i na Turyňském potoce v okolí Pohoří a Skalska. Největší z nich je Kondor, kde první chata vyrostla v roce 1929. V těsné blízkosti je další malá osada, Gring. Trampové zde postavili první trojici chat roku 1933. Blíže ke Skalsku leží osada Strong-heart, která původně sídlila v údolí pod Lensedly. Část osadníků zamířila na nové působiště, kde roku 1936 vystavěla první chatu. Na sousedním Chotouňském potoce na vrchu Vráž najdeme osadu Skagway, kde první chata stála v roce 1928.

Život na trampské osadě poskytoval množství starostí, ale především radostí a zábavy. Boudy, respektive chaty v podstatě sloužily jen jako noclehárny, veškerý osadní život se totiž odehrával venku. Trampské osady zrodily mnoho osobností, zejména z oblasti sportu či kultury. Za nejlepší éru osadního života jsou považována 20. a 30. léta. Až na výjimky se na osadách žilo poměrně normálně i za 2. světové války. Bujný život zažívaly trampské osady i v 50.–70. letech. Pak však začaly přicházet zásadní faktory, které se na osadním životě podepsaly negativně – elektrifikace, parcelace, celospolečenské změny po roce 1989 a s nimi spojený rozmach podnikání a větší členění společnosti do tříd, otevření hranic a rozmach cestování, restituce, exekuce, rozmach informačních a komunikačních technologií… Svůj negativní podíl na některých osadách, rozložených v těsné blízkosti řeky, měly i ničivé povodně z prvních dvou dekád 21. století.

Mastňáci, paďouři – tak trampové kdysi pohrdavě nazývali ty, kteří moc trampské myšlence neholdovali a věnovali se spíše hmotným statkům a konzumnímu životu. První generace předválečných osadníků už nežije, z druhé už také moc nezbývá. Přichází noví, často bez vztahu k trampské minulosti. Nověji se této skupině říká náplavy. Existují osady, kde náplavy dokázaly probrat k životu už prakticky nefungující společenství. Ale je jich málo. Většinu osad už s jejich trampskou minulostí moc nespojuje, jen na málokteré najdeme šerifa. Čas ukáže, zda je to definitivní trend, nebo je nějaká renesance na obzoru. Snad o poznání lépe je na tom divoký tramping, který i v době outdoorového vybavení a zážitkových agentur má stále své věrné příznivce.

Zakladatelé osady Gring, 1932

Osadníci Unkasu u osadní chaty, 1933

Osadníci u chaty Orbion, 1935

Osadníci Měsíčního údolí při zábavě, 30. léta

Volejbalový turnaj osady Soumrak, 1933

Fotbalová jedenáctka osady Kondor, 1937

Trampské volejbalové mistrovství na osadě Ajax, 1934

Knižní ilustrace 1937, Zdeněk Burian

Foto archiv autora

Pracovně-výchovný tábor Hradištko/Břežany

Břežany (za 2. světové války Breschan), část obce Lešany v okrese Benešov. V elipse naznačeno místo někdejšího pracovně-výchovného tábora. Foto Jiří Jiroušek

PRACOVNĚ-VÝCHOVNÝ TÁBOR HRADIŠTKO/BŘEŽANY

Text je upravenou verzí přednášky proslovené 28. října 2023 na obecním úřadě v Lešanech. Vypovídá o nucené práci ve výcvikovém prostoru SS, který se v letech 1942–1945 nacházel jižně od Sázavy – řeka tehdy od Poříčí nad Sázavou až k soutoku s Vltavou tvořila jeho severní hranici.

TOMÁŠ ZOUZAL

Cvičiště bylo zřízeno z rozhodnutí říšského vůdce SS Heinricha Himmlera se svolením zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha. Vystěhování zde žijících obyvatel se uskutečnilo po etapách, většina z nich nuceně odešla mimo cvičiště, část zůstala a zajišťovala především zemědělské práce, řemesla a služby pro SS. K plnému využití cvičiště bylo ale nutné vybudovat vojenské zázemí, což vyžadovalo rozsáhlé materiální a lidské zdroje.

Velkoněmecká říše měla již před druhou světovou válkou problém s nedostatkem pracovních sil, a když v roce 1939 vypukla válka, situace se dále zhoršila. Proto už od vzniku protektorátu dochází k tomu, že Češi jsou najímáni na práci „do říše", a jelikož počet takto získaných lidí nestačí, přejde se později k nucenému nasazení. Celé ročníky mladých českých lidí – 1918, 1919, 1920, 1921, 1922 – jsou nedobrovolně odesílány buď do Německa, anebo na různá místa v protektorátu. V něm mimo jiné rostou vojenská cvičiště, z nichž největší je prostor mezi Sázavou, Vltavou, Benešovem a Sedlčany, který nese název „SS-Truppenübungsplatz Beneschau". Jeho výstavba si žádá velké množství pracovních sil a orgány SS najímají různé stavební firmy, aby tu stavěly vše, co je zapotřebí.

Problém tkví v tom, že ony firmy mají určitý počet svých zaměstnanců, který ale nestačí. Cvičiště se mezitím rozrůstá a válka se zároveň vyvíjí v neprospěch Německa. V takové situaci je třeba výstavbu zrychlit, získat pro ni více pracovních sil, a to ideálně hned. Ale kde je vzít? Potřeba Waffen-SS je naléhavá, a tak se v Praze v polovině září 1942 uskuteční porada, na níž se sejdou zástupci centrálních úřadů, zejména z Úřadu říšského protektora a z Ministerstva hospodářství a práce. Ujednají, že na území výcvikového prostoru musí urychleně vzniknout pracovně-výchovný tábor a o čtyři dny později už jeho první velitel přijíždí na Hradištko. Na místě zjišťuje, že tu zatím není žádné zázemí ani pro něho samotného, takže ho ubytují vojáci z místní ženijní školy SS. Vzápětí dorazí strážní oddíl – čeští policisté, ti také nemají kde být. Nikdo jim ani neřekl, že tady pro ně nebude nic připraveno. I těch se ujmou ženisté a svépomocí se začne stavět. Pak sem jsou posláni první káranci a ti vlastně sami sobě staví tábor, kde budou vězněni. Základ tvoří dřevěné baráky (ubytovací, správní a hospodářské budovy), je tady jídelna a kuchyně, ovšem odděleně pro personál, také dům velitele a domky pro stráž. Tábor je oplocen, ale v této fázi zde ještě nestojí strážní věže.

Pracovně-výchovný tábor Hradištko v roce 1943

Nyní k otázce, co to vlastně pracovně-výchovný tábor je. Kdo je tam odesílán, proč a na jak dlouhou dobu? Tady se opět vracíme k problému, kde vzít pracovníky, a k tomu, že v Německu již před válkou chyběli. A tak na jejím počátku dochází k situaci, kdy jsou v říši

vytvářeny takzvané pracovně-výchovné tábory, sloužící k dočasné internaci zaměstnanců, kteří podle představ svých zaměstnavatelů nepracují řádně. Jinými slovy: Chodíte pozdě do práce? Odcházíte dřív, než máte? Nevracíte se včas z dovolené? Jste v práci líní? Vašemu zaměstnavateli se to nelíbí? Pošle vás na určený počet týdnů do pracovně-výchovného tábora, a tam vás naučí dělat. Pak se vrátíte do práce a budete pracovat řádně – taková je myšlenka. Jak to bylo v praxi, k tomu se dostaneme později. Důležité je, že do pracovně-výchovného tábora je dotyčný odeslán pouze na dobu přechodnou, na rozdíl od táborů koncentračních. Tam většinou ti, kdo se v nich ocitli, zůstali až do konce války – pokud se ho vůbec dožili. Jinak nutno podotknout, že podoba obou typů táborů i podmínky v nich panující se moc nelišily, byť české pracovně-výchovné tábory byly oproti německým nebo rakouským mírnější.

Z Hradištka se nám dochoval konvolut fotografií. Jsou to velmi vzácné snímky, které byly pořízeny jako reprezentativní materiál. Můžeme si to představit následovně: jste nadřízení pracovně-výchovných táborů a chcete do Berlína poslat nějaké ukázky, co jste tady vybudovali a jak to tam vypadá. Takže najmete profesionálního fotografa a necháte vytvořit snímky, jak ten pracovně-výchovný tábor je vzorný, čistý, skvělý. Jak tam vězni pracují, na čem spí, že se mají kde umýt. Ale je nutné, abychom viděli také to, co je za tím. Například, jak ta práce byla nesmírně namáhavá. Ti lidé nemají ani rukavice, a přitom pracují na vykládkách kamení. Můžete si všimnout, jak jsou oblečeni. Měli uniformy převzaté po československé armádě a případně i jiné kusy – podle toho, čeho se dostávalo. Ostrahu nad nimi konali čeští policisté, později četníci. Je to logické a pro okupaci příznačné – Němci vládnou, Češi poslouchají jejich příkazy a dělají to, co Němci chtějí. Tedy v uvozovkách.

Práce vězňů na cvičišti SS obnášela zejména stavební činnosti. Kmenový tábor Hradištko měl proto i různé pobočky,

Namáhavá a někdy i nebezpečná práce káranců z hradištského tábora sloužila zejména k výstavbě silnic a budov po Waffen-SS

které vidíme na mapě. První vznikla v Hostěradicích, a to z toho důvodu, že severní částí cvičiště byla budována silnice ze Štěchovic přes Hradištko na Krňany a dále na východ až k Benešovu. Vězni z Hostěradic na ní měli budovat úsek od Kamenného Přívozu do Krňan. Pak následovala pobočka v Krhanicích. Ta byla vytvořena v souvislosti se školou pancéřových granátníků SS na Prosečnici a vězni tu například stavěli střelnici pro vojáky. Nás bude ale zajímat zejména pobočka břežanská, která v květnu 1943 s největší pravděpodobností vznikla v souvislosti s tím, že část vojáků z prosečnické školy byla umístěna v sousedství Břežan – v Lešanech. Pobočka v Bukovanech zase souvisela s tamní školou útočných děl SS, která se později přesunula do Vrchotových Janovic, takže chápeme, proč vznikne i pobočka Janovice. Nakonec tady máme Jírovice a Tvoršovice. Ty souvisí s počiny v této části cvičiště. V Tvoršovicích byl budován muniční sklad, ale zprvu se tu pro vězně nenašlo místo. Proto byli nejprve v Jírovicích a teprve později se stěhovali do Tvoršovic.

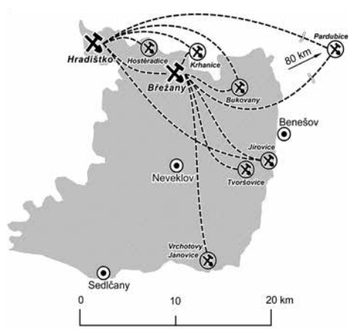

Tábor Hradištko/Břežany a jeho pobočky

Mapa ukazuje i jednu zvláštnost – poslední pobočka se totiž nacházela až v Pardubicích. Tamní vězni měli za úkol zlikvidovat pozůstatky vypálené vesnice Ležáky… I takovéto smutné příběhy jsou propojeny s krajinou Posázaví. Co nás však ještě na této mapě bude zajímat, je, že Břežany mají stejný znak jako Hradištko – znak kmenového tábora. To z toho důvodu, že v listopadu roku 1943 byl kmenový tábor Hradištko do Břežan přesunut. Proč? Protože na cvičišti je stále nedostatek pracovních sil a na Hradištku z toho důvodu vznikne nový typ tábora, tentokrát pobočka koncentračního

tábora Flossenbürg. Tamní pracovně-výchovný tábor je upraven, káranci se odtud přesouvají do Břežan, zatímco na jejich místo budou deportováni političtí vězni. Nejvíce Francouzi a „Rusové“, ale také třeba Španělé, Italové a příslušníci dalších národů. V literatuře se můžete setkat se slovem Rusové, přesněji řečeno to byli občané Sovětského svazu, a jak při pátrání zjistila knihovnice a místostarostka Hradištka Lucie Hašková, jednalo se zejména o Ukrajince.

Co se týče tábora Břežany, můžeme se pro lepší názornost podívat na dobovou skicu. Jsme na tak zvané břežanské Malé Straně, kde jak již víme, byla původně od května 1943 pobočka, od listopadu 1943 kmenový tábor. Na skice je vpravo dole vykreslen dům, kde bydlel velitel, nad ním bydliště strážců a psinec, zcela vlevo je vidět marodka a uprostřed správní a hospodářské budovy, například prádelna, dílny, kuchyně, jídelna a podobně. Dlouhý dům vlevo nahoře je dřevěný barák k ubytování internovaných a stejnému účelu sloužila vedlejší stodola, které se říkalo noclehárna. Vězni v táboře spali obvykle na dvou- i třípatrových palandách, ale kvůli přeplněným prostorám také třeba na stole nebo na zemi.

Břežany se tedy stávají centrem sítě pracovně-výchovných zařízení na cvičišti Beneschau, které po svém rozšíření nese od září roku 1943 název „SS-Truppenübungsplatz Böhmen“. Další takové kmenové pracovně-výchovné tábory bychom našli například v Ostravě, v Plané nad Lužnicí, Mladkově, Plzni, Mirošově… Kdo v nich byl vězněn? Už víme, že se jednalo o ty, kterým se z nějakého důvodu nechtělo moc pracovat, často proto, že byli nuceně nasazeni. A když víme, že se jednalo o ročníky 1918–1922, tak si můžete dopočítat, kolik jim, řekněme v roce 1943, bylo let. Jsou to mladí lidé, kteří utíkají z říše, a to z různých příčin: nerozumí dobře německy, jsou v cizím prostředí, vystaveni nepříjemnému zacházení, chtějí se vrátit domů, kde mají svoje rodiny, známosti, někdo už i manželku

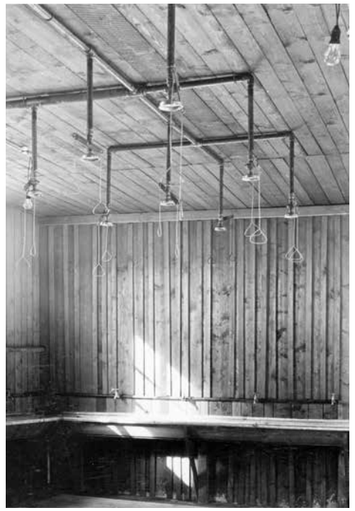

Palandové postele a sprchy tábora Hradištko. Na rozdíl od těchto propagačních fotografií se tábor a jeho pobočky topily ve špíně a vězni spali, kde a jak se dalo

a děti. V Německu žijí ve městech, která jsou bombardována, nacházejí se v ohrožení života. Takže velmi dobře rozumíme, proč se vrací, proč utíkají. Využívají třeba dovolených a do továrny v Německu už zpátky nepřijedou.

Jenže po nich pátrá kriminální policie a četnictvo. A pokud jsou vypátráni, což se většinou stane, protože se obvykle skrývají doma, u rodičů nebo u sourozenců a jen malá část z nich přejde k partyzánům, jsou internováni právě do pracovně-výchovných táborů. Na dobu 2–12 týdnů je policie odesílá například do Břežan, aby tady pracovali za podmínek, jak již víme, nesmírně náročných. Docházelo tu k různým úrazům, zejména zraněním rukou a nohou, a nejhorší byla situace v zimě, kdy vězni trpěli z nachlazení a omrzlin. Nemocnost byla velká a podepisovala se na ní i hygienická situace. Na jedné z fotografií vidíme obrázek sprch, které sice na Hradištku existovaly (ne tak v pobočkách), ale v táborech každopádně pro nějakou hygienu zůstával jen minimální prostor. Baráky byly plné hmyzu, vši, blechy a štěnice se tu jen hemžily a k tomu je nutné připočítat ještě nedostatek spánku a stravy.

Káranci měli nárok na tři jídla denně, ovšem jaká jídla? Ráno to byl kus chleba a cikorková káva. K obědu se měla dostávat teplá strava, ale ve skutečnosti bylo pořadí prohozeno. Takže na pracoviště se vězňům dávala večeře, což byl zase kus chleba třeba s trochou marmelády, margarínu, kolečko salámu, a teprve večer po práci, když přišli sedření do tábora, dostali teplé jídlo. Tím byla „polévka“ – jakási teplá hnědá voda s pár kousky brambor – a hlavní jídlo, které se zakládalo na omáčce s bramborem nebo s knedlíkem, a nepříliš často bychom v něm našli kousek masa. Tady se opět dostáváme k tomu, jak vypadaly vize nebo propagace tábora a co byla realita. Vězni sice měli jakožto těžce pracující dostávat zvýšené příděly jídla a do táborů se takové zásoby i vozily, ale četnictvo nebo správní zaměstnanci z nich ubírali pro sebe.

Můžeme se ptát, nakolik vlastně tábory fungovaly. Splňovaly svůj účel? Zvládalo Německo rostoucí problémy s porušováním pracovních smluv? Když si vezmeme vývoj v čase a takzvané porušovatele pracovní smlouvy, vidíme, jak na přelomu léta a září 1943 dochází k jejich

Výdej jídla kárancům

velkému nárůstu. Je to dáno mimo jiné bombardováním německých měst. Když ale srovnáte počty lidí odesílaných do pracovně-výchovných táborů v různých měsících roku 1944, kdy „porušovatelů" dále přibývalo, vidíme, že je to v podstatě stále stejné množství. Tábory už moc nerostou, nové vznikají minimálně, udržují se ty, co existují, ale ani ony nefungují tak, jak by měly. Hovořili jsme o různých problémech hygienických a zdravotních. Kromě toho nemůžeme čekat, že vězni by při takovéto nucené, až otrocké práci podávali zvlášť velký výkon. A v neposlední řadě dospěla situace tak daleko, že se někteří lidé nakonec raději nechali zavřít do pracovně-výchovného tábora, nebo dokonce chtěli, aby jim tam byl pobyt ještě prodloužen, i při tom všem, co jsme si řekli, než aby se museli vracet zpátky do bombardovaného Německa.

Zároveň ale, vzhledem k tomu, kdo tvořil osazenstvo táborů a jaké v nich panovaly podmínky, také nepřekvapí, že některým kárancům bylo zatěžko vydržet zde předepsaný počet týdnů a z táborů utíkali. Konkrétní příběhy trochu odkrývají, kdo všechno se v nich nacházel. Že to na jedné straně byli lidé, kteří v jádru mohli být pracovití, ale zkrátka utekli z říše, protože tam nechtěli přijít o život. Na druhou stranu ale byli internováni i lidé různým způsobem asociální a líní. Možná byste se ptali, kolik v takovém táboře mohlo být vězňů. Počty se pohybovaly v řádu stovek. Tábor Hradištko/Břežany měl včetně poboček kapacitu až 1 000 osob, a kdybychom chtěli spočítat, kolik vězňů jím za celou dobu jeho existence prošlo, dostáváme se k číslu přibližně 10 000 lidí.

Pár slov k velitelům: Mluvili jsme o tom, že personál tvořili Češi, ať už to byli policisté a četníci ve strážních oddílech, nebo správní zaměstnanci. Ovšem velitelem tábora byl vždy Němec, a sice příslušník Gestapa. Pracovně-výchovné tábory totiž jak v Německu, tak v protektorátu spadaly pod Gestapo a v čele tábora Hradištko/Břežany se tak vystřídali čtyři velitelé „gestapáci". Posledním z nich byl Wilhelm Wollner, sudetský Němec pocházející z Aše, který před válkou sloužil jako voják z povolání v československé armádě. Když ale potom došlo k obsazení Sudet a vzniku protektorátu, jeho kariéra se zcela změnila. Nastoupil práci u Gestapa a patřil k nejbrutálnějším zaměstnancům jeho pražské řídící úřadovny. Odtud byl potom přeložen do Břežan, po válce odsouzen k trestu smrti a popraven.

Wilhelm Wollner, velitel pracovně-výchovného tábora Břežany, byl po válce souzen mimořádným lidovým soudem a skončil na šibenici

My se ovšem ještě vrátíme na sklonek války. Břežanský tábor byl v dubnu 1945 rozpuštěn. Ti vězni, kteří už měli delší část odpykánu, byli propuštěni, ostatní přesunuti. Historie tábora tím však neskončila, protože ještě téhož měsíce se sem dostalo více než 300 Francouzů. Byli to vlastně rukojmí, lidé zatčení po vylodění v Normandii v červnu 1944, často vysoce postavení. Mezi nimi například i jeden ministr, akademici, duchovní, novináři, podnikatelé… Z Francie byli deportováni do koncentračního tábora v Neuengamme, posléze se dostali do Terezína a odtud do Břežan. Zde strávili poslední válečné týdny a pak už přišlo osvobození. Tehdy byli z tábora vyvedeni a přišli do Týnce nad Sázavou, kde se jim dostalo uvítání a pohoštění. Na poslední fotografii vidíme setkání v jídelně pozdějšího Metazu, tehdy tam byla Janečkova zbrojovka. Sedí tu Češi společně s Francouzi a je to historická momentka. Všimněte si, že se tady někteří lidé kamsi otáčejí, něco se děje. Venku totiž zrovna v tu chvíli, bylo to 10. května 1945, někdo volá: „Přijíždí Rusové!" To přijížděly první útvary Rudé armády a Týnec byl definitivně osvobozen. Válka skončila a s ní i výcvikový prostor SS se svými tábory.

Fotografie a skica tábora jsou uloženy v Národním archivu (autor děkuje kolegyni Monice Sedlákové),
foto W. Wollnera uchovává Archiv bezpečnostních složek,
snímek z jídelny Janečkovy zbrojovky poskytl pan Milan Šípek z Týnce nad Sázavou,
autor mapy Martin Opekar

Osvobození francouzští rukojmí společně s Čechy v Týnci nad Sázavou 10. května 1945. Zachyceni jsou právě ve chvíli, kdy do Týnce přijíždělo první auto s rudoarmějci

Věznění kárancí tábora

Táborová úřadovna

Dům velitele

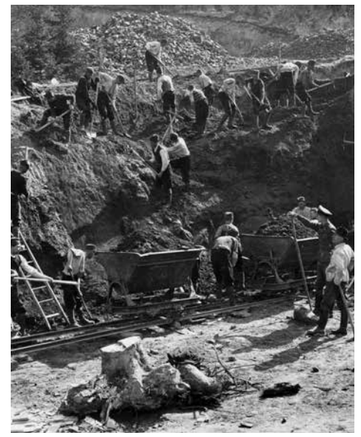

Práce káranců s minimem techniky

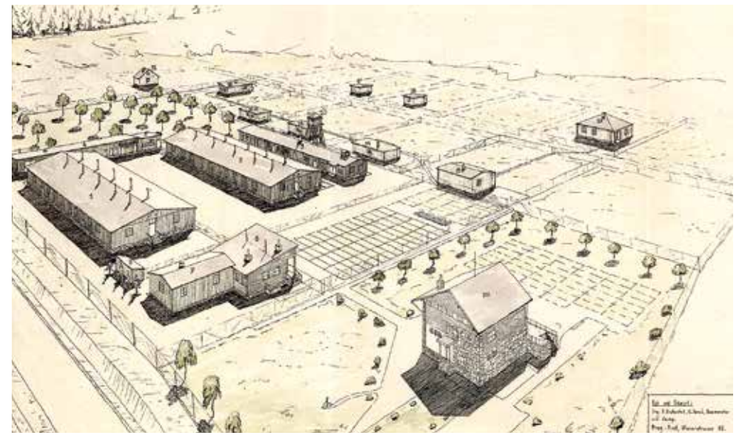

Pracovně-výchovný tábor Hradištko

Pracovně-výchovný tábor Břežany

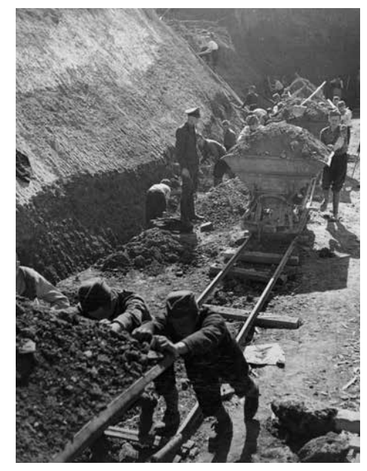

Kárانci tlačí naložené vozíky

Ostrovský žaltář je uložen v pražské kapitulní knihovně pod signaturou A LVII/1. Obsahuje 209 pergamenových listů o rozměrech 30,5 × 20,5 cm. Rukopis vznikl na přelomu 12. a 13. století snad v benediktinském klášteře Ostrov, někdy se jako možné místo vzniku udává i klášter sv. Jiří na Pražském hradě. Od 13. století byl kodex nepochybně v ostrovském klášteře užíván, jak dokládá řada jmen ostrovských mnichů v nekrologických záznamech kalendáře

Seznámení druhé – Modli se a pracuj

Vážení čtenáři,
od řeky Sázavy přecházíme k historii Vltavy. Kde jinde začít než na jejich soutoku? V místech, kde na přelomu 1. a 2. tisíciletí vznikl jeden z našich nejstarších klášterů, totiž klášter ostrovský, který do těchto končin přinesl rozvoj hospodaření a kolonizaci okolí.

Se vznikem a rozvojem českého státu bylo těsně spojeno přijímání křesťanství a jeho průnik do pohanského prostředí. Tak vznikl z podnětu pražského biskupa Vojtěcha a za přispění knížete Boleslava II. v roce 993 první mužský (vedle již o dvacet let dříve založeného pražského kláštera ženského) benediktinský klášter v Břevnově. Kníže šest let nato zemřel a jedním z jeho posledních přání bylo založení dalšího kláštera, na soutoku Vltavy se Sázavou, jak se také stalo. Do něho byli na rozdíl od předchozích dvou, kam přišli jeptišky a mniši z Itálie, pozváni řeholníci bližšího kulturního zázemí, z bavorského Niederaltaichu. Klášter na ostrově o rozloze asi tří hektarů měl u soutoku dvou řek výbornou strategickou polohu. Řeholníci jej oceňovali i proto, že byl ve zdejší krajině blízko ideálům sv. Benedikta, jehož synové vyhledávali pustiny k nerušené službě Bohu. Brzy se však stal také významným střediskem hospodářského a kulturního života, a i když byla jeho sláva zmařena dobytím husity, vklad, který přinesl do hospodářského rozvoje území, v podstatě přetrval i poté.

Klášter byl významným centrem při osidlování a hospodářském využívání krajiny jižně od pražské kotliny a osídleného Zbraslavska. Mniši benediktinského řádu, který měl v té době už staletou tradici, žili podle řeholní zásady Modli se a pracuj. Zdůrazňovala se osobní kázeň, střídmost v jídle i mluvení, čistota, poslušnost a pokora a samozřejmě vytrvalost v modlitbě, duchovní četbě, ale i manuální práci. Řeholníci začínali den mezi třetí a čtvrtou hodinou osobní i společnou službou Bohu a pak podle přísně dodržovaného rozvrhu následovala práce, do níž byly v několikahodinových intervalech opět vloženy duchovní činnosti. Při této intenzitě životního stylu se dá předpokládat, že společenství na tehdejší dobu mimořádně vzdělaných, cílevědomých a pilných mužů mělo vliv nejen na zvelebování území, ale i na obyvatelstvo v dosahu kláštera, který jistě při využívání koní v dopravě i chodecké zdatnosti tehdejších lidí nebyl malý. Stopy působení benediktinů z kláštera sv. Jana Křtitele na Ostrově u Davle nacházíme v krajině středního Povltaví dodnes.

Václav Šmerák
Jan Vizner

VLTAVA ~ KNIHA PRVNÍ

HISTORIE ŘEKY VLTAVY
Jan Vizner, archeolog

Obrazová dokumentace
Václav Šmerák, publicista

Fotografie:
Jiří Jiroušek
Václav Šmerák
Vojtěch Pavelčík
Regionální muzeum v Jílovém u Prahy
archiv Mezi řekami

Tisíciletá Vltava. Foto Jiří Jiroušek

VLTAVA

Řeka Vltava vytváří svým hlubokým korytem přirozenou osu jižní části středních Čech a již od pravěku byla jak důležitou komunikační spojnicí, tak i orientační a územní osou pro postupné osídlování kraje. Po řece se nejpozději od přelomu pozdní doby kamenné a doby bronzové plavili kupci se svým zbožím, na jejích březích vznikaly osady i hradiště a po temenech kopců vysoko nad její hladinou vedly důležité obchodní cesty. Tyto skutečnosti nalezly i půvabný odkaz v dnes již klasické literatuře, k níž rozhodně patří díla Eduarda Štorcha, z jejichž bohatého spektra pro naše téma můžeme uvést například knihy Bronzový poklad či Na veliké řece. Druhá z těchto literárních prací, zasazená na sklonek eneolitu, dosáhla dokonce i filmového zpracování a tento snímek dnes rozhodně náleží ke kultovním filmům nejen ctitelů nejstarší historie a archeologie.

Vltava byla významnou orientační páteří v kopcovité a v nejstarších dobách lesnaté a málo přehledné krajině. Proto se v její blízkosti a často i na dohled řeky budovaly již od pravěku osady, dvorce i opevněná sídla. V relativní blízkosti řeky byly trasy významných stezek spojujících střed země s jejím jihem a jihozápadem i s končinami za pomezním hvozdem. Koryto Vltavy se pak stávalo i přirozenou hranicí mezi územím jednotlivých kmenů, později pak vznikajících územních celků a dále jednotlivých panství a pozemkových držeb světských i církevních feudálů. Podél Vltavy také z centrálních oblastí středních Čech postupovala kolonizace země a její postupné zalidňování i vytváření kulturní krajiny. A zcela pochopitelně se na počátku středověku stala i cestou pro šíření křesťanství a s ním ruku v ruce kráčející vzdělanosti a kultury.

Již před zlomem křesťanského letopočtu byla nad korytem řeky na náhorních plošinách mohutných kopců zakládána tehdejším keltským obyvatelstvem, tvořeným kmeny Bojů, první velkoplošná opevněná preurbální hradiště, tzv. oppida, která se rozlohou i způsobem života blížila pozdějším středověkým městům. O tisíc let později pak právě na Vltavě proti jejímu proudu od Prahy vzniká první klášter mimo vlastní blízký okrsek knížecího sídla na Pražském hradě, opatství benediktinů na Ostrově u Davle. Odtud se pak v dalších stoletích šíří kolonizace, zakládání vesnic, dvorců i mlýnů, ale i škol a nových probošství. Na Vltavě nad místem, kde přijímá vody řeky Mže–Berounky, pak o další tři století později zakládá král Václav II. klášter cisterciáků na Zbraslavi, který se stává jedním z nejvýznamnějších v Čechách. Zde nacházejí poslední odpočinek poslední Přemyslovci i matka Otce vlasti, císaře Karla IV. Zde také vznikají významné kroniky, které nám dnes umožňují poznat tehdejší dobu, události i jejich aktéry.

Proti proudu řeky snad již v čase Keltů vyrážejí také prospektoři, pátrající po nalezištích drahých kovů, a na Vltavě v okolí jejího soutoku se Sázavou také nacházejí jeden z nejbohatších zlatonosných revírů v Čechách. Nejpozději od středověku se tu začíná zlato rýžovat, těžit i hlubinně dolovat na rozsáhlých územích, a právě zdejší bohatá naleziště poskytují vzácný kov pro první ražbu zlaté mince na sever od Alp a pro nejvzácnější klenot naší země, Svatováclavskou korunu. A navíc jistě také výrazně pomáhají Otci vlasti financovat jeho velkolepé projekty, které z českých zemí činí skutečný kulturní i mocenský střed křesťanské Evropy.

V desetiletích následujících po smrti Karla IV. je to pak opět řeka Vltava se svým okolím, která se stává dějištěm prvních dramatických událostí doby nastupující společenské krize a husitských bouří. V roce 1420 boří pražští husité kláštery na Zbraslavi i na Ostrově, ale to je husitská revoluce již v plném proudu. Nedaleko soutoku Sázavy s Vltavou u Jílového na návrší zvaném Na Křížkách se už v září 1419 setkává několik desítek tisíc přívrženců kalicha, aby zde sjednotilo svůj další postup i program a na jednom z důležitých brodů přes Vltavu u Živohošti také v listopadu 1419 dochází k vůbec první větší ozbrojené srážce mezi kališníky a katolíky.

Husitství nejen ukončuje dobu prosperity a mezinárodního významu a vzestupu českých zemí v době Lucemburků, ale určitým způsobem píše i tečku za časem, jemuž dnes říkáme středověk. Po husitských válkách a po nich následujících zmatcích a časech „bezkrálí“ i domácích válek nastupuje renesance

a novověk. Za jednu z oněch pomyslných a symbolických teček středověku můžeme v kraji nad Vltavou považovat i rok 1517, kdy chátrající klášter na říčním ostrově u Davle nad sázavským soutokem opouštějí poslední benediktini. Řeka ale dál zůstává páteří kraje a po její hladině se plaví jak dřevo pro stavbu paláců a chrámů v Praze, tak i čluny se solí z rakouských zemí. A obchod, šífaři a voraři přinášejí řece i jejímu okolí nový život a rozkvět. To je ale již jiná a mnohem mladší dějinná kapitola.

Všechny děje a události, které jsme tu zmínili a často pouze naznačili, zanechaly v krajině nad řekou své stopy. Nejen ve vzpomínkách a na stránkách kronik, ale přímo v krajině. Mnohé z nich už jsou dobře rozpoznatelné jen pro zkušené oko archeologů, ale přesto, či právě proto, mají obrovskou vypovídací hodnotu pro poznání života našich předků a minulosti našeho kraje. Můžeme zde, v kraji nad Vltavou od slapské přehrady k jižnímu okraji Prahy, navštívit největší keltská oppida, ruiny starých hradů a klášterů, zaniklé vesnice i významné kostely a kaple, putovat po dávno již nepoužívaných, ale přesto dosud zřetelných středověkých cestách anebo stanout uprostřed dávné hornické krajiny se stopami dobývání zlata. A s tím vším, a ještě s mnohým dalším, bychom se nyní rádi pokusili vás seznámit, a tím i přiblížit význam řeky Vltavy a její úlohu v nejstarší historii našich zemí i našeho kraje. Symbolicky se tedy vydáme na cestu proti proudu řeky Vltavy i proti toku času a naše putování započneme na hranicích nynější Velké Prahy, abychom nakonec docestovali až na hranici středních a jižních Čech v malebné kopcovité krajině v okolí vodního díla Slapy.

Pro naše pomyslné cestování proti proudu řeky i času všem poutníkům přejeme šťastnou a bezpečnou cestu. Zdrávi došli.

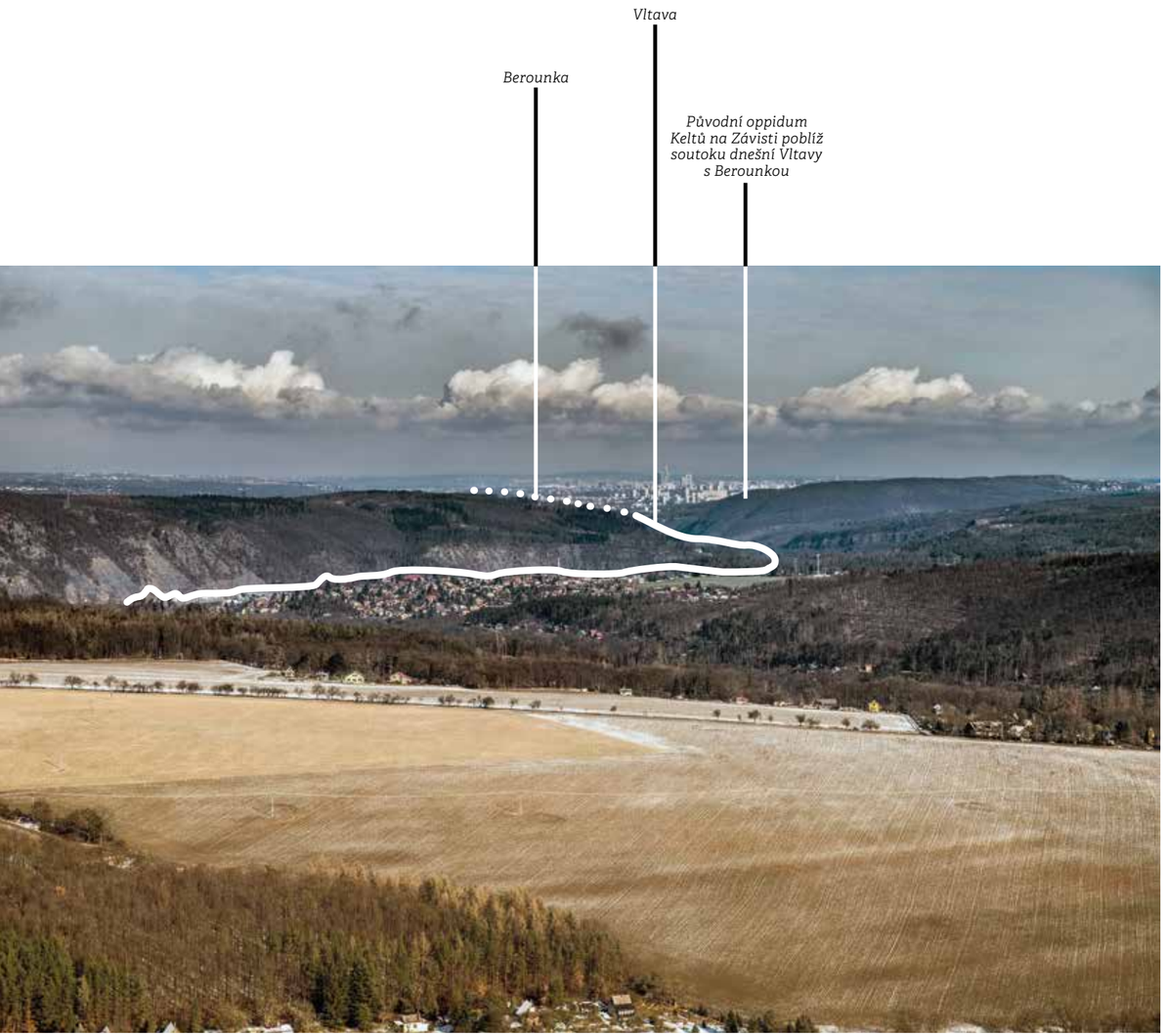

Pohled od Vraného nad Vltavou a Skochovic. Na pravé straně na horizontu vpravo vrch Závist, původní keltské oppidum nad soutokem Vltavy s Berounkou. Je otázkou, pod jakými názvy obě řeky znali Keltové. Na horizontu fotografie je pak dnešní město Praha, které vzniká až o několik století poději. Foto Jiří Jiroušek

OPPIDUM NA ZÁVISTI U ZBRASLAVI

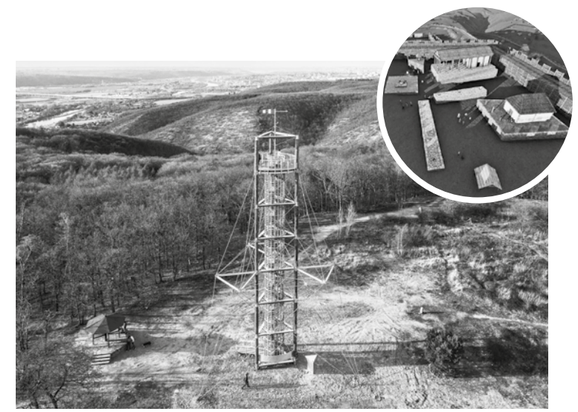

Fotomontáž rozhledny M. Rajniše na místě keltské akropole na Závisti. Pavlína Najfusová

Dnešní Závist nad Vltavou u soutoku s Berounkou, sídlo kdysi mocných Keltů. Foto Jiří Jiroušek

Na výrazném strmém vrchu nad Vltavou naproti Zbraslavi, na plochém temeni v poloze zdaleka viditelné a dominantní pro široké okolí, leží jedna z nejvýznamnějších archeologických lokalit v České republice. Jedná se o oppidum Závist, přesněji tedy o hradiště Lhota-Točná, neboť právě na katastrálních územích těchto obcí leží pozůstatky jednoho z prvních skutečných měst v pravém smyslu tohoto slova na našem území. Než ho ale na našich stránkách navštívíme, podíváme se hlouběji do historie, abychom lépe pochopili okolnosti vzniku a existence tohoto důležitého mocenského, ekonomického i kulturního centra, které bychom s trochou romantické nadsázky mohli označit za nejstarší hlavní město dnešních Čech.

V průběhu prvního tisíciletí před Kristem se hlavními obyvateli střední, ale postupně i jihozápadní a západní Evropy stávají kmeny Keltů, jimž můžeme říkat také Galové. Právě toto jejich druhé pojmenování nám zůstalo dosud zachováno v evropském místopisu, ať je to španělská Galicie, francouzská Galie anebo patrně též polská Halič. Keltské kmeny postupně osídlují českou kotlinu, Slovensko, Maďarsko, Rakousko, jižní a západní oblasti Německa, sever Itálie, Francii, Španělsko, Švýcarsko a nakonec i britské ostrovy a vytvářejí zde vysoce rozvinutou, společensky diferencovanou, vyspělou a specifickou kulturu. Ta se v mnohém inspiruje antickým světem, rozvíjejícím se v oblastech středomoří, ať je to již svět řeckých států anebo civilizace Etrusků na Apeninském poloostrově. Toto období mladší doby železné nazýváme dobou či kulturou laténskou. Pojmenování jí dala archeologická lokalita La Tene na březích švýcarského Neuchâtelského jezera, kde již po polovině 19. století začaly archeologické výzkumy odkrývat pozůstatky významné a bohaté keltské osady.

V posledních stoletích před Kristem se ovšem Keltové dostávají do stále tvrdší a ostřejší konfrontace se sílící mocí nastupujícího římského impéria. Sami sice dokáží nakrátko ohrozit i samotný Řím, ale postupně podléhají tlaku mnohem lépe organizovaných Římanů, ovšem nejen jim. Na jihovýchodě je porážejí Dákové v čele s králem Burebistou a ze severu na ně vyvíjejí stále sílící tlak germánské kmeny, jejichž panovník Marobud jim nakonec ve středu Evropy zasazuje konečný úder.

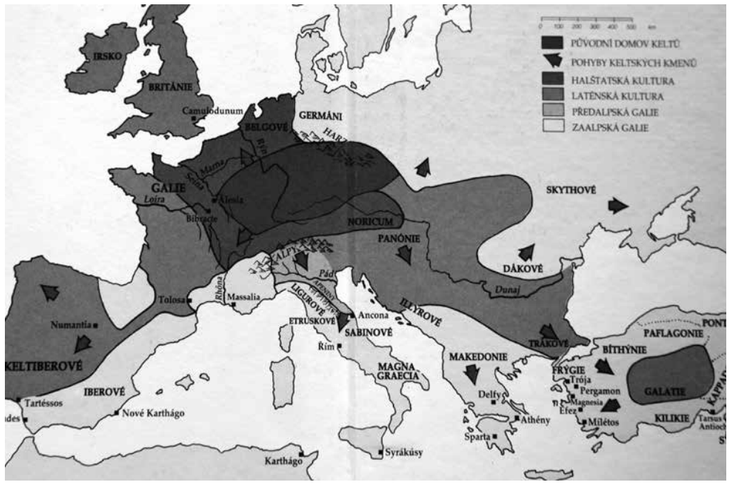

Mapa expanze Keltů v prvním tisíciletí př. Kr.

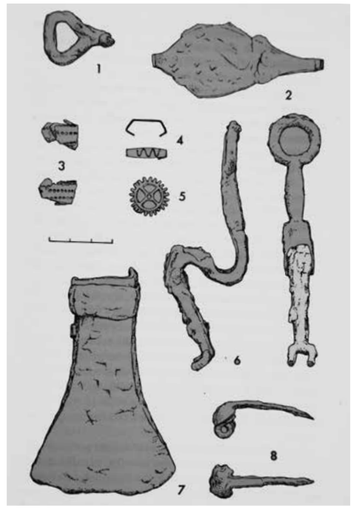

Keltské nástroje

Oppidum Závist, nález mincí

Oppidum Závist, nález keramiky

Hlava Kelta, nález oppidum Závist

Kotlík z Gundestrupu patří k nejvzácnějším keltským památkám – vyobrazení boha lesa Cernuse obklopeného zvířaty

Hlava Kelta, nález Žehrovice

Ještě předtím se ale na našem území vytváří první útvar, který bychom snad již mohli označit jako určitý státní a centrálně řízený celek. Budují ho zde kmeny Bójů a na Moravě a Slovensku Kotinové, a s touto vrcholnou fází laténské kultury u nás souvisí i vznik a budování oppid, a tedy i doba největší slávy hradiště nad Zbraslaví.

Oppida byla výšinná hradiště, která ovšem svým rozsahem neměla nic společného s podobnými staršími sídly, budovanými od počátků zemědělského pravěku u nás i jinde v Evropě. Oppida je přesahovala nejen svou rozlohou, ale i rozvinutou zástavbou, množstvím provozovaných řemesel a především počtem a strukturou obyvatel. Není ani přílišnou nadsázkou, označíme-li je za první skutečná města na našem území, vždyť podobná centra řemesel, obchodu, kultury a moci se pak začínají v Čechách budovat až na počátku vrcholného středověku, tedy v první polovině 13. století. Oppida vznikají od poloviny 2. století před Kristem nejen na území Bójů, tedy v Čechách, ale v celé střední a západní Evropě. Z těch „nečeských“ můžeme jmenovat některá nejznámější, například francouzské Bibracte či Aleasii anebo například slovenskou Bratislavu nebo Děvín. Na území dnešních Čech to pak je hned několik takových keltských měst a jistě není náhodou, že většinu z nich nalezneme nad vodami Vltavy. Je to naše Závist, dále proti proudu Hrazany nad Živohoští, Nedvězice u Písku, snad další v místech, kde dnes stojí hrad Zvíkov, a konečně Třísov nedaleko Českého Krumlova. Další významná oppida bychom našli nedaleko Berouna u Stradonic, u Českých Lhotic v Železných horách na Chrudimsku anebo na Moravě na vrších Hostýn či Kotouč u Štramberka. Hradiště na Závisti má mezi nimi ovšem jednoznačně prvořadé a výlučné postavení. Důvodů k tomu je hned několik. Začneme ale historií jeho osídlení.

Jako první se na vrchu Hradiště nad Zbraslaví u Dolních Břežan usazují dávno před keltskými Bóji první osadníci již v eneolitu, tedy v pozdní době kamenné, někdy okolo roku 3000 před Kristem. Další osídlení je zde doloženo v době bronzové, kdy zde vzniká první opevněné hradiště a na rozhraní starší a mladší doby železné, přesněji na přelomu halštatské a laténské kultury, se již Závist stává významným a mimořádným centrem. Na temeni vrchu hradiště je valy, obrovskými příkopy, palisádami a tzv. vlčími jámami opevněna plocha 27 hektarů, v jejímž jádru někdy na přelomu 5. a 6. století před Kristem vzniká exkluzivní čtvrť, jaká nemá v tehdejších Čechách obdoby. Stojí tu z velké části kamenné kultovní stavby, největší má rozměry cca 9 × 10 × 11 metrů. Prostor o ploše cca 80 × 90 metrů obklopuje kamenná hradba s masivní bránou a za ní se ze tří stran táhne monumentální příkop. Pokud bychom si chtěli centrální okrsek tehdejšího

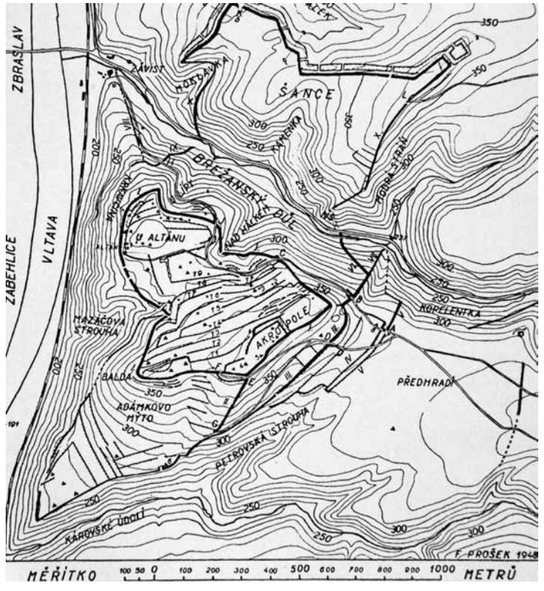

Mapa oppida Závist

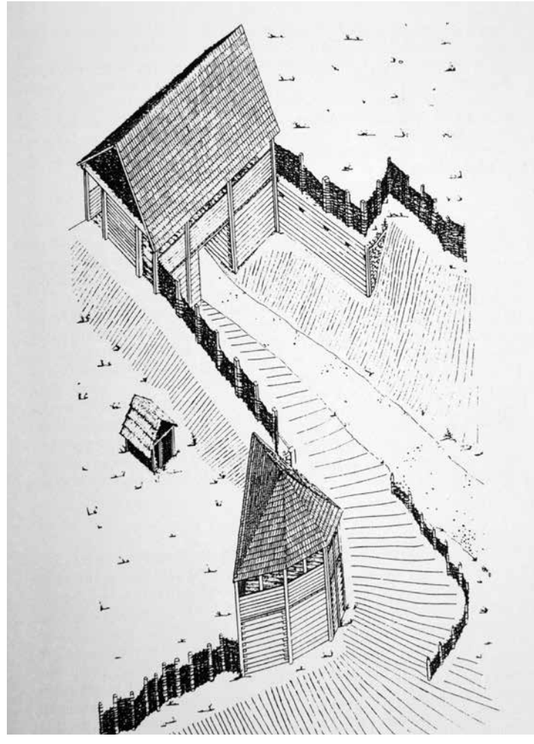

Vstupní brána, oppidum Závist

Závist, brána severozápad, archeologický nález

Závist, odkryv jižní brány oppida

Závist, akropole, archeologický nález

Závist, akropole, archeologický nález

hradiště představit, můžeme se s drobnou nadsázkou podívat na obrázek aténské akropole. A vlastně ani velkou nadsázku a fantazii potřebovat nebudeme, jen si místo sloupů a tympanonů z bílého mramoru přestavíme dřevěné, ovšem krásně vyřezávané a malované. Ostatně pestrou malířskou výzdobu měly kdysi i řecké antické památky. A proč na Závisti místo kamene dřevo? Mramoru u nás mnoho nebylo, zato dobrého dřeva dost a dost a staří Řekové o ně již ve starověku měli nouzi, museli tedy „vzít zavděk“ mramorem. Ale vážně, inspiraci antickým světem a jeho stavitelstvím stavbám na Závisti nikdo upřít nemůže, a je také fakt, že se jedná patrně o jedny z nejstarších kamenných pravěkých staveb na sever od Alp.

Dalšího rozšíření se plocha hradiště na Závisti dočkala někdy okolo roku 300 před Kristem a doba největšího rozkvětu zdejšího sídla pak nastává asi o 150 let později, tedy v polovině 2. století před Kristem. Tehdy se plocha osídlení hradiště rozšiřuje na těžko uvěřitelných 118 hektarů (některé prameny uvádějí dokonce až 170 hektarů), stojí tu množství kvalitně postavených jedno- i dvouprostorových domů a mezi nimi se táhnou štětováním dlážděné ulice směřující k branám v mohutném opevnění. Pracuje tu množství nejrůznějších řemeslníků, kováři, železáři, bronzaři, šperkaři, hrnčíři, a zřejmě se tu také po vzoru řeckých statérů odlévají a razí stříbrné a zlaté mince, lidově u nás mnohem později nazývané duhovky. Přijíždějí sem kupci z celé Evropy a na tržištích panuje neustále čilý ruch. Žít zde tehdy mohlo trvale asi 2 000 až 3 500 obyvatel, což odpovídá například

Závist, akropole, archeologický výzkum, osmdesátá léta 20. století

Závist, akropole, výzkum

Závist, akropole, archeologický nález

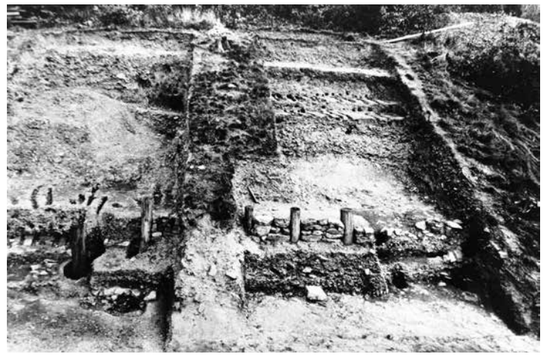

Závist, archeologický nález

Použité fotografie na této dvoustranně: archiv Regionálního muzea v Jílovém u Prahy

takovému městu, jakým byl někdy v době Karla IV. třeba foto č. 1509a Závist, keltské oppidum — vykopávky, r. 1985 foto O. Vorel Hradec Králové. A za hradbami a valy oppida na Závisti mohlo v čase nebezpečí najít útočiště snad až 40 000 lidí, což je číslo skutečně úctyhodné. Navíc se někdy v posledním století před Kristem hradiště rozšířilo ještě na protější kopec Šance na druhé straně Břežanského údolí. Tady byla příkopy, valy a palisádou opevněna plocha cca 15 hektarů, celý záměr již ale nebyl zřejmě realizován v předpokládaném rozsahu. Kromě dokladů staršího osídlení z doby bronzové zde totiž archeologové nenalezli kulturní vrstvy po významnějším osídlení v závěru doby laténské. Oppidu už také mnoho času nezbývalo. Někdy před zlomem letopočtu došlo k jeho zániku, a to válečnou akcí a následným požárem. Snad k tomu došlo útokem germánských kmenů v rámci jejich prvních invazních snah do české kotliny, snad za bojů o moc uvnitř kmene Bójů, na to už dnes přesnou odpověď nenalezneme. Jisté je, že oppidum už se z této rány nevzpamatovalo. Ještě tu krátce sídlí po svém příchodu do Čech Germáni, ti už ale mají radši jiný typ sídel, a tak zdejší osídlení postupně upadá a před polovinou prvního století prakticky zaniká.

Později sem někdy v 7. století po Kristu přicházejí a usazují se za starými hradbami a příkopy naši slovanští předkové a jejich přítomnost tu ještě v 10. století dokládá malé pohřebiště, se slávou někdejšího keltského oppida to už ale nemá společného nic.

Podle líčení starých kronik a názoru některých badatelů se za starými valy opevnění na Šancích na počátku léta 1420 se svými oddíly nakrátko usadil král Zikmund Lucemburský, zda ale něco tušil o jejich dávných budovatelích, se už nedozvíme. Zato ale víme, že o nich ledacos věděli renesanční humanisté. Ve své Kronice české o tom v roce 1541 píše Václav Hájek z Libočan a klade sem sídlo dávného germánského krále Markvarta. Hájek je sice považován, a ne vždy neprávem, tak trochu za pohádkáře, tady si ovšem nemůžeme nevzpomenout na Germány, kteří tu po Keltech krátce sídlili, a na Marobuda, odchovance Říma a sjednotitele Germánů, který na našem území byl prvním

jménem nám známým vládcem. A více než sto let po Hájkovi z Libočan píše v roce 1681 o Závisti Bohuslav Balbín a ten již zcela správně uvádí, že zde sídlil kmen starých Bójů.

Ve druhé polovině 20. století pak na vrcholy kopců nad Závistí přicházejí archeologové. V letech 1963 až 1989 zde probíhaly rozsáhlé výzkumy Archeologického ústavu ČSAV pod vedením Libuše Jansové a dalších odborníků, například K. Motykové, P. Drdy, A. Rybové. Zdejší dlouhodobé výzkumy byly zastaveny po sametové revoluci a po relativně dlouhou dobu zde zůstaly odkryté a nezakonzervované základy kamenných staveb na akropoli. To konečně vedlo k rozhodnutí ochránit je alespoň navezením vrstvy stavební suti, což sice může pro laika znít poněkud děsivě, nicméně to archeologickou lokalitu nejenže nezničí, ale naopak důkladně ochrání od další devastace a umožní v budoucnu plynule navázat na starší výzkum. Po roce 2000 se opět zájem odborné i široké veřejnosti na hradiště nad Zbraslaví vrátil. V Dolních Břežanech vzniklo unikátní multimediální středisko keltské kultury a celou archeologickou lokalitu křižují trasy naučných stezek s velmi kvalitními informačními panely, které odborníka jistě neurazí a laika nadchnou. V době zcela nedávné zde vznikla rozhledna, jejíž stavba ovšem vyvolala celou řadu ne vždy zcela pozitivních emocí, nicméně poskytuje úžasný výhled i přehled o celé lokalitě a jejím mimořádném rozsahu. Připravují se i další projekty, jimž z pohledu širší veřejnosti nelze upřít určitou kontroverznost. Podstatné ovšem je, že se na oppidum na Závisti nezapomnělo a znovu se ocitlo v centru dění i zájmu, jehož si ovšem bezesporu zaslouží ještě mnohem a mnohem víc.

Závist, akropole, archeologický nález, osmdesátá léta 20. století

Vizualizace. Akropole byla samotným centrem oppida. Zde vyrostla na přelomu 6. a 5. stol. př. n. l. v tehdejší době exkluzivní čtvrť, která se skládala z kamenných staveb, sloužících jako kulturní, náboženské a vojenské centrum. Jedná se o obdélníkový prostor, ohraničený ze tří stran obrovským příkopem. Obehnána byla kamennou hradbou, která byla napojena na centrální opevnění.
Vizualizaci realizoval Archeologický ústav AV ČR Praha

Stav zakonzervovaných archeologických vykopávek akropole oppida Závist v roce 2022

Na závěr snad ještě několik vět o tom, proč vlastně tak důležité a v celých Čechách i na Moravě největší a nejvýznamnější oppidum vzniklo právě tady, nad Vltavou na jižním okraji dnešní Prahy. Důvodů bylo hned několik. Jednak to byly skvělé geografické podmínky, v nichž příroda sama vytvořila zcela unikátní polohu pro budoucí rozsáhlé sídlo. Dalším z důvodů byla křižovatka důležitých dálkových obchodních cest, křižujících se na významném brodu přes Vltavu s řadou regionálních komunikací. Důležitá byla i poloha nad řekou, a tedy kontrola této vodní cesty; výšinná dominantní poloha navíc umožňovala kontrolovat a ovládat široké okolí. K tomu všemu navíc byl v okolí na náhorních pláních ve východním a jižním směru dostatek kvalitní orné půdy. A důvodem posledním v našem řazení, jistě ale nikoli

významem, byla okolní naleziště zlata. Keltové tento vzácný a drahý kov hojně využívali nejenom ve vysoce rozvinutém šperkařství, ale na našem území vůbec jako první také k ražbě mincí. Archeologicky sice jejich rýžování zlata v okolních oblastech s jistotou dokázat neumíme, nicméně geologické rozbory potvrzují, že zlato jejich výrobků pochází z nemalé části právě ze zdejších nalezišť. K tomuto tématu se ovšem během našeho putování proti proudu řeky a času budeme ještě mnohokrát vracet a je tedy načase Závist pomalu opustit. Než se ale vydáme vzhůru proti Vltavě, nakrátko ještě přeskočíme na její protější břeh, do Zbraslavi.

Prostor keltské akropole s vyhlídkovou věží z dílny Hutě architektury Martina Rajniše, foto ateliér

Jan Vizner, archeolog, při výkladu dějin oppida na Závisti
Foto V. Šmerák

Pohled z rozhledny, foto Huť architektury Martina Rajniše

Zajímavý pohled na schodiště rozhledny, foto Huť architektury Martina Rajniše

Zbraslav na soutoku Berounky a Vltavy v blízkosti oppida Závist.
Foto Jiří Jiroušek

ZBRASLAV A CISTERCIÁCKÝ KLÁŠTER AULA REGIA

Uprostřed historického jádra Zbraslavi, která je dnes již několik desítek let nejjižnější částí hlavního města, stojí skvostný stavební komplex zámku, skrývajícího ve svých zdech pozůstatky jednoho z nejvýznamnějších klášterů středověkých Čech. Ve 13. století zde ale stál jen románský kostel sv. Havla na temeni vrchu Havlín nad Zbraslaví a dole u soutoku Mže–Berounky s Vltavou lovecký dvorec přemyslovských králů s kaplí sv. Jakuba Většího. Kdo by se dnes uprostřed lidnaté a hustě zastavěné krajiny divil přídomku lovecký, mohl by si ve starých kronikách najít záznam, že nedaleko odsud, na vrchu Kopanina, kde dnes stojí známý vysílač Cukrák, ulovil král Přemysl Otakar II. několik medvědů. Po smrti tohoto vladaře se pánem dvorce i okolních pozemků s vinicemi stal jeho syn Václav II. Začátky jeho vlády nebyly právě poklidné, a když se nakonec ne právě rytířským způsobem zbavil svého otčíma a poručníka Záviše z Falkenštejna z rodu Vítkovců, přepadly ho výčitky svědomí. Tak alespoň vypráví kronika sedleckého opata Haidenraicha, který prý králi poradil pro klid jeho duše založit nový klášter, samozřejmě věnovaný Haidenraichově řádu, tedy bílým mnichům cisterciákům. Král souhlasil a cisterciáci si po krátkém hledání vybrali k jeho stavbě právě někdejší lovecký hrádek u Zbraslavi. Stalo se tak roku 1291 a již v příštím roce sem z mateřského konventu v Sedlci u Kutné Hory přichází prvních 12 řeholníků v čele s opatem Konrádem. Ten také začíná ihned budovat klášter, který na památku zakladatele dostává jméno Aula Regia — Síň královská. Nejdříve se příbytkem cisterciáků stává starý hrádek a mše slouží v jeho kapli sv. Jakuba, už v roce 1305 je ale dokončen nový konventní chrám a je zasvěcen Panně Marii a sv. Václavovi. Snad měl být původně skromný, jak nařizovala regule cisterciáckého řádu, z vůle krále se ale záměr změnil a nad vodami Berounky a Vltavy začala vyrůstat velkolepá stavba, jejímž vzorem nebylo nic menšího než nádherný chrám francouzských králů v Saint Denis. Po vzoru svých francouzských kolegů na trůnu se totiž Václav II. rozhodl zde zřídit nové královské pohřebiště a jako první v něm hned v roce jeho dostavby také našel místo svého posledního odpočinku. Jistě nemohl tušit, že již rok poté, tedy v roce 1306, uloží vedle něho i tělo jeho syna Václava III., jehož vraždou v Olomouci vymřela přemyslovská dynastie po meči.

Uprázdněný trůn lákal mocné zájemce a v nastalých bojích o moc a vládu v Čechách nebyly na další stavbu a budování kláštera peníze. Jen tak tak byl v roce 1327 dostavěn alespoň konvent jako obydlí řeholní komunity. Vše se ale změnilo, když se po boku Jana Lucemburského českou královnou stala dcera zakladatele kláštera Eliška Přemyslovna. Z jejích darů byl roku 1329 dostavěn chrám, obklopený devíti chórovými kaplemi, a v roce 1333 si dokonce mohli cisterciáci do umývárny v klášterním refektáři zavést vodovod. Když zde ale po své smrti nalezla místo věčného spánku i sama dobrodinka kláštera královna Eliška, začalo se nad slávou kláštera pomalu smrákat. Eliščin syn Karel, císař a Otec vlasti, sice památku svých přemyslovských předků ctil, měl už ale jiné a pro něho významnější projekty a na Zbraslav mu mnoho času ani prostředků nezbývalo. Už za vlády jeho syna Václava IV. tak začal klášter chudnout, zadlužovat se a opati museli začít prodávat i klášterní majetky v okolí, například ves, tvrz a dvůr v Dolních Břežanech.

Zkázu přineslo, jako u mnoha dalších klášterů i kostelů, husitství. V jeho počátcích dne 10. srpna 1420 sem v čele s radikálním knězem Václavem Korandou přitáhli Pražané, klášter obsadili, vyplenili, pobořili a jeho nemovité majetky si pak rozdělili anebo rozprodali. K této události se váže nepěkný příběh, stavící husitství do poněkud jiného úhlu pohledu, než nás učila nedávná historiografie i knihy Aloise Jiráska. Ve zmatcích konce roku 1419 zde byl totiž provizorně pohřben král Václav IV. Jeho ostatky tu v srpnu 1420 husité nalezli, vyzvedli, položili do sena a lili mrtvému do úst víno, pokřikujíce prý „píval jsi s námi rád zaživa, pij tedy i po smrti“. Exces opilé lůzy asi nepotřebuje v tomto případě dalšího komentáře. Ještěže více soucitu s mrtvým měl jakýsi zdejší rybář Moucha, který po orgiích jeho tělo zakopal na své zahradě a místo provizorního pohřbu pak ukázal těm, kteří se králi později postarali o důstojné uložení po boku předků.

Klášter byl strašlivě poničen a další plenění ho potkalo roku 1429, nicméně po skončení válek a zklidnění poměrů se sem cisterciáci znovu vrátili. Snažili se konvent obnovit, chyběly ovšem prostředky, neboť klášterní majetky, jak jsme si již pověděli, byly mezi tím rozchváceny. Až po třicetileté válce se začalo „blýskat na lepší časy“ a na počátku 18. století byla přestavba kláštera svěřena vynikajícímu baroknímu architektovi Janu Blažeji Santinimu, v jehož díle pokračoval další skvělý stavitel František Maxmilián Kaňka. Ani to ovšem nebylo nic platné, neboť císař Josef II. v rámci svých reforem klášter Aula Regia v roce 1785 definitivně zrušil.

Bývalý konvent přešel do světských rukou a noví majitelé v něm zřídili cukrovar, časem navíc rozšířený o chemickou továrničku a pivovar. Až v roce 1910 koupil zchátralý objekt osvícený podnikatel a šlechtic Cyril Bartoň z Dobenína a svěřil jeho opravu a přestavbu dalšímu mistru architektury, nikomu menšímu než Dušanu Jurkovičovi. Po první světové válce se ale sídlo změnilo na depozitáře Národního muzea a v letech 1939 až 2009 zde Národní galerie vystavovala sbírky moderního a později asijského umění. Po sametové revoluci se zámecký areál vrátil původním majitelům, tedy Bartoňům z Dobenína, a ti jej vlastní silou a ve skvělém stavu udržují doposud. Budovy někdejšího klášterního hospodářského dvora již také v průběhu staletí změnily svou podobu a dnes většinou s barokními a klasicistními fasádami dotvářejí malebné historické centrum Zbraslavi.

A pokud se na klášter půjdete podívat ze silničního mostu směřujícího ku Praze, naskytne se vám asi nejpůvabnější pohled na celý areál odrážející se v poklidné hladině slepého ramene Berounky. To ovšem ještě před 150 lety bylo hlavním říčním korytem, jehož trasu na nynější místo přesunula až velká povodeň na konci 19. století.

Barokní kostel sv. Jakuba Většího s deskovým obrazem Madony ze Zbraslavi, obrazy Karla Škréty a Petra Brandla nebo ostatky posledních přemyslovských králů

Zbraslavský klášter. Lovro Janša – lept z počátku 19. st.

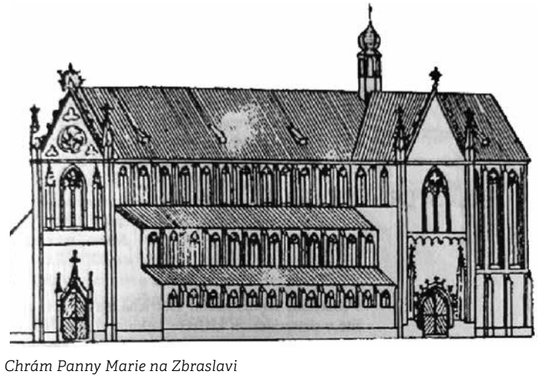

Chrám Panny Marie na Zbraslavi

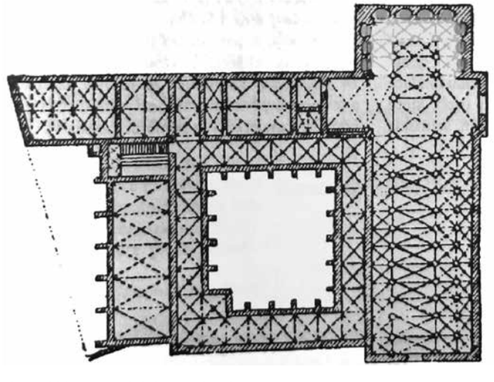

Půdorys kláštera z období středověku

Současný klášter a barokní kostel sv. Jakuba Většího

Letecký pohled na klášter a zámek Zbraslav. Foto Zdeněk Fiedler, 2013

A ještě jedna malá zajímavost na závěr. O tom, jak klášter a jeho chrám ve středověku vypadaly, se dlouho téměř nic nevědělo. Až v 19. století byl v báni kostela v Dolních Mokropsech nalezen plánek a kresba zpodobňující zbraslavský chrám v době předhusitské. Mnohým se na obrázku tehdy zdál až příliš honosný a velkolepý, nicméně pozdější archeologické a stavebně-historické průzkumy ukázaly, že kresbě lze zcela věřit, a zbraslavský konvent patřil opravdu k velkolepým stavbám středověkých Čech. Komu by ale kresbička nestačila, může se zajet podívat do Sedlce u Kutné Hory. Tam totiž podobný chrám stojí, dokonce také v přestavbě Jana Santiniho, a tak si tu můžeme s přivřenýma očima snadno představit, že stojíme na Zbraslavi někdy v časech Karla IV.

Cisterciánský klášter a chrám Nanebevzetí Panny Marie na Zbraslavi – stav před zničení husity roku 1420.
Autoři modelu: Alice Šindelářová, Lucie Chrastilová, Zuzana Marytová
Katedra architektury, Fakulta stavební ČVUT v Praze.
Fota pořízena při příležitosti vystavení modelu v Regionálním muzeu v Jílovém u Prahy a současném barokním kostele sv. Jakuba Většího.
Foto Václav Šmerák

VRANÉ NAD VLTAVOU, ZVOLSKÁ HOMOLE A STRNADY

Vrané nad Vltavou. Kostel sv. Jiří, snad již z 12. století.
Foto Václav Šmerák

Opustili jsme Zbraslav jako východiště našeho putování a vyrazili pomyslně proti proudu Vltavy. Ale dlouho tentokrát cestovat nemusíme a zastavíme se už po pár kilometrech v malebném městysu Vrané nad Vltavou, skrytém v kotlině mezi povltavskými kopci a východními srázy brdských hřbetů. Ač se to na první pohled nemusí jevit každému, je to obec velice starobylá. Již v roce 993 je Vrané spolu se sousední osadou Skochovice a s dvorem v Radotíně darováno knížetem Boleslavem II. právě založenému klášteru benediktinů v Břevnově, mimochodem vůbec prvnímu mužskému klášteru v tehdejších Čechách. Třebaže tato listina je zřejmě mladším falzem ze 13. století, jsou v ní jistě obsaženy starší skutečnosti. Listina mimo jiné zmiňuje, že zde již tehdy, tedy k roku 993, stál kostel. V tomto případě se ovšem zdá, že pisatel falza reagoval na tehdy, tedy ve 13. století, současný stav a snad i na povědomí o tom, že kostel již tehdy byl starý. Skutečnost je taková, že krásná, dnes již barokizovaná stavba kostela sv. Jiří je původním románským kostelem snad již ze 12. století, přestavovaným goticky, kdy vznikla věž, a znovu pak v 18. století. Z nejstaršího svatostánku zůstala půlkruhová apsida i půdorys hlavní lodi a z období gotiky kromě věže také hrotitý portál mezi lodí a sakristií. Jedná se o cennou historickou památku, ovšem že by zde svatyně stála již na konci 10. století, se nezdá příliš pravděpodobné. Vždyť tehdy i nejstarším kostelům na knížecích sídelních hradištích nebylo ještě ani 100 let a tehdejší Vrané bylo od raně středověké Prahy vzdáleno bezmála den cesty.

O podobě nejstarší osady si můžeme udělat dobrou představu na prostranství mezi kostelem a starou vranskou školou. Právě tady, na temeni nevysokého, ale výrazného oválného návrší totiž zřejmě raně středověké Vrané leželo. Mimo záplavovou oblast Vltavy, nad potokem s pitnou vodou a v chráněné poloze se tu do kruhu usadily chaty nejstarších osadníků. Mezi nimi o něco později vyrostl kostelík s kamennou ohradní zdí hřbitova, který v čase nebezpečí mohl posloužit i jako útočiště. A jistě už tehdy pod vesnicí existoval přívoz. Můžeme to tvrdit s jistotou, protože na obou vltavských březích se dochovaly k řece ze strání klesající svazky mohutných úvozů, dosvědčující čilý ruch na někdejších komunikacích. Zvláště dobře patrné jsou úvozy, hluboké a široké až několik metrů, ve stráních nad Strnady na levém břehu Vltavy. Táhnou se přibližně pod trakcí vysokého napětí od náhorní plošiny až k říční nivě a k jejich návštěvě doporučujeme zimní a předjarní čas. Po zbytek roku je totiž jejich okolí beznadějně zarostlé ostružiním a divokou džunglí náletových dřevin. Pozůstatky těchto komunikací jsou památkou na velice starou cestu, sloužící jako propojka mezi tzv. Pasovskou cestou a cestou Lineckou. První z nich vedla přibližně v trase nynější dálnice D4 a říkalo se jí také Zlatá anebo Solná stezka. Druhá pak směřovala od Prahy k jihu přes Krč, Jesenici a Jílové a dále pak k Benešovu a Soběslavi. Spojení mezi oběma dálkovými cestami pak zajišťovala stezka překračující přívozem a snad i brodem Vltavu právě ve Vraném. Takovým spojovacím komunikacím se ve středověku říkalo „příčnice“. A protože víme, že existovala snad již v raném středověku, může vranský převozník hrdě aspirovat na post jedné z nejdéle na stejném místě existujících profesí ve středních Čechách.

Vraťme se ale k nejstarší historii Vraného nad Vltavou. Břevnovští benediktini drželi ves, která se již jistě rozrostla i mimo nejstarší půdorys na návrší, až do roku 1407. Tehdy ji spolu se Skochovicemi prodali nám již dobře známému klášteru zbraslavskému. Ten si ovšem nových statků mnoho neužil, protože, jak již také víme, přišly husitské války a majetek klášterů i dalších církevních institucí byl rozchvácen. V roce 1437, když se pak poměry v Čechách začaly uklidňovat, zapsal obě vsi císař Zikmund jako majetek pánů Matěje ze Skuhrova a Petra z Obořiště. Majitelé se tu pak často střídali a tento stav trval až hluboko do novověku, kde již na časové ose naše cestování nejstarší historií končí. Ještě než ale Vrané a jeho okolí opustíme, musíme z vltavské kotliny vystoupat na výrazný skalní vrch, tyčící se nad Vltavou a oddělující po proudu řeky Vrané od zbraslavského údolí. Tento skalní hřbet, zvedající se více jak 200 metrů nad říční hladinu, se jmenuje Zvolská Homole a kromě nádherného výhledu do údolí i na samotné Vrané nám nabídne i ledacos navíc.

Kostel sv. Jiří, Vrané nad Vltavou

Ze starší zástavby se zachovala například původní fara, dnes slouží k rekreačním účelům

Věž kostela sv. Jiří, Vrané nad Vltavou

Na nejzazším a nejvyšším temeni Homole, kde její hřbet vybíhá do výrazného skalního ostrohu proťatého dnes u své paty Jarovským tunelem, stával totiž ve středověku nevelký hrad a ještě dávno před ním zřejmě i pravěké hradiště. Po hradu zůstal mohutný a široký, do skály vylámaný příkop přetínající ostroh od jednoho skalního srázu k druhému. Na vlastní vnitřní ploše hradu ale zříceniny zdí a hradeb nečekejte. Je tu jen divoce zvlněný a rozbrázděný terén a nad příkopem podivný kuželovitý strmý pahorek. Ale právě v něm a terénních nerovnostech umí „školené oko" archeologa vyčíst mnoho o někdejší podobě zdejšího hradního sídla. Kužel pahorku, vysoký asi 6 metrů, má na svém temeni zvláštní výraznou kruhovou prohlubeninu. Celá situace je totiž pozůstatkem velké válcové věže, která chránila vstup do hradu, a po zhroucení vyšších pater „zavřela" ve vlastní destrukci patra nižší, dochovaná právě v tělese našeho kopečku. Tato věž a obvodová hradba, z níž zbyly jen menší valové relikty, byly asi jedinými kamennými stavbami hrádku. Za věží, kde je dnes patrná plošina s mírnými zahloubeninami, zřejmě stál menší palác, ovšem jen dřevěný anebo hrázděný. A stejně tak ze dřeva a hlíny byla i další zástavba hradu. Na místě dosud neproběhl archeologický výzkum, nicméně se zde mnozí odborníci i nadšení amatéři snažili získat terénními sběry nějaký materiál. A také ho získali, ovšem jaké překvapení – nebyla to keramika středověká, ale pravěká. Vysvětlení je dosti jednoduché. Výrazná poloha byla osídlena a snad i nějak opevněna již v pravěku a jedinečné místo sem pak znovu přilákalo kolonisty někdy ve vrcholném středověku, neboť právě do tohoto období se stavebním typem hrádek na Homoli nad Vraným hlásí.

Otázkou ale zůstává a asi už také zůstane, kdo byl jeho stavebníkem. Na prvním místě se nám nabízí břevnovský klášter. Je zcela logické, že by se některý z opatů rozhodl ochránit stavbou opevněného místa důležitý brod i majetek kláštera, vzdálený od vlastního konventu celý den cesty. Není to ale možnost jediná. Celý kraj na náhorních plošinách východně nad Vraným

Kostel svaté Markéty, Zvole. Kostel v pseudogotickém stylu byl postaven v letech 1892–1894. Architektem nynějšího kostela je Josef Mocker. První kostel stojící na místě stávajícího kostela, o kterém jsou dochované záznamy, byl dřevěný a postavený okolo roku 1267 spolu se založením obce Zvole

Zvole

totiž ve druhé polovině 13. století získal od krále Přemysla Otakara II. pan Diviš ze Všechrom s erbem bílého trojlistého leknínu, králův nejvyšší truksas. Byl to předek rodu pánů z Říčan a založil zde někdy před rokem 1270 velkou kolonizační ves Zvoli, kde si také vystavěl své sídlo v podobě tvrze s kamennou věží. Ta stávala na západním okraji dnešní obce na vyvýšenině mezi Zvolským potokem a Chalupeckou strouhou a dosud se z ní zachovalo patrné tvrziště. Ostatně i sama obec si zcela unikátně zachovala ve svém jádru středověký kolonizační půdorys včetně velké návsi se dvěma rybníky a parcelací a polohou jednotlivých usedlostí. Již ve 13. století tu stával i kostel, ovšem ne ten současný, pocházející z 19. století, ale pouze dřevěný, jako ostatně všechny statky a dvory v tehdejší vsi. Pan Diviš byl zakladatelem i nedaleké osady Ohrobec a je dosti možné, že si mohl na skále nad řekou na kopci Homole on či někdo z jeho potomků nechat vystavět malý hrad. Vzhledem k tomu, že již jeho syn ale buduje honosnou a nákladnou rezidenci v Říčanech a Diviš sám sídlil údajně na tvrzi ve Zvoli, nezdá se to až tak pravděpodobné. Snad ale byla zvolská tvrz jen sídlem rychtáře a pán ze Všechrom se rozhodl pro honosnější sídlo s dalekým výhledem. Na tyto otázky dnes již jen těžko odpovíme, což ovšem rozhodně nebrání výletu na Homoli. Je to romantické místo a výhled musí uchvátit každého. Navíc se z tohoto místa dají přehlédnout všechna ta, o kterých jsme si zatím povídali. Vrané, Strnady, klášter na Zbraslavi i oppidum na Závisti tu máme jako na dlani. Je už ale na čase se vydat dál proti proudu Vltavy.

Fota v kapitole V. Šmerák

Měchenice s železniční tratí na Dobříš. Tok Vltavy naleznete v horizontálním zářezu krajiny uprostřed fotografie. Foto Jiří Jiroušek

MĚCHENICE, KLÍNEC A ZLATÉ DOLY NA TŘEMOŠNICI

Další zastávkou na naší cestě budou Měchenice. Ačkoliv tomu dnešní vzhled vesnice příliš neodpovídá, jsou Měchenice osadou prastarou a víme o její existenci již v době založení benediktinského kláštera Stětí svatého Jana Křtitele na ostrově u Davle. Nás ale bude zajímat především zdejší okolí. Zde se totiž nejpozději od středověku těžilo zlato, a to především podél dolního toku Bojovského potoka, kterému se tehdy říkalo Třemošnice. Zlato tu nebylo v žílách v rostlé skále, ale v písečných náplavech, které tu usazovala před miliony let vysoko nad dnešní hladinou Vltavy tekoucí řeka, které s trochou nadsázky můžeme říkat „PaleoSázava“. Ta rozemílala zlatonosné horniny jílovského pásma a ve svých zátočinách je pak spolu s říčními valouny a pískem ukládala často až v několikametrových vrstvách. Pradávným prospektorům, kteří sem snad již v době keltského osídlení putovali z oppida na Závisti, pak stačilo spatřit na temenech kopců říční nánosy, a věděli, že tu mohou hledat s úspěchem i zlato. To se společně s nánosy vytěžilo a pak proplachovalo a propíralo stejně, jako to známe u zlatokopů z knih Jacka Londona a z filmů o zlaté horečce na Klondiku. Tedy je vlastně přesnější říci, že se zde zlato rýžovalo. Vystoupáme-li nad měchenické nádraží starou lesní cestou až na náhorní zalesněnou plošinu, narazíme tu na první stopy po dávných zlatokopech. Jsou to kopečky a okrouhlé prohlubně, ale na hraně terasy nad údolím Bojovského potoka uvidíme již skutečně impozantní důlní dílo. Jedná se o několik desítek metrů dlouhou a přes deset metrů hlubokou i širokou jámu, které se správně říká dobývka. Zde narazili kovkopové na zlatem bohatou vrstvu, která jim stála za námahu ji kompletně odtěžit. A nejen to. Sestoupíme-li na dno dobývky, nalezneme na jejím jižním svahu do skály klesající štolu s hrotitým portálkem. Další bychom při troše hledání objevili o nějakých 50 metrů dál. Nejedná se ale o štoly po vlastní těžbě, ale technologická díla sloužící k odvodnění dolu a snad i k samotnému rýžování. Protože na tzv. sekundárních úložištích, tedy v oněch zlatonosných náplavách „PaleoSázavy“ se rýžovalo dříve, než se horníci začali zavrtávat do skal za zlatými žílami, můžeme říci, že měchenická dobývka je nádhernou ukázkou jednoho z nejstarších důlních děl ve středních Čechách. Kdo by ale chtěl vidět ještě víc a poznat dávné dolování v celém jeho rozsahu, ten se musí proti proudu Bojovského potoka vydat ještě o nějaké tři kilometry dál. Dorazí do obce Klínec a od ní je to po potoce Korábka už jen pár kroků. Krajina se tu uprostřed lesa najednou změní poutníkovi před očima. Všude kolem jsou mohutné strmé pahorky, hluboké jámy a celé rokle, mezi nimi podivné rýhy a příkopy anebo naopak mohutné valy. To vše je dávno již opuštěná středověká hornická krajina a stopy po tehdejším dobývání zlata. I tady najdeme štolu vytesanou do skály a s trochou odvahy si ji můžeme i celou projít. Ale pozor, kromě kapesní svítilny budeme potřebovat i důkladnou obuv, štolou totiž doposud protéká voda. Kdo by ji nemohl najít, může se podívat do mapy „speciálky“, tam je správně označena a jmenuje se – jak jinak než Peklo.

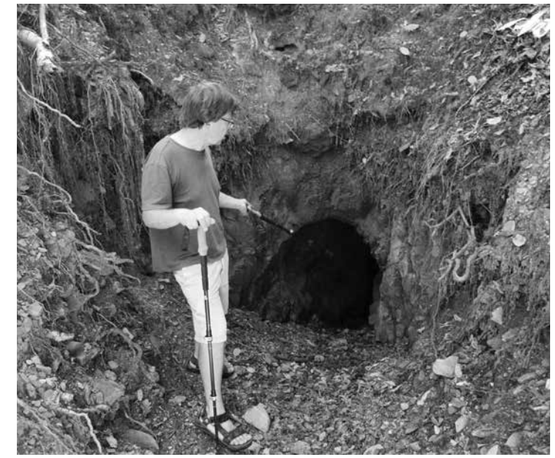

Mgr. Tomáš Palatý, Přírodovědecká fakulta, místa nálezů původní těžby nad Měchenicemi. Foto V. Šmerák

Nedaleko rozsáhlých areálů dobývek a důlních jam stojí v údolí Bojovského potoka starý mlýn, řečený Spálený. Je krásnou ukázkou historického mlýna i s rybníčky a s náhony a že je opravdu starý, víme z urbářů Ostrovského kláštera z počátku 15. století. Nad mlýnem vede silnička do Klínce a u ní leží venkovský hřbitov. Právě tady zjistil v 70. a 80. letech minulého století archeolog Miroslav Richter polohu původního Klínce, ve středověku hornického městečka s vlastní kaplí, o kterou se spolu přeli opati klášterů na Ostrově u Davle a na Zbraslavi. Toto městečko i se zdejšími doly darovala královna Eliška Přemyslovna roku 1319 právě zbraslavským cisterciákům, kaple ale patřila k Ostrovu, a tak královnin dar způsobil mnoho zlé krve. Dlouho to ale netrvalo. Už někdy ve druhé polovině 14. století přestaly zdejší zlaté doly vynášet a Klínec se přestěhoval na místo, kde je dosud. Horníci se totiž museli změnit v chalupníky a blíž než do svých starých dolů to teď museli mít na nová pole a pastviny. A těch bylo rozhodně víc okolo míst, kde Klínec stojí dnes.

Komu by hornické památky ještě nestačily, může se zpět do Měchenic vydat po kopcích nad pravým břehem Bojovského potoka, a v okolí míst, zvaných Hrádek, Stará hora, Netáhalka, Rejže anebo Rejžovský nos, najde stop po středověkém dolování více než dost. Právě v poloze Rejžovský nos nedaleko obce Sloup u Davle před nedávnem objevili archeologové spolu s místními nadšenci zajímavou lokalitu. Jedná se o maličké opevněné hradiště z počátku mladší doby železné, tedy asi ze 4. století před Kristem. Snad zde tedy skutečně rýžovali již Keltové a snad právě od Bojovského potoka přiváželi zlatá zrnka na Závist do dílen šperkařů a razičů mincí. Jisté ovšem je, že se tu po Keltech v 15. století usadili horníci snažící se získat ještě nějaké zlato z kdysi opuštěných revírů. Zřejmě se jim to v určité míře i podařilo, protože zde komorní archeologický výzkum odhalil pozůstatky několika skromných hornických obydlí z té doby.

Po cestě údolím potoka pak nad Měchenicemi ještě mineme nad tunelem zdejší lokálky na Dobříš výraznou skalní ostrožnu.

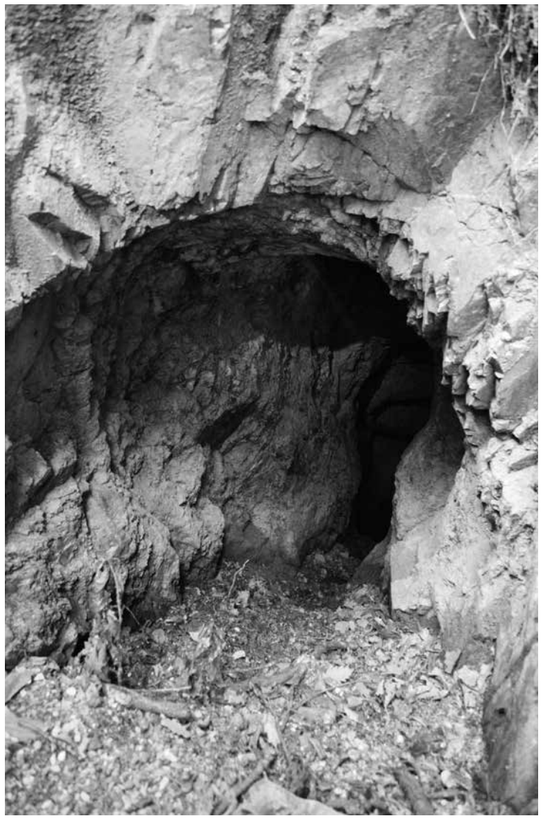

Pozůstatky těžby zlata nad Měchenicemi

Terénní vlny, pozůstatky po těžbě

Podle stop po hlubokém příkopu tady snad mohl ve středověku stát dřevěný hrádek sloužící k ochraně horníků a především jejich zlatého díla. Podobné opevněné ochranné stavby se u dolů stavěly, což dokládají archeologicky zjištěné situace na Jílovsku anebo v areálech stříbrných dolů na Jihlavsku a Havlíčkobrodsku. Pro představu, jak takové dřevěné sídlo s valy a příkopy vypadalo, si ale musíme zajít do Národního technického muzea v Praze na Letné. Ve zdejší expozici hornictví a hutnictví totiž mají skvělý model rýžovnického areálu Cvilínek na Vysočině, jehož součástí je právě taková tvrz, jaká snad kdysi mohla stát nad Třemošnicí, tedy dnešním Bojovským potokem.

Terén související s těžbou zlata nad Měchenicemi

Fota v kapitole V. Šmerák

Netradiční pohled od nové výstavby nad městysem Davle směrem na soutok Vltavy se Sázavou, kde na ostrohu mezi řekami bylo středověké městečko, dnes zvané Sekanka, a na pravé straně ostrov s pozůstatky středověkého benediktinského kláštera sv. Jana Křtitele, zvaného také klášter na Ostrově. Foto Jiří Jiroušek

DAVLE, KLÁŠTER NA OSTROVĚ, SV. KILIÁN A SEKANKA

Grafická rekontrukce vstupní brány do středověkého městečka zvaného dnes Sekanka. Předpokládaná existence v relativně krátkém časovém úseku během 3. čtvrtiny 13. století. Zničeno bylo nejspíš během braniborského plenění (1278) a již nebylo obnoveno. Kresba vstupní brány Jan Vizner, foto V. Šmerák, koláž Pavlína Najfusová

Od Měchenic se proti proudu Vltavy blížíme k jejímu soutoku se Sázavou. Ta je jedním z nejvýznamnějších přítoků naší Vltavy a dojem ze setkání dvou velkých řek dnes ještě umocňují jejich hladiny, vzduté v polovině 30. let minulého století výstavbou přehrady ve Vraném nad Vltavou. Přímo pod soutokem na levém vltavském břehu leží městys Davle. Dnes je to významná středisková obec a centrum rozsáhlé rekreační oblasti. Sídlo je to ale velice staré a osada zde byla jistě už na konci 10. století, kdy do zdejší krajiny přicházejí benediktini a zakládají zde klášter zasvěcený sv. Janu Křtiteli. A s tímto klášterem jsou pak dějiny Davle a jejích částí Sázava, Sloup a Račany i celého okolí spojeny až do sklonku středověku.

O klášteru na Ostrově u Davle toho již bylo napsáno velice mnoho a autoři této publikace mu dokonce věnovali několik knih či jejich podstatných částí. Není také divu, klášter měl obrovský význam pro nejstarší historii zdejšího regionu, ale vlastně i celé země, a jeho pozůstatky jsou národní kulturní památkou. My se tu ale nechceme opakovat, a tak jen krátce

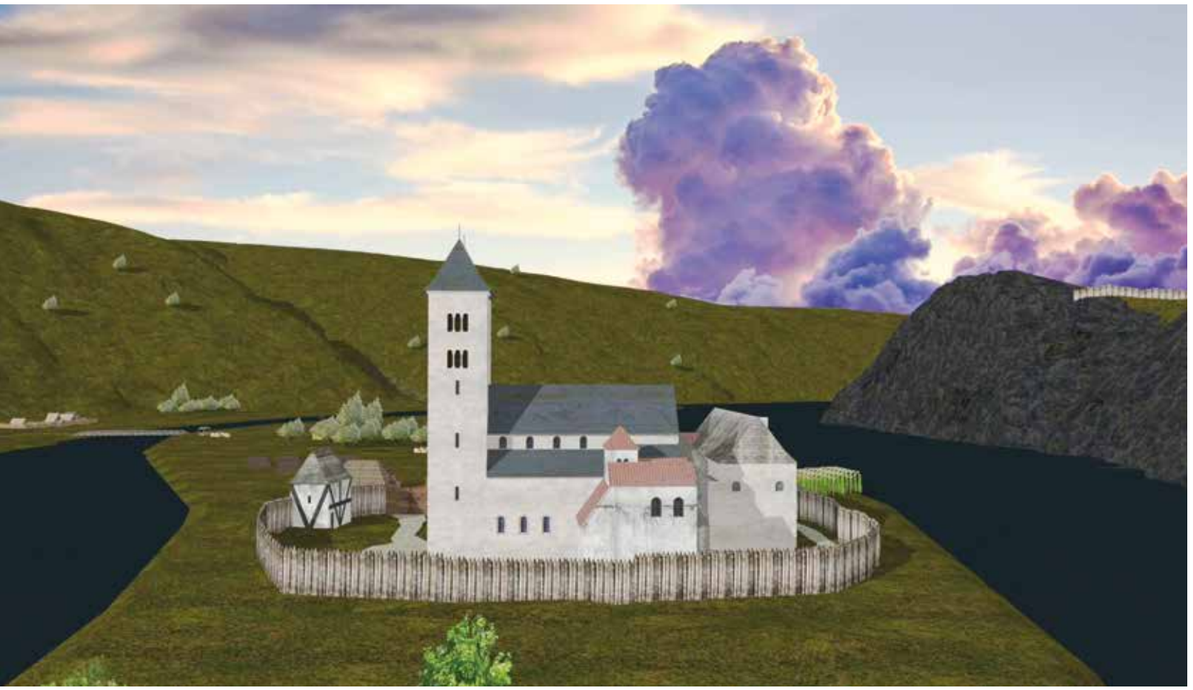

Vizualizace kláštera na Ostrově. Autoři: Mgr. Josef Laštovička, Ph.D.; Mgr. Daniel Paluba; Mgr. Jan Svoboda

připomeneme něco z osudů zdejšího konventu. Založil ho český kníže Boleslav II. zvaný Pobožný v roce 999 a již příštího roku přicházejí z Bavorska první mniši benediktini a na rozsáhlém vltavském ostrově nad soutokem se Sázavou začínají budovat klášter. Ten byl původně jen dřevěný a až po požáru ve 12. století se začal budovat z kamene, to už v románském slohu. V roce 1278 ho zničili svým loupeživým vpádem Braniboři. To bylo v časech po smrti krále Přemysla Otakara II. Poručníkem jeho syna Václava a správcem jeho zemí se stal markrabí Otta Braniborský, místo péče o svěřenou zemi ji ale začal drancovat a tomuto jeho úsilí podlehl i klášter na Ostrově a s ním 22 okolních vesnic. Tomuto osudu tehdy neunikla ani Davle a stihl také do té doby prosperující město (Sekanka) založené někdy před polovinou 13. století na ostrohu nad soutokem. I o něm se již mnoho napsalo. Miroslav Richter, který ho pro odbornou i širokou veřejnost vlastně objevil a více než 10 let zde vedl archeologické výzkumy, mu věnoval rozsáhlou monografii. O její vysoké odborné kvalitě nejlépe svědčí i to, že dnes se již nedá získat ani v antikvariátech. Také autoři těchto stránek věnovali městečku celou publikaci, přesto mu několik řádek poskytnou také zde. O sídle za mohutnými valy nedaleko obce Hradištko věděl už kronikář Hájek z Libočan a neznámé nebylo ani archeologům, nicméně ho až do poloviny 20. století považovali za staroslovanské hradiště. Až právě výzkumy Miroslava Richtera dokázaly, že zde stálo ve vrcholném středověku celé město s hradbami a věžovou bránou, s hektarovým náměstím a nejméně 60 městskými domy, ve kterém žili a pracovali kupci i řemeslníci. Jeho trvání ovšem bylo krátké a po sotva třech desetiletích existence podlehlo onomu braniborskému vpádu, aby pak už nikdy nebylo obnoveno. Snad i proto o něm nemáme v kronikách a historických listinách ani jedinou zmínku. Nevíme ani, jak se tehdy jmenovalo. Vžil se pro něj dávno po jeho zániku název Sekanka. Ten se původně vázal jen ke staré cestě spojující zaniklé městečko se soutokem. Ta je totiž vysekána jako mohutný úvoz do skály a až později se její jméno rozšířilo na celý ostroh a nakonec i na mimořádně významnou archeologickou lokalitu, kterou zaniklé městečko nad klášterem rozhodně je.

Nyní ale zpět k osudu kláštera. Z braniborského nájezdu se vzpamatovával dlouho a až někdy na konci 13. století ho začali benediktini znovu opravovat a budovat, tentokrát už ve slohu nastupující vrcholné gotiky. Byla to stavba náročná a drahá, a tak není divu, že nebyla zcela a plně realizována do začátku husitských válek. Snad tomu tak bylo i proto, že klášter tehdy postihly další „nehody“. Například v roce 1381 byl znovu

vypleněn za nepokojů v počátcích vlády Václava IV. a v roce 1403 dokonce z části znovu vyhořel. Tenkrát se to stalo při návštěvě uherského krále Zikmunda, tehdy správce českého království, a příčinou bylo zřejmě přehnané slavnostní osvětlení k uvítání vzácné návštěvy. Nicméně nejhorší pohroma přišla v létě roku 1420. To sem přitáhli pražští husité, mnichy dílem pobili a dílem rozehnali a klášter pobořili a zapálili. Jeho majetek, desítky a desítky vesnic a dvorů si pak mezi sebou Pražané rozdělili anebo rozprodali šlechtě. Ztráta nemovitého majetku jako hospodářské základny se stala klášteru osudná. Třebaže se sem mniši ještě vrátili, na obnovu konventu již nebyly peníze, a tak odsud nakonec v roce 1517 definitivně odešli. Co z kláštera zůstalo, o to se pak postaraly vltavské povodně a ledové dřenice. Až na konci 19. století sem přišli archeologové a během téměř jedno století trvajících, i když přerušovaných výzkumů znovu vykopali a zakonzervovali zdivo dávného kláštera. Vyzvedli tu také velké množství dalších nálezů, především sochařských a kamenických článků a keramických reliéfních dlaždic, které dnes můžeme obdivovat v lapidáriu Národního muzea v Praze.

Co ale z doby slávy kláštera na Ostrově u Davle zůstalo, je především kostel sv. Kiliána na pravém břehu Vltavy v nejjižnějším cípu městyse Davle. Kostel má dnes sice podobu, kterou mu po požáru v 17. století vtiskla raně barokní přestavba, je ale v jádru románský a nese i stopy gotických úprav. Tento kostel byl původně vystavěn jako farní svatyně kláštera pro obyvatele zdejšího okolí, neboť klášterní chrám Panny Marie a sv. Jana Křtitele v klášteře sloužil pouze mnichům. Kostel byl zřejmě od počátků také opevněn a mohl tedy místním usedlíkům v časech nebezpečí posloužit i jako útočiště. Byl pro ně ale především centrem víry a vzdělanosti, už od 13. století u jeho fary totiž existovala škola. A pro zajímavost, zasvěcení sv. Kiliánovi nese zdejší kostel jako vůbec jediný v Čechách. Úctu k tomuto světci si mniši přinesli už z Bavorska a uchovávali zde také jeho ostatky, které bohužel v 17. století zničil požár spolu s nejstarší stavbou kostela.

Kdo by se od sv. Kiliána chtěl vydat na trochu dobrodružnou pouť do strání a kopců, narazí nedaleko jeho zdí ve svahu na vzhůru strmě stoupající a rozvětvující se hluboké rýhy. Jsou to pozůstatky úvozů prastaré cesty, která tudy již ve 12. století klesala do říčního údolí a přes soutok překračovala brodem Vltavu i Sázavu. Pokud si vzpomeneme na kapitolu o Vraném a jeho okolí, pak nás jistě neudiví, že i tato cesta byla onou „příčnicí“ spojující cestu Pasovskou se stezkou Lineckou. A z ní také odbočovala do pradávného městečka nad soutokem i ona trať, která dala celému ostrohu jméno, nám již důvěrně známá Sekanka. Ostatně to podobná stezka nebyla v okolí jediná. Do skály se zavrtává i starodávná cesta stoupající z údolí Zahořanského potoka od Makova mlýna k Olešku a další skalní pěšina ústí nad Štěchovicemi do údolí říčky Kocáby. A právě ke Kocábě a jejímu soutoku s Vltavou se teď vydáme na další cestu.

Kostel svatého Kiliána v Davli je původně středověkou stavbou zasvěcenou svatému Kiliánovi. Toto kostelní patrocinium je jediné v Čechách. Světec byl iroskotský misionář, který se stal biskupem ve Würzburgu, kde zemřel mučednickou smrtí. Jako patronu benediktinského řádu mu byl zasvěcen kostel stejného zasvěcení zbudovaný benediktiny na přilehlém levém břehu Vltavy kolem roku 1160

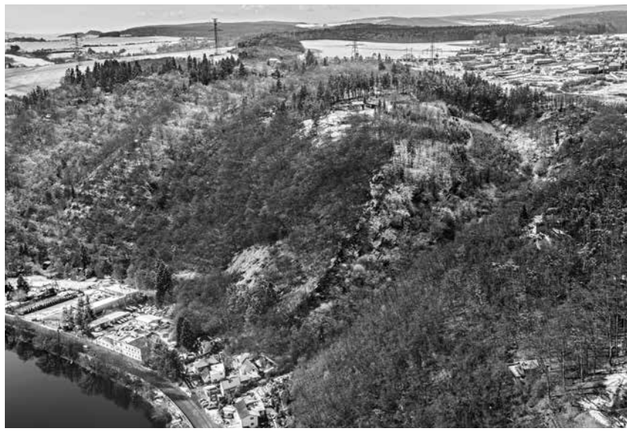

Dodnes patrné sjezdy na svazích nad Vltavou, které byly ve středověku cestami ke klášteru

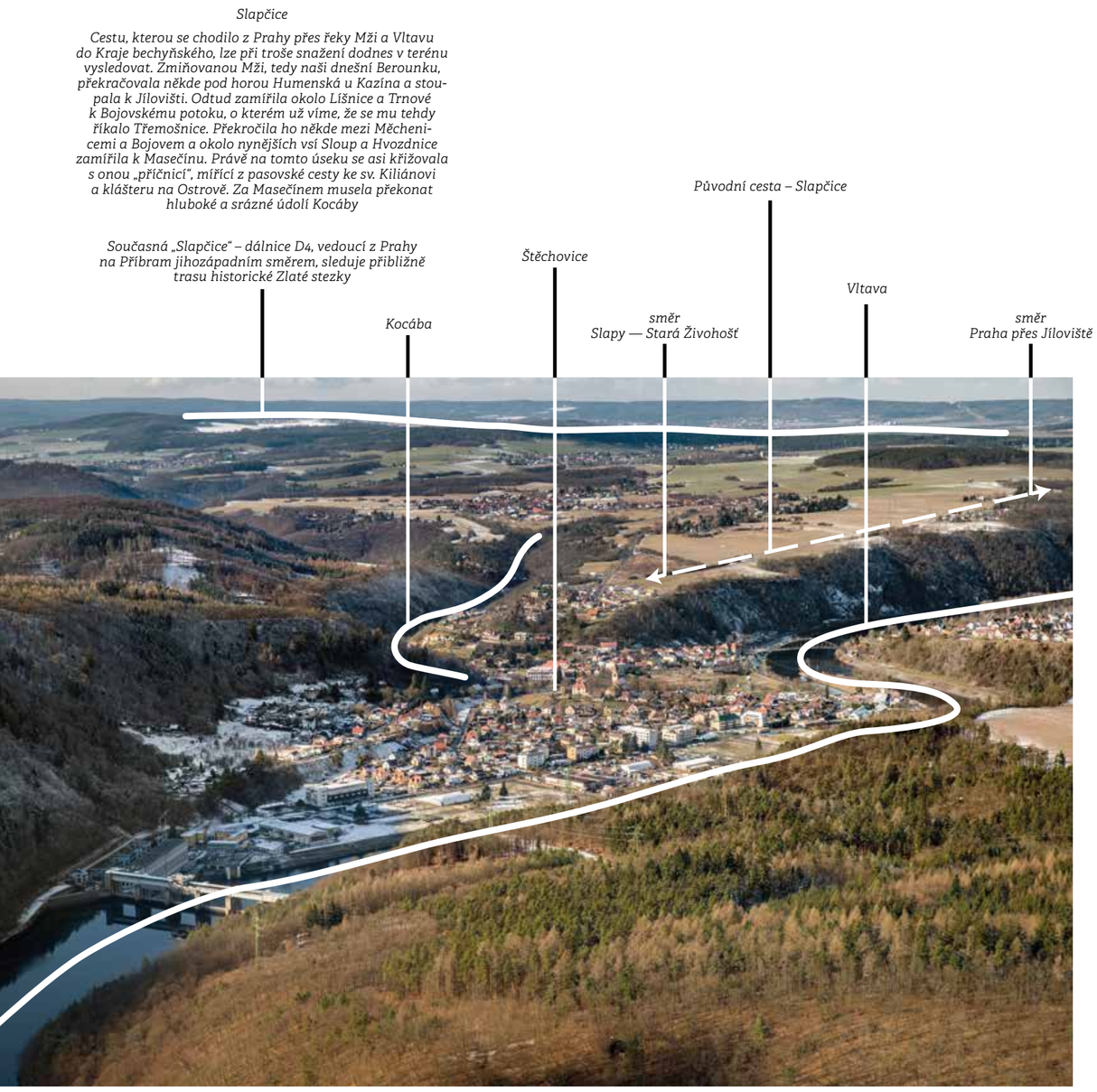

Štěchovice, zákres cesty zvané Slapčice, která vedla z Prahy směrem na Starou Živohošť a dál na jih Čech.
Foto Jiří Jiroušek, obrazová koláž Pavlína Najfusová

ŠTĚCHOVICE, KOCÁBA A CESTA ZVANÁ SLAPČICE

Od jižního okraje Davle a od kostela sv. Kiliána není do Štěchovic nijak daleko. Už z dálky nás na pozadí mohutných kopců zaujme pohled na zdejší funkcionalistický most a za jeho vzdušným obloukem pak na věž kostela. Je to chrám sv. Jana Nepomuckého a je nejen nejvýznamnější stavební památkou Štěchovic, ale i jednou z nejskvostnějších secesních sakrálních staveb v celé České republice.

Kostel sv. Jana Nepomuckého byl stavbou, která byla rozhodně déle plánována, než realizována. Když v roce 1853 zemřel štěchovický obchodník s dřívím Matěj Rada, odkázal ve své závěti na zbudování chrámu ve své obci nemalou částku 20 089 zlatých a 37 krejcarů. Na zakoupení pozemku a vystavění kostela, fary a hřbitova, jak si přál, to ale nestačilo. Střádalo se tedy dál a až v roce 1889 byl koupen pozemek a v roce 1905 pak zadán projekt stavby vynikajícímu secesnímu architektovi Kamilu Hilbertovi, který se mimochodem podílel i na tehdy probíhající dostavbě chrámu sv. Víta na Pražském hradě. Aby ale mohli štěchovičtí začít skutečně stavět, chyběly ještě pořád peníze. Až v roce 1911 se v nadačním fondu sešlo celkem 253 849 korun a stavba skutečně mohla začít. Stála ovšem za to. Svatyně byla budována ve slohu tehdy módní secese, byly ale použity i románské a byzantské vlivy. Na sochařské výzdobě se podíleli i takoví umělci, jakými byli Čeněk Vosmík nebo Vojtěch Sucharda. Hrubá stavba byla dokončena dne 7. prosince 1913 a tehdy také byly na kostelní věž zavěšeny 4 zvony. Po dokončení vnitřní i vnější výzdoby byl pak dne 23. října 1915 kostel sv. Jana Nepomuckého, patrona plavců a vorařů, slavnostně vysvěcen. Od té doby je nejvýraznější dominantou Štěchovic i celého zdejšího vltavského údolí.

Ke stavbě chrámu byl vybrán pozemek na nejvýraznějším místě celé kotliny, nevysoký, ale dominantní pahorek s plochým temenem nad vtokem říčky Kocáby do Vltavy. A právě tento pahorek byl zřejmě i místem nejstaršího osídlení Štěchovic. Blízko vody, ale mimo nebezpečí záplav, se tu zřejmě první osadníci usadili už v raném středověku a dost možná ještě o dost dříve. Dle názoru některých odborníků, který se jeví jako vysoce pravděpodobný, na Kocábě a okolních vltavských březích totiž rýžovali zlato již dávní Keltové. Kocába je skutečně dosud zlatonosnou říčkou, a proto se na ní také několikrát konala mezinárodní mistrovství v rýžování zlata, která ji přinesla světovou proslulost. Ve středověku se Štěchovice také nazývaly Hor Zlatich, což je dosud uvedeno i v jejich erbu. O osadu se jako její vrchnost dělily hned tři významné církevní instituce, a to Ostrovský klášter u Davle, klášter na Zbraslavi a benediktinky od sv. Jiří na Pražském hradě, což byl, mimochodem, vůbec první a nejstarší klášter v Čechách. Víme, že zde tyto kláštery měly i své dvory a snad zde některý z nich vystavěl i tvrz. Pokud tu skutečně stála, pak jistě někde v místech, kde se dnes tyčí nad Vltavou věž kostela sv. Jana Nepomuckého. Až později se zdejší osídlení začalo rozšiřovat na protější břeh Kocáby do strání a začala tu vznikat ves plavců, vorařů, ale také proslulých hrnčířů, jejichž tradice se zde uchovává dodnes.

Rýžování zlata ovšem nebylo jediným důvodem k založení a rozvoji Štěchovic. Byla to důležitá zastávka na vodní vltavské cestě. Tady si mohli plavci poprvé odpočinout po náročném proplutí Svatojánskými proudy a tady se také zastavovali kupci, kteří z obavy před ztroskotáním v peřejích převáželi už od Třebenic svůj náklad na hřbetech oslů a koní. Ostatně nedaleko odsud, na Kocábě mezi vrchy Velký a Malý Havran, procházela okolo Štěchovic nejpozději ve 12. století důležitá trasa obchodní cesty, zvaná Slapčice. Pojmenování jí daly nedaleké Slapy a znal ji a ve své latinsky psané kronice popsal už známý kronikář Kosmas. Hovoří o ní jako o cestě, kterou se chodí z Prahy přes řeky Mži a Vltavu do kraje bechyňského a dodnes lze při troše snažení její stopy v terénu vysledovat. Zmiňovanou Mži, tedy naši dnešní Berounku, překračovala někde pod horou Humenská u Kazína a stoupala k Jílovišti. Odtud zamířila okolo Líšnice a Trnové k Bojovskému potoku, o kterém už víme, že se mu tehdy říkalo Třemošnice. Překročila ho někde mezi Měchenicemi a Bojovem a okolo nynějších vsí Sloup a Hvozdnice zamířila k Masečínu. Právě na tomto úseku se asi křižovala s onou „příčnicí" mířící od Pasovské cesty ke sv. Kiliánovi a klášteru na Ostrově.

Za Masečínem musela překonat hluboké a srázné údolí Kocáby a právě tady nám po sobě zanechala ty nejvýraznější stopy. Jsou to především na jižním svahu skvěle zachované a velice hluboké svazky úvozů, které nás překvapí strmostí svého stoupání. Nesmíme se ale divit, co nevyjede ani terénní automobil, uměl zdolat kůň. Pro tyto potřeby také bývaly v takových místech hospody či dvory, kde za úplatu poskytovali k vozům koně na zesílení potahu, tzv. přípřež. Nadto víme, že tato cesta byla v provozu především za kronikáře Kosmy a již dávno před ním. A tehdy zas tak mnoho těžkých vozů po cestách nejezdilo. Náklad se přepravoval na hřbetech nákladních koní anebo také, a to možná nejčastěji, na lidských hřbetech. Ostatně vzpomeňme si znovu na Kosmu, který opravdu píše, že se tudy do bechyňského kraje CHODILO, nikoliv jezdilo.

Zajímavostí je, že tam, kde cesta Slapčice křižuje Kocábu, prochází mezi jámami a obvaly po staré hornické činnosti. Že to právě zde bylo zlato, které se dobývalo zpod země, je velice pravděpodobné. Kdy zde ovšem kutali ti, kteří tu tyto stopy zanechali, zatím přesně určit nedovedeme. A stejně ani to, zda úvozy jsou mladší nebo starší než ony dobývky, anebo snad dokonce současné. Pokud se takové zjištění někdy v budoucnu archeologicky podaří, bude to jistě zajímavý poznatek pro nejstarší dějiny zdejšího kraje. Nyní ale zpátky na Slapčici.
Cesta dále stoupala, jak jinak než ke Slapům, a odtud pokračovala ke Staré Živohošti. Tam se s ní ale ještě jednou setkáme, a proto ji nyní opustíme a vrátíme se k Vltavě jako k hlavní trase našeho putování.

Štěchovická přehrada s jezerem, které zatopilo Svatojánské proudy

Cesta ze Štěchovic na Slapy, která má tisíciletou tradici, protože se po ní obcházely později zvané Svatojánské proudy. Souvisí s cestou zvanou Slapčice nebo stezkou mapující tok Vltavy, po které se přepravovala sůl na mezcích

Kostel svatého Jana Nepomuckého ve Štěchovicích je farním kostelem vybudovaným v letech 1911–15 v secesně-neorománském stylu podle projektu Kamila Hilberta

Foto na stránce Jiří Jiroušek

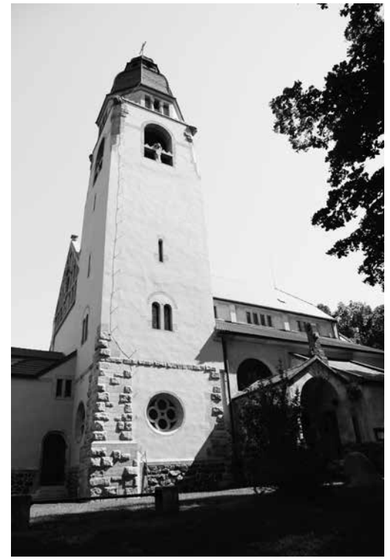

Kostel svatého Jana Nepomuckého ve Štěchovicích

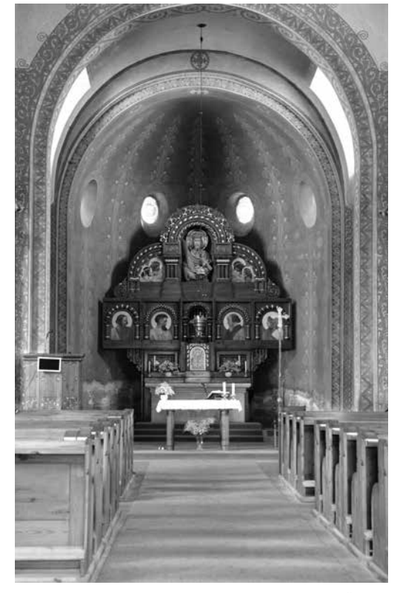

Interiér kostela svatého Jana Nepomuckého ve Štěchovicích.

Fota na stránce V. Šmerák

SVATOJÁNSKÉ PROUDY, TŘEBENICE, SLAPY, ZANIKLÁ VES HONOJEDY A HRÁDEK U RABYNĚ

Svatojánské proudy zatopené vzedmutou štěchovickou přehradou.
Na špici ostrohu ve středu fotografie je část osady Ztracenka.
Foto Jiří Jiroušek

Pokud vyrazíme ze Štěchovic od kostela sv. Jana Nepomuckého vzhůru proti proudu, dorazíme po několika stech metrech k objektům přehradní hráze. Štěchovická přehrada patří k těm menším, ale také nejstarším vodním dílům vltavské kaskády. První projekty k její výstavbě začaly vznikat již v roce 1911, ale s vlastní stavbou se začalo až v roce 1937. Dokončena byla uprostřed druhé světové války v roce 1943 a tehdy se také začalo s napouštěním přehradního jezera. To má dnes plochu 114 hektarů a táhne se v délce 9,4 km až k patě slapské přehrady. V tělese hráze je také v provozu vodní elektrárna Štěchovice I. s unikátním původním zařízením a dalším unikátem je přečerpávací vodní elektrárna Štěchovice II. Ta vede vodu mohutným potrubím do nádrže na temeni vrchu Homole a odtud ji v době zvýšené potřeby výroby elektrické energie žene na turbíny. A ještě jeden unikát na závěr – přehrada, která zvedla hladinu Vltavy o 19 metrů, má i plavební komoru pro velké říční lodě a tato komora je nejvyšší ve střední Evropě a v době svého vzniku byla naprostou technickou raritou.

Ponechme už ale historické technické dílo za sebou a vydejme se vzhůru do strání po turistické stezce, lemující na levém vltavském břehu někdejší Svatojánské proudy. Ještě předtím, než vykročíme na pomyslnou túru, připomeňme si, že právě tato cesta byla vůbec první značenou turistickou trasou na území dnešní ČR. Vytyčili ji dobrovolníci Klubu českých turistů už 11. května roku 1889.

Pěšina pod skalními srázy a nad klidnou hladinou přehradní nádrže je stejně jako celé kaňonovité údolí s vysokými útesy mimořádně romantickým a malebným místem, které ovšem má jen málo společného s atmosférou těchto končin před stavbou a napuštěním přehrady. Tehdy tu hřměly takzvané Svatojánské proudy, divoké peřeje, kde se voda valila mezi balvany a skalisky a přelévala přes říční prahy. Bývala to nejnebezpečnější část vltavské vodní cesty a svůj život tu ve středověku zanechal nejeden odvážný plavec. Proto se také již od 16. století uvažovalo o úpravě říčního koryta a jeho lepším splavnění. Vždyť se tudy tehdy plavilo nejen dříví na vorech, ale mimo mnoha dalších nákladů i sůl, pro společnost na konci středověku mimořádně a životně důležitá a cenná komodita. A tak v době třicetileté války, přesněji v letech 1640 až 1643, k dlouho zamýšlenému projektu také konečně došlo. Iniciátorem a realizátorem byl představený kláštera premonstrátů na Strahově, jimž tehdy patřila zdejší krajina, opat Kryšpín Fuk a celou akci podporoval a také z části financoval sám císař Ferdinand III. Tehdy byla největší a nejnebezpečnější skaliska odstřelena a rozkopána a plavba tímto úsekem Vltavy se stala klidnější a bezpečnější. Jako památka na tyto práce i jako projev vděčnosti byl nad proudy vztyčen tzv. Ferdinandův sloup a brzy k němu přibyla i socha sv. Jana Nepomuckého, patrona všech „lidí od vody“. A právě tehdy se zdejšímu říčnímu údolí začalo říkat Svatojánské proudy.

Na divoké romantice ovšem tento vltavský kout nic neztratil a kromě plavců na vorech a šífech začal od 19. století přitahovat i výletníky. Pro ně zde byla brzy zřízena atrakce v podobě velkých člunů, na nichž od Slap do Štěchovic mohli splouvat divokou vodu, pochopitelně že pod vedením a ochranou zkušených plavců. Ze Štěchovic pak prázdné lodě po potahové stezce zpět proti proudu odtáhlo koňské spřežení.

Na levý břeh Vltavy do Svatojánských proudů si také hned po první světové válce našli cestu staří trampové. Už v roce 1919 tu založili pod Mravenčí skálou nad písečnou říční pláží první osadu, kterou v duchu dobové romantiky a inspirace prvními němými filmovými westerny pojmenovali Ztracená naděje. Navzdory tomuto jménu ji ale po zatopení vzdutou přehradní hladinou neopustili, ale jen přemístili své sruby a chaty výš do sedla strání, na druhou stranu Mravenčí skály, kterou dosud korunuje starobylý totem a která se stala pietním místem nejen zdejších osadníků, ale všech starých trampů vůbec.

Od Ztracenky, jak se od počátku osadě kamarádsky říká, to už není příliš daleko k poslednímu přístavu paroplavby a k obrovité hrázi slapské přehrady. A nad ní se ve stráních a pod lesnatými kopci usadila půvabná ves Třebenice. Je to osada velice stará a její počátky jsou spojeny s klášterem benediktinů na Ostrově sv. Jana Křtitele u Davle. Před zničením kláštera

husity stály ve Třebenicích dva dvorce tzv. nápravníků, tedy urozených služebníků kláštera. Ti se starali především o jeho obranu v časech nebezpečí a za to dostávali do dědičného držení některé klášterní majetky. Jeden z těchto dvorců, snad ve středověku dokonce opevněný, stával v místech pozdějšího Dvořákova statku vysoko nad Vltavou. O druhém nic nevíme, ale snad nám v budoucnosti jeho polohu upřesní nějaké zajímavé archeologické zjištění. Na samém konci středověku v 16. století zde snad na místě prvního z nápravnických dvorců vznikla solnice. Místní tradice ji tu uvádí a má jistě velice reálný a logický základ. Tehdy se totiž začala do Čech vozit sůl z nalezišť v okolí rakouského Salzburku, a nahradila tak tu, kterou dosud dopravovali soumaři z Pasova po tzv. Zlaté stezce. Salzburská sůl se vozila také na lodích po Vltavě a snad se právě v Třebenicích nad nejnebezpečnějším úsekem Svatojánských proudů překládala z lodí na nákladní koně a mezky a dopravovala tak bezpečně do Štěchovic, kde ji opět očekávaly čluny. Po svazích kopců vysoko nad Vltavou lze ještě vysledovat starodávnou, dávno již neužívanou stezku, která snad mohla být právě trasou pro dopravu soli „suchou nohou" okolo nebezpečných peřejí. Další historické úvozové cesty pak stoupají nad Třebenicemi vzhůru k temenu Červené hory, ty jsou ale zřejmě mnohem starší a souvisejí s jinou lidskou činností, a to s kutáním zlata. To se na Červené hoře a v jejím okolí dobývalo zcela jistě již ve 14. století. A protože havíři neměli vlastní zemědělské hospodářství, museli jim ho poskytnout místní sedláci ve svých vesnicích. Jedna z nich ležela asi tak na půl cesty mezi Třebenicemi a Slapy, v místech, kudy dnes lesem vede trať vysokého napětí. O její historii nic nevíme a neznáme ani její jméno, i když mnohé napovídají staré mapy, kde se místo nazývá Honojedy. Zato pro archeology toho starodávná osada zachovala velice mnoho. V lesním terénu jsou výborně rozeznatelné nejen zaniklé cesty, původní plužina polí a terasy vinic, ale i parcelační dispozice celé vesnice a základy hned několika velkých usedlostí, zbudovaných z části z kamene. Jednalo se o tzv. trojprostorové domy, tedy stavení členěná na vstupní síň, obytnou jizbu a komoru. Takové domy se na českém venkově začaly stavět od první poloviny 13. století v souvislosti s vnější kolonizací a vznik zdejšího osídlení tedy můžeme datovat do tohoto období. Zánik vesnice pak lze na základě archeologických nálezů klást někam do první poloviny 15. století, snad v souvislosti s husitskými válkami. Velice zajímavé je místo nad křižovatkou zaniklých cest na malém ostrohu nad někdejší vesnicí. Tady jsou patrné destrukce rozměrnějších, minimálně z části z kamene vystavěných staveb a okolo se táhnou rozvaliny zděného ohrazení. Charakter místa, pozůstatky v terénu i nepřímé zmínky spolu s místní tradicí lákají k myšlence, že zde snad mohl ve středověku stát honojedský kostelík, možná zasvěcený sv. Gothardovi. O něm se totiž mluví v souvislosti s okolím Slap v jedné středověké legendě, o které si něco více povíme později. A místní název Rovínek také možná odkazuje nikoliv na rovinu, kterou tu budete hledat zcela marně, ale spíše na rovy, tedy hroby okolo hřbitova. A proč se asi staré cestě, která sem mířila od Slap, říkalo Umrlčí cesta?

Zanechme ale lákavých spekulací a vydejme se dávno již neužívanými úvozy dolů k Vltavě. Tady stojí, dnes těsně nad hladinou přehradní nádrže, hezká klasicistní kaple Nanebevzetí Panny Marie, vystavěná tu v roce 1841 snad na místě starší svatyně. Spolu se svazkem mohutných úvozů je připomínkou pradávného brodu přes Vltavu, který nenávratně zmizel pod vzdutou vltavskou hladinou. Bylo to také oblíbené místo plavců – vorařů a šífařů –, kteří se tu zastavovali k odpočinku a modlitbě před vplutím do divokých Svatojánských proudů.

Aby byl výčet sakrálních staveb v okolí slapské přehrady úplný, musíme samozřejmě zmínit i kostel sv. Petra a Pavla v centru obce Slapy. Na návrší a obklopena hřbitovem se tu tyčí velice zajímavá a netypická stavba, zbudovaná na půdorysu protáhlého osmiúhelníku a doplněná hranolovou věží. Barokní svatyni zde nechali zbudovat zřejmě zbraslavští cisterciáci, uvádí se, že asi mezi lety 1644 až 1693. Nelze ovšem vyloučit, že je o nějako tu desítku let mladší. Celkovým charakterem totiž slapský kostel upomíná mistrovská díla barokního architekta Jana Blažeje Santiniho Aichela, který také pro zbraslavský klášter prokazatelně pracoval, ovšem až na počátku 18. století.

A ještě jedna zajímavost se vztahuje ke zdejšímu svatostánku, která tentokrát souvisí s naším vyprávěním o zaniklé vsi Honojedy. K roku 1137 zapsal ve svých análech kanovník vyšehradský, že u Slap nechal z božího vnuknutí vystavět šlechtic Mladota baziliku sv. Gotharda. Při výzkumech, které zde prováděla Anežka Merhautová a po ní i další odborníci, nebyla po románském kostelíku nalezena ani stopa. Kostel sv. Petra a Pavla je tedy barokní novostavbou, možná postavenou v místě gotického kostela. Ale i ten jistě nebyl zasvěcen sv. Gothardovi. Jsme tedy zpět u našich úvah o kostelíku v Honojedech, protože právě ten mohl snad být onou bazilikou sv. Gotharda, zmiňovanou ve vyšehradské legendě.

Ale znovu zpátky do Slap a na místní hřbitov. Tady najdeme též náhrobek se jménem Karl Erich Rudolf Formis. Tento muž byl ve 30. letech minulého století aktivním německým antinacistou, který uprchl ze Třetí říše a v hotelu Záhoří poblíž Slapů zřídil ilegální vysílačku. K její likvidaci byla z rozkazu Reinharda Heydricha vyslána dvojice agentů a při přestřelce s nimi byl také Ing. Rudolf Formis 23. ledna roku 1935 zavražděn. Místo svého posledního odpočinku našel právě u kostela sv. Petra a Pavla a jeho náhrobek je tak poslední připomínkou těchto dramatických událostí, neboť hotel Záhoří nenávratně zmizel při výstavbě hráze slapské přehrady.

A teď už opravdu poslední malé zastavení v okolí někdejších Svatojánských proudů. Nad pravým břehem Vltavy, asi půl kilometrů pod slapskou přehradní hrází nedaleko Rabyně, se vypíná mohutná skála, oddělená od srázů nad řekou dvojicí menších údolí. Na jejím temeni zůstaly v hustém lese dobře zachovány příkopy a valy po dávném hrádku či tvrzi. Kdo a kdy ho

zde vystavěl, za současného poznání nevíme. Snad chránil brod a převoz přes řeku, možná patřil k Třebenicím a vybudoval ho někdo z nápravníků Ostrovského kláštera. Protože ale Rabyně před husitskými válkami patřila jeptiškám benediktinkám od sv. Jiří na Pražském hradě, mohlo jít i o sídlo jejich zdejšího správce. Je ale již opravdu čas opustit zdejší malebný vltavský kout a vydat se dál proti říčnímu proudu.

Neoklasicistní zámek Jablonná nad Vltavou byl postaven v první polovině 18. století, patrně na místě starší vodní tvrze a prošel úpravami ve druhé polovině 19. století. Zámek Jablonná nad Vltavou je typickým reprezentantem sídla drobné šlechty či letní rezidencí. Foto Jiří Jiroušek

DVŮR MALČANY, ZANIKLÁ VES MORÁŇ, JABLONNÁ A BĚLICE

Moráň, sv. Jan Nepomucký

Se stavbou vodní nádrže Slapy vzniklo sice úžasné rekreační zázemí Pražanů i Středočechů, ale také nenávratně zmizela celá zajímavá krajina, která díky odlehlosti v hlubokém říčním údolí příliš nezměnila svoji tvář od konce středověku. Stavba přehrady s hrází dlouhou 260 a vysokou 60 metrů začala v roce 1949 a k slavnostnímu uvedení díla do provozu došlo 7. listopadu 1954, práce zde ovšem pokračovaly až do následujícího roku 1955. Přehrada jako součást vltavské kaskády a šesté největší vodní dílo v naší republice se stala jednak ochranou před povodněmi, což dokonale osvědčila v roce 2002, ale také zdrojem pro výrobu elektrické energie a především rájem pro rybáře a všechny milovníky vodních sportů. V době socialismu, kdy cesta k moři byla pro většinu národa nedostupná, se stala právě slapská přehrada místem letní rekreace tisíců obyvatel Prahy a na jejích březích od Rabyně po Kamýk vyrostly desítky rekreačních středisek, hotelů a restaurací, kempů a táborů. Jak už jsme ale řekli úvodem, zároveň se vznikem krajiny nové zmizela navždy ta stará, původní a romantická v hlubokém říčním údolí a na loukách na březích Vltavy.

Jedním z mnoha zmizelých míst byla i ves Moráň ležící mezi 98. a 99. říčním kilometrem na levém břehu řeky nedaleko současného rekreačního střediska Měřín. Byla to ves prastará a patřila od středověku k nápravnickému dvoru Malčany, který díky tomu, že ležel vysoko nad vesnicí, zůstal, byť v pozměněné podobě, zachován do dnešních dnů. Místní tradice a pověsti kladly vznik Moráně ještě do pohanských časů a spojovaly ji se staroslovanskou bohyní Moranou, tak jako nedalekou Živohošť s jejím protějškem v předkřesťanském panteonu, s bohyní Živou. Jisté ovšem je, že poprvé je vlastní dvůr Malčany připomínán až v roce 1325 jako majetek krále Jana Lucemburského a Moráň pak v roce 1390. To už ale dvůr i osada patřily klášteru benediktinů na Ostrově u Davle, kterému je čeští králové darovali. A jsou to právě urbáře, tedy soupisy nemovitého majetku tohoto kláštera, z nichž se o Moráni a Malčanech dozvídáme trochu více. Na dvoře sídlili tzv. nápravníci, tedy urození služebníci kláštera, o kterých jsme si už povídali. A Moráň vlastně tehdy,

tedy ve středověku, nebyla ani skutečnou vesnicí. Stála zde, jak víme ze zápisu z roku 1517, totiž jen plavecká a kupecká krčma a nad ní na potoce Merenda mlýn. Fungoval tu také brod a přívoz a na počátku 18. století přibyl i malý pivovar s vlastní chmelnicí. To už tu ale vyrostly i chalupy a malé statky, jejichž pole a louky ovšem ležely vysoko nad vesnicí i nad řekou. V roce 1770 dokonce ve dvoře Malčany vysvětili nově vystavěnou kapli sv. Anny, kde se uchovávaly drobné ostatky sv. Doroty a sv. Alžběty a na střeše

statku vztyčili zvonici. Ve stejné době také ve vsi postavili krásnou barokní sochu sv. Jana Nepomuckého, patrona plavců a všech „lidí od vody". S příchodem 20. století ale nastaly pro Moráň a její obyvatele zlé časy. Vesnice byla částečně vysídlena roku 1943 v souvislosti se zřízením cvičiště zbraní SS mezi Vltavou, Sázavou a Benešovem. To bylo sice roku 1945 samozřejmě zrušeno, ale tentokrát nastal odliv místních starousedlíků do pohraničí, kde se jim nabízely usedlosti po odsunutých německých obyvatelích. Na koci 40. let 20. století se nad Morání začalo smrákat definitivně a když byl původní projekt přehradní slapské hráze změněn a hráz z předpokládaných 40 metrů byla navýšena na 60, znamenalo to definitivní konec osady.

Na rozdíl od jiných sídel na vltavských březích ale Moráň po sobě nad hladinou přehrady památku přeci jen zanechala. Přesnější by vlastně bylo říct, že sem, tedy na břeh Vltavy, tuto památku vrátila. Jedná se o již zmíněnou barokní sochu sv. Jana Nepomuckého. V roce 2012 totiž potápěči nalezli její mohutný a sochařsky kvalitně provedený podstavec a v květnu roku 2013 byl pak vyzvednut, očištěn a zakonzervován. Dnes zdobí vstupní část expozice střední Vltavy v chotilském muzeu, které je jedním z mnoha detašovaných pracovišť Hornického muzea Příbram.

Od břehu vltavské hladiny vzduté slapskou přehradou to není daleko do Jablonné nad Vltavou, která rozhodně za krátkou odbočku od řeky stojí. Dnes tu v krásném parku můžete obdivovat barokní zámek, který postavil hrabě Josef Jan Kinský někdy okolo poloviny 18. století a jenž je také v posledních letech již zpřístupněn veřejnosti. V roce 1318 bychom tu ale nalezli středověkou vodní tvrz, kterou tehdy vlastnil vladyka Eberhardt z Jablonné. Ten je nejstarším známým držitelem a tato zmínka je též nejstarší zprávou o existenci vsi Jablonná. V roce 1450 tvrz i vesnici od potomků pana Eberhardta koupil rod rytířů Netvorských z Březí a ten ji pak vlastnil až do roku 1729. Tehdy ji totiž

Moráň

Moráň

Moráň. Archiv Vojtěch Pavelčík

poslední z rodu prodal nám již známému hraběti Kinskému, který starou tvrz přestavěl a rozšířil na nynější zámek.

Pokud už jsme doputovali až do Jablonné, bylo by téměř neodpustitelné se nezastavit v blízkých Bělicích. Ves je to velice malebná a starosvětská a její starodávné statky a chalupy se usadily v půvabné kotlině mezi lesnatými kopci a loukami. Nejvýraznější a také nejstarší zdejší památkou je gotický kostel sv. Máří Magdalény s barokní bání na kamenné věži. Je to nádherná vrcholně gotická stavba s jednoduchou obdélnou lodí, pětibokým kněžištěm a na severní straně s masivní věží. Kostel vystavěla zřejmě někdy mezi lety 1330 až 1350 huť Ostrovského kláštera u Davle, kterému vesnice, poprvé zmíněna již roku 1310, patřila až do husitských válek. Samotný kostel je pak poprvé zmíněn v roce 1350, a to jako farní. Sv. Máří Magdaléna v Bělicích představuje nádhernou ukázku gotické sakrální venkovské architektury z počátků vlády Karla IV. a je o to cennější, že kostel nebyl prakticky nikdy přestavován. Jedinou změnou jeho středověké podoby je právě ona barokní šindelová báň, která kostelu ovšem rozhodně neubírá na malebnosti, spíše naopak. Za prohlídku jistě stojí i interiéry, rovněž dochované v takřka původní podobě. Do kostela vejdeme jemně profilovaným gotickým portálem na severní straně a uvnitř spatříme krásné okenní kružby, žebrové klenby, valenou klenbou zaklenutou sakristii v přízemí věže anebo krásný pozdně gotický sanktuář, tedy schránku na mešní náčiní a svátosti, s krásným hrotitým portálkem s kamennou rozetou na vrcholku. Okolo kostela se rozkládá tichý venkovský hřbitůvek a za jeho zdí je vidět stopy hlubokého úvozu, kterým tudy kdysi vedla cesta k jednomu z vltavských brodů. I my se tedy podél něho můžeme vydat zpátky k naší řece.

Dominantou obce Bělice je kostel zasvěcený Marii Magdaleně, postavený v gotickém stylu v roce 1355. Později byl v 18. st. barokně upraven.

Interiér kostela zasvěcený Marii Magdaleně

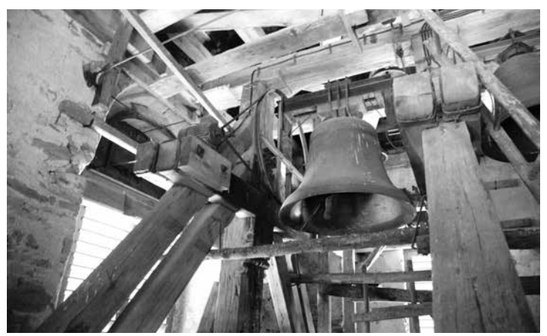

Zvonice kostela

Foto na straně V. Šmerák

Stará Živohošť, jen několik málo metrů nad vodou se tyčí několik historických staveb obklopujících románsko-gotický kostel sv. Fabiána a sv. Šebestiána. Foto Vojtěch Pavelčík

STARÁ ŽIVOHOŠŤ

O mnoho lépe než Moráň, o které jsme si právě vyprávěli, na tom po napuštění slapské přehrady nezůstala ani obec Živohošť. Původně ležela na obou březích Vltavy, které tu od nepaměti spojoval důležitý přívoz. Jádro vsi ovšem zmizelo v roce 1954 pod hladinou vzduté řeky, ale naštěstí nad ní zůstaly ty nejcennější zdejší architektonické památky, i když pohled na ně je dnes dost jiný, než jaký známe ze starých fotografií.

Dnes se jen několik málo metrů nad vodou tyčí několik historických staveb obklopujících románskogotický kostel sv. Fabiána a sv. Šebestiána. Především je to barokní komplex fary a farního dvora, dále pak stará škola a domek převozníka. Je tu i dobře patrná někdejší silnice se starými patníky, mířící kdysi k převozu a brodu a dnes po několika desítkách metrů beznadějně mizící ve vltavských vodách. Bezesporu nejcennější památkou je ale samotný kostel obklopený hřbitovem s kamennou ohradní zdí a podsaditou zvonicí. Ten je také jediným pamětníkem těch nejslavnějších časů v dějinách Živohošti.

V dobách prvních Přemyslovců tu býval lovecký knížecí dvorec a pražská knížata ho zřejmě měla v oblibě, o čemž svědčí i kronikářský zápis z roku 1141 o tom, že tu trávil čas Vánoc český kníže a později král Vladislav II., vzor rytířských cností a účastník křížových výprav do Svaté země i slavného dobývání Milána. Dvorec i osada Živohošť je ale mnohem starší a první zmínka o ní je už v zakládací listině litoměřického probošství v roce 1057. Zřejmě již tehdy tu stál i kostel, třebaže ne v té podobě, v jaké se dochoval doposud. Ta vznikala celá staletí a měnila se v mnoha přestavbách. Na místě původní nejstarší svatyně někdy na přelomu 12. a 13. století byla vystavěna trojlodní pozdně románská bazilika a později k ní přistavěli obdélné gotické kněžiště s kamennými opěráky. Okolo roku 1380 se na Živohošti stavělo znovu a tehdy dostalo kněžiště i sakristie na severní straně kostela gotické klenby a interiér svatyně dva krásné výklenkové sanktuáře. Patrně tehdy byly také strženy boční lodi kostela, po nichž zůstaly jen kamenné oblouky v jižní vnější zdi a kostel se tak stal jednolodním. Jistě již ve středověku tu stála i zvonice, o její podobě ale mnoho nevíme, protože ta, která tu stojí dnes,

Románsko-gotický kostel sv. Fabiána a sv. Šebestiána. Foto Vojtěch Pavelčík

byla vystavěna až někdy v 18. století. Kostel a s ním i fara a celá Živohošť ale nezůstaly v rukách Přemyslovců příliš dlouho. V roce 1271 darovala zdejší majetek královna Kunhuta Uherská, manželka krále „železného a zlatého" Přemysla Otakara II. řádu křížovníků s červenou hvězdou. Tento řád založila teta jejího manžela, svatá Anežka Česká a křížovníci od té doby spravují zdejší faru nepřetržitě až do dnešních dnů. Jako farní se poprvé zmiňuje v roce 1352, a to jako plebánie, neboť tehdejší označení pro venkovského faráře bylo plebán. Po třicetileté válce se stal kostel sv. Fabiána a Šebestiána filiálním a podléhal tehdy faře v Dobříši, od roku 1669 pak ve Starém Kníně. Až roku 1858 se stal znovu farním a o dva roky později pak byl opraven a přestavěn v novorománském stylu.

V časech, o nichž tu vyprávíme, byl ovšem živohošťský kostel mnohem výraznější dominantou, než je tomu dnes. Tyčil se více než 40 metrů nad hladinou na mohutné skalní stěně a hluboko pod ním v ní byla vytesána jeskyňka s kapličkou Panny Marie, kde se za šťastnou plavbu modlili plavci na vorech i šífech. Kaplička v roce 1954 zmizela 20 metrů pod přehradní

hladinou a kostel se v ní dnes tiše zrcadlí jako svědek dávno zmizelých časů.

Tato nejcennější památka se po napuštění přehradní nádrže zachovala i se svým zázemím v podobě fary a školy, další mimořádně významná stavební památka ale z Živohošti bohužel zmizela v 50. letech minulého století nenávratně. Jednalo se o prastarou plaveckou hospodu, tzv. Rákosníkovu, nádhernou roubenou a hliněnou patrovou lidovou stavbu se středověkou dýmnou jizbou, datovanou zápisem vyrytým na jejím trámu do roku 1617. V souvislosti s napuštěním slapské přehrady byla rozebrána s tím, že bude na jiném bezpečném místě znovu vystavěna, bohužel se tak ale nikdy nestalo. Z této skvostné památky lidové architektury ze sklonku středověku tak zůstal zachován jen onen trám s datem 1617, uložený dnes v depozitáři benešovského muzea.

Přesto ale vnímavý pozorovatel může v nejbližším okolí Živohošti nalézt i další stopy z dob, kdy sem zajížděla přemyslovská knížata a králové. Vydáte-li se od kostela vzhůru jedinou silnicí, která dnes do osady vede, narazíte na konci zástavby na západním okraji Živohošti na žlutou turistickou značku. A po ní je to jen pár set metrů do kopce k velice mohutnému a rozsáhlému svazku prastarých a většinou již dávno neužívaných úvozových cest. Napočítat jich tu můžete vedle sebe hned několik a jejich hloubka je často velice impozantní. Jedná se o dnes již zaniklou, ale v raném a vrcholném středověku velice významnou cestu, o které jsme se již několikrát zmiňovali. Je to ona Slapčice z kroniky děkana Kosmy, po které se chodilo do kraje bechyňského. Právě tady nad Živohoští mířila ke starému knížecímu dvorci a kostelu a pod ním k přívozu a brodu. Tím překračovala Vltavu a vzhůru stráněmi směřovala dál na Neveklov, k Sedlčanům, Milevsku a do Bechyně. I na druhém, levém vltavském břehu zanechala po sobě ve stráních mohutné úvozy a kdo by se k nim chtěl vydat, najde je na trase červené turistické stezky ve srázech nad přehradou. Pomyslně se teď i my můžeme přepravit přes Vltavu a po této cestě se vydat vzhůru proti proudu řeky i času do krajiny, které před více než dvěma tisíci let na vrchu Červenka a u obce Hrazany vévodilo významné keltské oppidum.

Kostel sv. Fabiána a sv. Šebestiána se před vytvořením slapského jezera tyčil vysoko nad řekou

Kostel sv. Fabiána a sv. Šebestiána od břehů Vltavy

Románsko-gotický kostel sv. Fabiána a sv. Šebestiána. Foto Vojtěch Pavelčík

Interiér románsko-gotického kostela sv. Fabiána a sv. Šebestiána. Foto Vojtěch Pavelčík

Románsko-gotický kostel sv. Fabiána a sv. Šebestiána s přilehlým hřbitůvkem. Foto Vojtěch Pavelčík

Vstupní část románsko-gotického kostel sv. Fabiána a sv. Šebestiána. Foto Vojtěch Pavelčík

Hrazany – keltské oppidum na soutoku Vltavy a říčky Mastníku

OPPIDUM HRAZANY, HRADY KOZÍ HŘBET A OSTROMEČ, TVRZ ČERVENKA A PRVNÍ BOJIŠTĚ HUSITSKÝCH VÁLEK U NAHORUB

Oppidum u Hrazan patří bezesporu k nejvýznamnějším archeologickým památkám nejen ve středním Povltaví, ale i v rámci celé České republiky. Protože se navíc tato mimořádná archeologická lokalita nachází v úžasné krajině jedné z nejpůvabnějších a nejdramatičtějších částí středních Čech, je velice příhodné právě zde naše putování proti proudu Vltavy a do historie jejího okolí ukončit. Nyní ale nastal čas si o hrazanském oppidu povědět trochu více.

O Keltech a jejich osídlení v české kotlině jsme si již povídali na samém počátku naší pouti, a to v souvislosti s oppidem na Závisti, odkud jsme na pomyslnou cestu podél Vltavy vyráželi. Nicméně se u stavebníků oppid ještě na chvilku zastavíme. Keltové obývali naše území již ve starší době železné, kdy ovšem velká sídelní a mocenská centra, jakými později byla oppida, nebudovali. Později se keltské kmeny vydaly v rámci velké migrace na jih a zde se dostaly a delší dobu byly v přímém kontaktu s etruskou a poté i s ranou římskou civilizací. Byly to konfrontace nejen válečné, ale i, a to především, kulturní. S Etrusky a Římany Keltové čile obchodovali a pochopitelně tak poznávali i jejich způsob života. A k tomu již tehdy, tedy v prvních stoletích druhé poloviny posledního tisíciletí před Kristem, nezbytně patřila velká městská centra, v nichž se soustřeďovala řemesla, obchod, kultura i mocenská správa kraje a která také svými mohutnými hradbami poskytovala svým obyvatelům ochranu před nepřáteli. Pod sílícím tlakem stále mocnějšího a expandujícího Říma se začali Keltové v posledních stoletích před zlomem křesťanského letopočtu stahovat opět k severu a s sebou si tentokrát nesli i zkušenosti s antickou civilizací, které na svém staronovém území začali brzy uplatňovat. Ostatně se to dělo v určité míře již dříve, a to pod vlivem kultury a architektury helénského Řecka. Krásným příkladem může být oppidum v německém Heuneburgu, mohutná pevnost i reprezentativní sídlo místního vládce, zbudované po vzoru řeckých a etruských opevněných měst s kamennými hradbami i pevnostními věžemi a pravidelnou zástavbou. Systém opevnění a jeho funkčnost zde nebyly sice zcela správně pochopeny a využity, nicméně právě proto je na keltském sídle v Heuneburgu jasně zřetelná inspirace antickým světem. U nás, tedy v české kotlině, dochází k budování městských center, tedy oppid, až mnohem později, na rozhraní 2. a 1. století před Kristem. A právě oppidum u Hrazan je po Závisti u Prahy zřejmě druhým nejstarším takovým raně městským centrem u nás.

Poloha u Hrazan nad soutokem říčky Mastníku s Vltavou nebyla vybrána náhodně ani nahodile. Procházela tudy přes důležité vltavské brody významná obchodní cesta spojující jih Evropy a Podunají se severem a osídlení v místech oppida je doloženo již v eneolitu a pak po celou dobu bronzovou i ve starší době železné. Právě tehdy, tedy na rozhraní starší a mladší doby železné, přibližně mezi lety 550 až 460 před Kristem, zde poprvé vyrostlo významnější centrum s rozptýlenou dvorcovou zástavbou a tehdy ještě bez výraznějšího opevnění. To se ve 2. století před Kristem rozrostlo na plochu 30 hektarů a tehdy také bylo vystavěno nejstarší opevnění v podobě dřevěných palisád a nízkých valů. Někdy na přelomu 2. a 1. století zaniklo požárem, patrně při nějaké válečné akci, ale již vzápětí se zde začalo znovu stavět. A právě v 90. letech 1. století před Kristem tu vyrostlo na ploše 39 hektarů oppidum, jehož největší rozkvět nastal okolo poloviny 1. století. Doba slávy a prosperity ovšem nebyla příliš dlouhá. Keltská civilizace tehdy již byla za svým zenitem a pomalu začínala „vyklízet pole" germánským kmenům tlačícím se ze severu a západu do české kotliny. Dalo by se tedy vlastně říci, že tzv. oppidální fáze laténské kultury, tedy doba největšího ekonomického i kulturního vzepětí keltského sídlení u nás, byla již jen „labutí písní" keltských Bójů v Čechách.

Oppidum na Hrazanech nicméně nepotkal osud jiných a patrně významnějších oppid, jakými byly například Závist či Stradonice, dobytých nepřáteli a zničených požáry. Snad pod vlivem právě těchto událostí a zpráv o nich, přinesených sem uprchlíky, bylo hrazanské oppidum někdy asi 20 let před zlomem letopočtu pokojně opuštěno a jeho obyvatelé se vydali na svoji migrační pouť k západu, aby vyklidili prostor nastupujícím germánským kmenům Markomanů a Kvádů. Ovšemže neodešli všichni

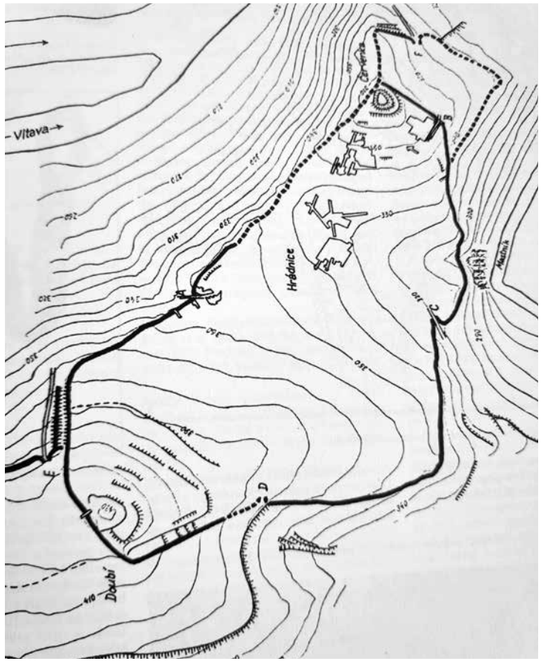

Hrazany, mapa oppida

a naráz. První Hrazany i českou zemi opustili ti, kteří měli co ztratit, tedy mocní velmoži, významní kněží, šlechtici se svými družinami a bohatí řemeslníci a kupci. Ti nejprostší – pastevci a oráči, dělníci, rýžovníci zlata, slévači kovů a kovkopové – zůstali, protože neměli nic kromě kousku půdy či svých dovedností a touha zůstat doma byla silnější než strach z přicházejících Germánů. Těm se ostatně šikovní keltští řemeslníci hodili, a tak se obě etnika postupně naučila spolu žít a časem poslední Keltové zřejmě s Germány splynuli.

Nyní se ale vraťme na oppidum u Hrazan a podívejme se, jak asi mohlo vypadat v časech své největší slávy.

Vlastní oppidum zaujalo velice výhodnou a dominantní polohu na vrcholku kopců Doubí s nadmořskou výškou 430 metrů a Červenka s výškou 370 metrů nad mořem a pak především v rozsáhlém sedle mezi oběma vyvýšeninami. Přirozenou ochranu tvořily hluboké kaňony Vltavy a říčky Mastníku a prudké srázy a skalnaté stráně obou vrchů. Po jejich úbočích se táhly mohutné hradby vysoké 4 až 5 metrů a silné až 10 metrů. Ty byly zbudovány z kamene a hlíny, vypěchované do dřevěných roštových konstrukcí a jejich čelní strana byla zpevněna kamennou plentou nebo roubenou stěnou, vrcholky hradeb pak chránila palisáda z mohutných kůlů. Na některých místech zesilovaly hradbu ještě příkopy a jinde bylo nové opevnění

Vltava z Hrazan

vystavěno před starší valy. V hradbách stálo celkem 6 bran chráněných klešťovými valy a dřevěnými patrovými věžemi, k nimž směřovaly z údolí 4 cesty. Dvě nejvýznamnější na oppidum mířily od říčních brodů, jednoho na soutoku Mastníku s Vltavou, a druhá od tzv. Sejckého ostrova, který zmizel nenávratně pod říční hladinou vzdutou stavbou slapské přehradní nádrže. Obě cesty od brodů k branám jsou doposud dobře patrné v terénu a v podstatě schůdné, i když dnes končí ve vodách přehradního jezera.

Vlastní oppidum bylo členěno na 4 v podstatě samostatné části. První tvořilo opevněné předhradí s předsunutou bránou na severním svahu kopce Červenka.

Další zaujala vrchol této výšiny a zde také stála hlavní brána, doplněná na jihovýchodní straně dalším opevněným vstupem.

Třetí a pro osídlení nejdůležitější část se rozprostírala v sedle mezi Červenkou a kopcem Doubí a právě tady leželo jádro tohoto keltského města. Stály tu hrazené dvorce se čtyřhrannými dřevozemními domy s kamennou podezdívkou se dvěma až třemi místnostmi, jejichž interiéry byly vybaveny ohništi, píckami i kamennými ručními rotačními mlýnky. Byla tu i řada studní, a především dílny zručných keltských řemeslníků. V 1. století před Kristem bychom tu našli při práci kováře, kovolijce i kovotepce, šperkaře, ale i tesaře a řezbáře nebo tkalce a hrnčíře. Zpracovávalo se tu i zlato, které Keltové rýžovali a snad již i povrchově dobývali ze sekundárních zdrojů jílovského zlatorudného pásma i z toků zlatonosných potoků a říček. Dalším typem zástavby, mimochodem zcela specifickým právě pro hrazanské oppidum, byly terasovitě řazené domy. Jejich základem byly z kamenů „na sucho“, tedy bez použití malty, kladené terasovité zídky ve svahu Červenky, které jsou v terénu pro pozorného pozorovatele ještě dnes velmi dobře patrné. Domy to byly srubové anebo vystavěné z kůlové konstrukce, vypletené proutím a omazané hlínou, a měly kamennou pavlačovou terasu, často zastřešenou. Celou zástavbu obytných domů i ohrazených

Pohled z míst původního oppida Hrazany na Vltavu

dvorců doplňovaly lehčí hospodářské stavy jako chlévy, stáje a skladiště a samozřejmě již zmíněné řemeslnické dílny.

Poslední, čtvrtou část oppida tvořilo osídlení na mohutně opevněném vrcholku kopce Doubí nedaleko dnešní obce Hrazany a na jeho severních a severovýchodních svazích. Tady byly v hradbách další 2 brány, a právě toto opevnění se také nejlépe zachovalo do našich dní v podobě mohutných vysokých valů lemujících takřka celé temeno vrchu, z něhož je pak nádherná vyhlídka na jádro oppida i do okolní dramatické, téměř horské krajiny. Právě tady si můžeme udělat skvělou představu o rozsahu celého sídliště i o významu jeho polohy. Oppidum totiž neslouží jen jako centrum řemesel a obchodu, ale také jako mohutná pevnost na dálkové obchodní trase, po níž putovali kupci z jihu dále k nejvýznamnějším oppidům na Závisti a Stradonicích. A tak byla důležitá pro ochranu obchodníků, jejich zboží i zdejších obyvatel jak chráněná poloha, tak i daleký rozhled do kraje a včasné spatření případného blížícího se nepřítele.

Přestože se pozůstatky oppida a jeho zástavby i opevnění v terénu na mnoha místech dobře zachovaly dodnes, za jeho detailní poznání vděčíme především archeologii. Pracovala zde celá řada významných odborníků na dobu laténskou, především L. Jansová, dále pak A. Rybová nebo P. Drda, a oppidem se ve svých pracích zabývali i L. Smejtek, M. Lutovský, J. Militký nebo A. Danielisová. Hlavní etapa terénních archeologických výzkumů zde proběhla v letech 1951 až 1963 a od té doby se sem občas archeologové vracejí k dalším dílčím průzkumům a terénním prospekcím. Jejich práce byla pro návštěvníky této význačné lokality shrnuta do krásně a přehledně zpracovaných panelů zdejší naučné stezky, která nás od hotelu Hrazany provede celým areálem oppida. U tohoto půvabného hotelu lze také dobře zaparkovat, a především se občerstvit výtečnou kuchyní, doplněnou o krásné výhledy do okolních kopců, na hladinu slapské přehrady i vrchy a stráně oppida.

A ještě jedna zajímavost. Sláva této archeologické lokality vzletěla až ke hvězdám, a to doslova. Po zdejším keltském

Jan Vizner a Petr Juřina, archeologové. Fota v kapitole Václav Šmerák

oppidu byla pojmenována malá planetka objevená astronomy z observatoře na Kleti, která nese označení 13 804 HRAZANY.

Odchodem Keltů ale poutavá historie Hrazan a jejich nejbližšího okolí zdaleka nekončí. Přímo v areálu zaniklého oppida se dnes nacházejí rozsáhlé zříceniny hradu Ostromeč a tvrze Hradnice a o pár kilometrů dále malebné ruiny hradu Kozí Hřbet. V obci Nahoruby se dochovalo středověké tvrziště, a navíc je prostor oppida i jeho okolí místem první velké srážky husitských válek, která do historie vstoupila jako bitva u Živohošti. A protože si to všechny tyto památky i památná místa rozhodně zasluhují, podíváme se teď na ně trochu blíže a vzpomeneme i na jejich historii.

Začneme na zříceninách hradu Kozí Hřbet, které se tyčí nad levým břehem Mastníku nedaleko obce Radíč a k nimž nás odtud, právě tak jako od Hrazan, přivede modrá turistická značka. Hrad Kozí Hřbet se původně jmenoval Hrádek a dnešní jméno mu dala jeho poloha na dlouhém úzkém a strmém skalním ostrohu obtékaném na třech stranách meandrem říčky Mastníku. Zde ho vystavěl nám dnes neznámý šlechtic patrně již na sklonku 13. století, což dokládají nálezy fragmentů keramiky. V písemných pramenech se vyskytuje hrad ovšem až ve druhé polovině 14. století, kdy ho mezi lety 1369 až 1375 vlastnil Volkéř z Hrádku, předek rodu pánů Břekovců z Ostromeče s erbem stříbrného břevna v rudém poli. Po něm tu sídlil jeho syn Olbram

a v roce 1392 pak Bohuslav, který jako první užíval přídomku Břekovec. Jeho synové Jan a Petr se přiklonili na stranu husitského Tábora a víme, že táboritům dokonce v letech 1430 a 1439 vojensky pomáhali. Když se ale nakonec stali stoupenci umírněného směru husitství, byli to právě táboři, kdo v roce 1441 hrad Kozí Hřbet přepadli. Dobře se jim tu ale nevedlo, byli odraženi a část z nich se dostala do zajetí. Mladší z obou bratrů Petr žil na hradě ještě v roce 1473 a dva roky poté byl jeho potomky Kozí Hřbet prodán a stal se součástí panství Osečany. Tehdy přestal sloužit jako šlechtické sídlo a začal postupně chátrat, takže v roce 1541 při jeho dalším prodeji pánům Voračickým z Paběnic se už mluví jen o pustém hradě Kozí Hřbet.

V časech své slávy byl ale Kozí Hřbet hradem výstavným a pevným. Na širokém temeni ostrohu leželo prostorné předhradí, z něhož se doposud dochovaly jen nepatrné stopy po příkopech a valech. Vlastní vnitřní hrad od něho odděloval hluboký příkop vytesaný do skály. Přes něj se po padacím mostě s kamennými pilíři vcházelo věžovou bránou do prvního dvora a další bránou na protáhlé nádvoří, které na třech stranách obklopovaly zděné patrové budovy. V čele hradu nad bránou a příkopem pak celé stavbě vévodila vysoká čtyřboká věž, která snad měla i obytnou funkci a byla propojena s palácovými křídly. Zadní čelo hradu chránily další dva příkopy, které přeťaly skalní hřeben, skutečný „kozí hřbet“, a mezi nimi a snad i před nimi mohly stát menší dřevěné bašty. Tak ovšem hrad nevypadal od samého počátku, ale byl postupně dostavován, a dokonce svoji hlavní věž snad dostal až někdy ve druhé polovině 14. století. Podle stop v terénu se zdá, že pod ním na plošině u Mastníku mohla ležet menší podhradní osada a snad zde stával i mlýn.

Do dnešních časů se z hradu dochovaly malebné a romantické zříceniny. Můžeme tu spatřit zbytky mostu a brány, část zdiva hlavní věže, jejíž nižší patra jsou ukryta pod destrukcemi zdiva pater vyšších, a obvodovou stěnu západního křídla paláce i se zbytky okenních otvorů. Nádherné je ale i samotné místo v hustém borovém lese s výhledem do dramatického údolí, kterým se řítí divoký tok Mastníku a obtáčí v hloubce paty hradních skal.

Pokud bychom se vydali proti proudu říčky k Radíči, nalezli bychom tu na místě středověké vodní tvrze půvabný raně barokní zámek se samostatně stojící kaplí, tyčící se nad zákruty Mastníku na okraji starobylé povltavské vsi. My se ovšem vydáme po modré turistické trase opačným směrem a za několik desítek minut dorazíme na hrazanské oppidum, do sedla mezi Doubím a Červenkou. A právě na nejvyšším vrcholku kopce Červenka nad statkem Hradnice najdeme stopy po dalším středověkém sídle. Byla jím zřejmě tvrz Hradnice, patřící rovněž k majetkům rodu Břekovců. Jako první z nich se po ní psal v roce 1369 Oldřich z Hradnice, po něm v letech 1375 až 1389 Bohuslav ze Suchdola, kterého již známe jako majitele hradu Kozí Hřbet. Ovšem již na počátku 15. století přestala tvrz na Hradnici zřejmě

Pozůstatky brány a valů oppida Hrazany

jako sídlo vyhovovat a byla nahrazena honosnějším a výstavnějším hradem Ostromeč. Vlastní ploché temeno kuželovitého návrší na Hradnici obkružuje dvojitý příkop s třemi pásy valů a v jejich středu je poměrně rozsáhlá plošina, která dnes nenese žádné stopy po někdejší zástavbě. Zdá se tedy, že zdejší tvrz byla jen dřevěná či hrázděná a snad měla podobu obytné věže, což byl ve 14. století nejběžnější typ menších venkovských feudálních sídel. Severozápadně od vrcholku je pod klesajícím skalním hřbetem dobře patrné místo, na němž stálo poměrně rozlehlé a minimálně z části z kamene zděné stavení. Zřejmě se jednalo o širší zázemí vlastní tvrze, snad i o obytný dům jejího majitele, který opevněnou návrší polohu mohl k bydlení užívat pouze v časech nebezpečí, o něž na sklonku středověku opravdu nebyla nouze.

Pokud budeme po skalním hřebeni klesat dál k západu, dorazíme zanedlouho k nádherné skalní vyhlídce do vltavského údolí, která dnes nese jméno strahovského opata Metoděje Jana Zavorala. Tento katolický kněz byl mimo jiné i významným politikem

V terénu původního oppida jsou dodnes patrné přístupové cesty, valy...

v období první republiky, poslancem a senátorem a v roce 1908 nechal ve Svatojánských proudech postavit repliku původní barokní sochy sv. Jana Nepomuckého, která dala této části Vltavy jméno. Od vyhlídky, kterou Metoděj Zavoral rád a často navštěvoval, je to už jen pár set metrů k rozlehlým zříceninám a terénním pozůstatkům dalšího středověkého hradu, a to Ostromeče.

Pro stavbu hradu zvolili jeho budovatelé z nám již dobře známého rodu Břekovců mimořádně výhodné místo. Byl jím nejvyšší vrchol ostrožny nad soutokem Mastníku s Vltavou, chráněný srázy a stráněmi a střežící jak vodní cestu po řece, tak brody a přívozy. Stavba hradu započala snad již někdy v závěru 14. století, nicméně poprvé je hrad zmíněn až v souvislosti s událostmi na počátku husitských válek v roce 1419. Jak ovšem toto nejstarší sídlo vypadalo, dnes již za současného stupně poznání lokality nevíme. Snad šlo jen o menší, a především hlavně dřevěný hrádek, možná dokonce pouze o strážní opevněné stanoviště k nedaleké Hradnici. Vše se ale změnilo po 13. červenci roku 1424. Tehdy sem v čele táborských husitských oddílů přitáhl hejtman Jan Hvězda z Vícemilic a nechal zde vybudovat a opevnit opěrný bod pro kontrolu brodu i pro vojenské výpravy do širokého okolí. To se ovšem nelíbilo katolické straně a vůbec všem odpůrcům Tábora, a tak v roce 1428 na Ostromeč přitáhly oddíly z jihočeské Bechyně, hrad dobyly a pobořily. Karta se ale obrátila, jako ostatně za husitských válek tolikrát a táboři poté, co potrestali Bechyňské, Ostromeč znovu a ještě lépe opevnili a hejtmanem se tu stali bratři Jan a Filip z Padeřova. Byli to nejen zkušení a zdatní válečníci, ale i nábožensky a kulturně založení muži, a proto na Ostromeč přivedli písaře a malíře, kteří tu po řadu let vytvářeli jedno z nejpozoruhodnějších literárních děl pozdního středověku, tzv. Padeřovskou bibli plnou krásných iluminací, která je dnes uložena v univerzitní knihovně ve Vídni.

To se ovšem již časy slávy husitského Tábora i hradu Ostromeč začínaly chýlit ke svému konci. Po bitvě u Lipan sloužil hrad ještě nějaký čas jako základna táborských oddílů, ale v březnu roku 1435 sem přitáhla zemská hotovost pod velením pana Hynce Ptáčka z Pirkštejna, vychovatele mladého Jiříka z Poděbrad, a začala Ostromeč obléhat. O tom, jak pevný to byl hrad, svědčí asi nejlépe skutečnost, že veškeré útoky na něj selhaly a posádka se nakonec vzdala až po vyhladovění 22. května, tedy více než po dvou měsících obležení. Tehdy byl Ostromeč znovu pobořen a začal se zvolna měnit ve zříceninu. Ale jeho poslední chvíle přeci jen ještě nenastaly. Za občanských válek v době vlády mladičkého krále Ladislava Pohrobka využil strategické místo tehdejší pán na Konopišti Zdeněk ze Sternberga, v té době spojenec zemského správce Jiřího z Poděbrad, dal Ostromeč znovu opravit a ještě důkladněji opevnit. Ale k podpoře strany pana správce a později krále Jiříka hrad dlouho nesloužil. Pan Zdeněk Konopištský po čase změnil strany a stal se naopak vůdcem opozice zvané Jednota zelenohorská. A pro tu se teď stal hrad jedním z hlavních opěrných bodů sloužících k blokádám cest ku Praze. V roce 1471 byl proto obléhán královským vojskem, ale ani tentokrát se jeho dobytí nevydařilo. A tak nakonec čekal ostromečský hrad osud většiny středověkých sídel. V době nastupující renesance a zklidnění domácích poměrů za vlády Jagellonců už jako panská rezidence nevyhovoval a začal postupně chátrat. Když roku 1542 Adam ze Sternberga prodával část svých panství pánům z Říčan, mluví se v kupní smlouvě už jen o pustém hradu Ostromeč.

Jak asi hrad Ostromeč vypadal, se dá dnes už jen dost těžko zrekonstruovat. Důvodů je hned několik. Jednak jeho zříceniny zarůstají těžko prostupnou vegetací, dále tu neproběhl nikdy větší a systematický archeologický výzkum, a především se v době existence hradu tolikrát přestavovalo, bořilo a znovu stavělo, že je velice těžké určit, z kterého období pozůstatky té které stavby vlastně pocházejí. Osobně se domnívám, že by zbytkem nejstaršího hradu, snad ještě ze 14. století, mohly být základy dvouprostorové zděné stavby s valeně klenutým přízemím, které se dochovaly na nejzazším konci hřebene nad cestou, která lemuje vrchol ostrožny směrem k Mastníku. Tato stavba snad měla podobu věžového paláce, možná s lehkokonstrukčními

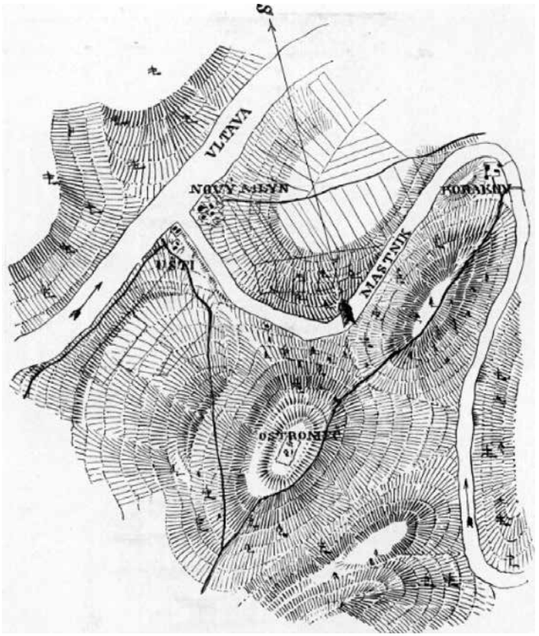

Zřícenina hradu Ostromeč ze 14. stosletí. Poč.átkem 15. století zpustlý, obnoven husity po r. 1424, dobyt a vypálen r. 1428 a 1435. Roku 1450 znovu obnoven. Roku 1471 neúspěšně obléhán. Zpustl před rokrm 1542. V neprostupném terénu dochovány zbytky budov, rozsáhlé valy a příkopy. Agust Sedláček, Místopisný slovník historický

vyššími patry, a chránil ji obvodový i šíjový příkop a kamenná hradba. Před tímto menším hrádkem, nejspíš v prostoru původního předhradí, vybudovali táboři nový a mnohem rozsáhlejší hrad, jemuž mezi dalšími stavbami vévodila velká obdélná budova, dosud dobře zachovalá v základech na vrcholku hradního staveniště. Tady na akropoli hradu stála i další stavení a dole zřejmě byla věžová brána chránící vstup do areálu i cestu ke brodu. Zbytky dalších staveb, snad bran a věží, ale také mohutné valy, je vidět i před hradem, vlastně na cestě k jeho zříceninám, kterou dnes ukazuje žlutá turistická značka.

Ostromeč možná není pro běžného návštěvníka nejatraktivnějším cílem, ale jeho ruiny leží v nádherné přírodě a při návštěvě oppida rozhodně stojí za zhlédnutí. I s prohlídkou Kozího Hřbetu a Hradnice je to příjemný turistický okruh, který v letních měsících a za slunečné pohody můžete doplnit koupelí pod hradem ve slapské přehradě.

Aby byl výčet feudálních sídel v okolí úplný, nesmíme ještě zapomenout na Nahoruby. Je to obec nejen malebná, ležící v potočním údolí mezi kopci, ale i velice stará. Poprvé je totiž zmiňována už v letech 1012 až 1037, a to jako dar knížete Oldřicha, který ji s dalšími sídly věnoval klášteru benediktinů na Ostrově u Davle. Tvrz tu ale vznikla až mnohem později, nejspíš někdy ve 14. století, kdy Nahoruby vlastnili tolikrát již jmenovaní Břekovcové. Do dnešních dnů z ní zůstalo zachováno jen rozsáhlé oválné tvrziště ležící v zahradách a na pastvinách nad posledními domky obce. Nahoruby jsou ovšem významné i jinak, a to jako místo první větší ozbrojené srážky husitských válek, které se říká bitva u Nahorub nebo také bitva u Živohošti.

Bylo to v listopadu roku 1419. Po smrti krále Václava IV. se země rozdělená na tábory stoupenců památky Jana Husa a přijímání z kalicha a jejich katolických odpůrců ocitla uprostřed zmatků a na počátku občanské války. Pod vlivem chiliastických kazatelů se radikalizovali především venkovští husité a městská chudina očekávající slibovaný příchod Krista a počátek jeho pozemského panování. 30. září 1419 došlo k velkému shromáždění pražských i venkovských husitů na návrší Na Křížkách nedaleko Sulic u Jílového, kde se sešlo snad až několik desítek tisíc kališníků. Zde poprvé vyzval radikální kazatel a tehdy plzeňský farář Václav Koranda věřící, aby na příští setkání již nekráčeli s poutnickou holí, ale ozbrojeni k boji na obranu poznané pravdy a přijímání „pod obojí způsobou". A ono následující setkání bylo určeno na den sv. Ludmily, tedy na 10. listopadu téhož roku, a to do vlastního centra království, tedy do Prahy. Již na počátku listopadu se tak ze všech koutů Čech k hlavnímu městu vydávají na cestu ozbrojené houfy vedené husitskými kněžími i vojensky zkušenými venkovskými šlechtici.

Největší venkovský oddíl západočeských husitů se sešel u Žinkov a pod vedením samotného Korandy a urozeného pana Břeňka Švihovského z Rýzmberka na Dolanech se vydal na cestu. Byly jich prý, jak píše husitský kronikář Vavřinec z Březové, bezmála 4 000. Ve stejné době se v mnohem menším počtu asi 300 až 400 ozbrojených poutníků setkali také stoupenci kalicha z okolí Sezimova Ústí a vyrazili ku Praze po benešovské silnici. V noci ze 3. na 4. listopadu k nim ale dorazila zpráva, že jim v cestě stojí silné jízdní oddíly katolických pánů pod vedením Petra Konopištského ze Sternberga. Byla to pravda. Katoličtí páni nehodlali nečinně přihlížet tomu, jak jejich poddaní opouštějí svá pole i usedlosti a jak se země propadá do zmatků a chaosu. Král Zikmund, právoplatný dědic Koruny české byl daleko, zaneprázdněn válkou proti Turkům v Uhrách, a tak museli chod věcí vzít do vlastních rukou. Právě pan Petr ze Sternberga byl jedním z vůdců katolické strany a k němu se připojili další šlechtici. Jménem z nich známe pana Ptáčka z Pirkštejna a z Rataj, Jana z Michalovic, svídnického hejtmana Janka z Chotěmic, Albrechta z Koldic anebo kutnohorského rychtáře Václava z Donína. Prý bylo všech ozbrojenců pod jejich korouhvemi až 1 300. A toto vojsko, i když patrně ve skutečnosti ne tak početné, zastoupilo někde u Neveklova cestu poutníkům ku Praze.

Bylo pochopitelné, že poměrně slabým oddílům z jihu Čech se do přímé konfrontace s přesilou vojenských profesionálů příliš nechtělo, a tak jednak zamířili co nejrychleji oklikou k živohošťskému brodu, jednak vyslali rychlé posly k západočeským husitům s prosbou o okamžitou pomoc. Bylo ale už příliš pozdě. Pan

Petr nehodlal čekat, až se proti němu husité spojí nebo mu zmizí za podzimně ledovým tokem Vltavy, a dostihl je dříve, než mohli dorazit k brodu. Teď už nezbýval než boj anebo kapitulace a husité se rozhodli, doufajíce v pomoc Boží, pro první alternativu. Ač počtem slabší a mnohem hůře vyzbrojení, připravili se k obraně na jakémsi návrší. Kde to bylo, můžeme se dnes pouze dohadovat. Dle tradice i názoru odborníků zřejmě na protáhlé výšině právě u Nahorub, kde tuto událost dnes připomíná malý památník. A tady také na ně sbory katolických rytířů zaútočily. Při prvním útoku rozrazily řady husitů a při druhém se jim zdecimovaní obránci, kteří měli řadu padlých, vzdali. Ale ne všichni, část ustoupila na vzdálenější a vyšší vrch, patrně někam do prostoru zaniklého oppida. Svědčil by o tom záznam, že se tu husité začali opevňovat za jakýmisi zídkami, snad zbytky hrazanských teras a valů z doby dávných Keltů. Nebyla to ale tato skromná opevnění, která je nakonec zachránila. Od Nového Knína se totiž již blížila pomoc, v jejímž čele byl zástup tamních ozbrojených havířů. Katoličtí páni s útokem na posílené oddíly husitů v opevněném postavení váhali a začalo se vyjednávat. Čas ovšem hrál pro husity, a když se k brodu přiblížil západočeský oddíl, tentokrát mnohem početnější, nehodlal pan Petr riskovat boj „mezi dvěma ohni" a raději ustoupil. Ostatně se mohl považovat za vítěze a odváděl s sebou nemalý počet zajatců.

Stejnými vítězi se ale cítili i husité, kteří opanovali bitevní pole a po krátkém odpočinku se vydali již společně na další cestu ku Praze. Tam měla celá událost dohru v útoku kališníků na Malou Stranu a Pražský hrad, obsazené katolickými oddíly a sbory nejvyššího purkrabího Čeňka z Vartemberka. Tentokrát se už jednalo o skutečnou velkou a několikadenní bitvu, která ovšem nakonec skončila nerozhodným patem a příměřím. Nicméně občanská válka, která nakonec trvala bezmála dvě desetiletí, vypukla plnou silou, a bylo to právě u Nahorub a Živohoště, kde vyskočily první jiskry, z nichž vzplál strašlivý plamen husitských válek.

Protože zde končíme naše putování proti proudu řeky Vltavy a proti toku času, bylo by možná vhodnější zakončit ho optimističtěji než vzpomínkou na bratrovražedná krveprolití. A tak pro ty, kteří by ještě neměli výletů a poutí dost, můžeme doporučit cestu do nedalekých Křečovic. Stojí tu hezký, dnes barokní, ale v jádru gotický kostel a pod ním přestavěná tvrz. Ta ve středověku nepatřila samozřejmě nikomu jinému než našim známým Břekovcům. Kvůli nim jsme sem ale cestu nevážili. Právě tady, v Křečovicích, se totiž natáčel překrásný a milý film Vesničko má středisková a najdeme tu na něj nejednu památku a vzpomínku. Pro konec naší cesty je jistě představa veselého ranního nástupu do směny pana Pánka a Otíka Rákosníka příjemnější než řinčení zbraní na husitském bojišti. Totéž platí i o další křečovické památce, kterou je alej a soubor památníků zdejšího rodáka, hudebního skladatele a milovníka Povltaví Josefa Suka. Ať nás jeho krásná hudba provází na našich cestách po jeho půvabném kraji.

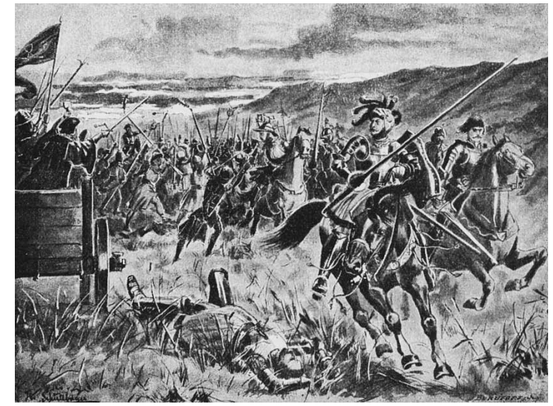

Ilustrační obraz dobové bitvy

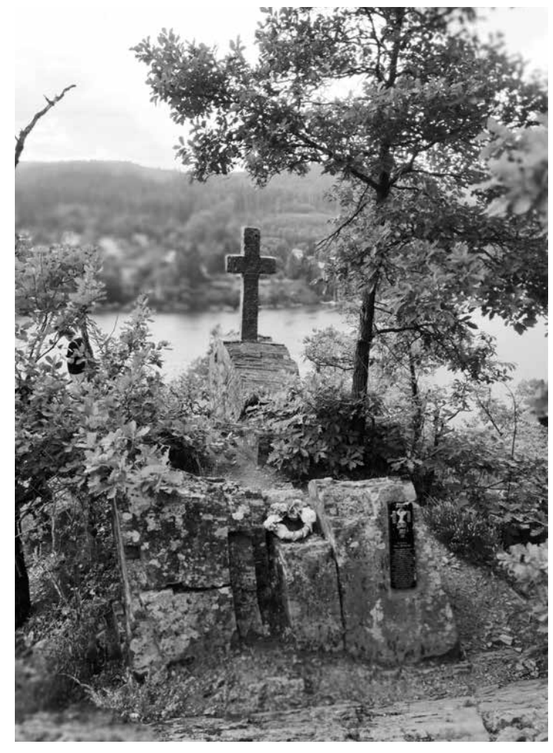

Pamětní kříž jako vzpomínka na Metoděje Jana Zavorala, opata premonstrátského kláštera v Praze na Strahově

VLTAVA ~ KNIHA DRUHÁ

STOLETÍ ARCHEOLOGICKÉHO VÝZKUMU OSTROVSKÉHO KLÁŠTERA
Petr Sommer

ZLATOHORNÍ KRÁLOVSKÉ MĚSTO JÍLOVÉ U PRAHY
Šárka Juřinová

VLTAVSKÉ BRODY A DLOUHÁ VÁLKA – TŘICETILETÁ
Jan Vizner, Petr Hora Hořejš, Josef Veselý, Jaroslav Krupka, Jaroslav Pelíšek

VLTAVAN V DĚJINÁCH
Josef Bílek, Tomáš Daněk

TRAMPING ZA PRVNÍ REPUBLIKY A JEHO OZVĚNY
Václav Drchal,
Miloš Kapoun – Obluda z osady Paběrky,
Michael Antony Tony – fotografie

Vizualizace kláštera na Ostrově. Autoři: Mgr. Josef Laštovička, Ph.D.; Mgr. Daniel Paluba; Mgr. Jan Svoboda

STOLETÍ ARCHEOLOGICKÉHO VÝZKUMU OSTROVSKÉHO KLÁŠTERA

Archeologický zájem o Ostrovský klášter (druhou nejstarší mužskou benediktinskou lokalitu v Čechách založenou okolo roku 1000) trvá více než jedno století a jeho podoba svým způsobem odráží vývoj české archeologie a archeologie středověku, stejně jako vývoj českých archeologických institucí.

PETR SOMMER

První dva terénní výzkumy zde proběhly v letech 1898–1900 a 1907, plně v režii Národního muzea. Se vznikem Československé republiky vstoupil do hry Státní archeologický ústav (a jeho nástupnické organizace), který zahájil v roce 1925 výzkum, jenž sledoval nejenom poznání kláštera a jeho hmotné kultury, ale také jeho památkovou ochranu a prezentaci. Výzkumné kampaně, které pak následovaly (1933–1934, 1947, 1962–1964, 1975–1983), vesměs v režii Archeologického ústavu, rozšiřují svůj záběr od poznání architektonické podoby klášterního komplexu k jeho zasazení do středověkého sídelního a kulturního kontextu. Výsledkem těchto výzkumů je znalost podoby klášterních staveb první dřevěné fáze, stejně jako navazujících etap románské a gotické výstavby. Rozsáhlá kolekce architektonických detailů, náhrobních desek, terakotových dlaždic a obkládacích desek i dalších movitých archeologických nálezů je významná jak pro charakteristiku a dataci zkoumaných objektů, tak pro rozšíření našich znalostí o středověké hmotné kultuře a její chronologii.

KLÁŠTER NA OSTROVĚ U DAVLE A ZAČÁTKY ČESKÉ ARCHEOLOGIE

Na vltavském ostrově před soutokem Vltavy se Sázavou založil okolo roku 1000 kníže Boleslav III. (z odkazu svého otce) klášter nazvaný podle místa svého vzniku Insula. Byl to druhý mužský klášter v Čechách, ale zatímco ten první byl založen v Břevnově u Prahy panovníkem a snad i s pomocí biskupa, vznikl klášter na Ostrově jako důsledek snahy samotného panovníka přivést do země větev reformního mnišství tzv. lotrinské orientace respektující jeho vládu. První skupina benediktinů přišla na Ostrov z bavorského Niederaltaichu, z kláštera, který byl krátce předtím reformován svatoemmeramským konventem v Řezně podle lotrinských principů (Břicháček–Richter–Sommer 2003, 13–17).

Prameny k začátkům Ostrova hovoří zejména o rodící se klášterní doméně. O tom, jak vznikala a rozrůstala se jeho architektura, však víme téměř jenom díky archeologii. Archeologický a uměleckohistorický zájem o klášter trval již od konce 18. století a jednotlivé fáze jeho poznávání svým způsobem charakterizují vývoj archeologie jako součásti věd o středověku. Onen zájem probudil nález korpusu Ukřižovaného, který z ruin kláštera vyplavila v roce 1799 povodeň. Předmět zhotovený v první polovině 13. století v Limoges upozornil na skutečnost, že klášteřiště patří mezi významné památky českého středověku a skrývá řadu významných pramenů dokumentujících mimořádné stránky jeho kultury nebo naopak všední dny jeho života. Ve sbírkách Národního muzea v Praze jsou ale i další důkazy trvalého zájmu o Ostrov. Například ve sbírce lapidária je uložena známá opuková deska s hlavou muže (mnicha?) ze třetí čtvrtiny 12. století, kterou muzeu věnoval v roce 1863 majitel pozemku na Ostrově Čeněk Lichtblau (Stehlíková 2014, 121).

ARCHEOLOGICKÉ VÝZKUMY NA OSTROVĚ U DAVLE

První rozsáhlejší výzkum v místech zaniklého kláštera proběhl v letech 1898–1900 pod vedením Bohumila Matějky, a to s podporou Archeologické komise České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění (Almanach X;

Almanach XI; Lehner 1905, 196–197). Soustředil se na klášterní jádro a jeho výsledkem byla přibližná znalost jeho stavební dispozice.

Zkoumaný kostel byl trojlodní bazilika s dvojvěžovým západním průčelím, arkády byly střídavě podpírány sloupy a pilíři a boční lodi byly průchody spojeny s chórovými kaplemi doprovázejícími po bocích chór. Ten – stejně jako chórové kaple – uzavíraly apsidy v jedné rovině. K jižní straně chóru byla připojena jednolodní kaple s apsidou. Severně od baziliky byl odkryt půdorys ambitu, jehož západní křídlo bylo otevřeno do rajského dvora čtyřmi sdruženými trojnásobnými románskými okny, vždy se dvěma sloupky. V jižní části ostrova bylo zaznamenáno pokračování zděné zástavby. Vedením výzkumu byl pověřen Bohumil Matějka, absolvent Filozofické fakulty UK v Praze, jenž vystudoval dějiny umění. Do roku 1892 byl kustodem archeologické a historické sbírky Národního muzea, v roce 1900 se habilitoval pro dějiny umění na Akademii výtvarných umění a na České technice, roku 1904 byl jmenován mimořádným profesorem dějin umění na Karlově univerzitě (Vavroušek 1938, 274).

Následující výzkumy pokračovaly v jádře kláštera, zcela v souladu s dobovým názorem, že archeologie a její metoda jsou vlastně nástrojem dějin umění, kterým pomáhá pochopit a interpretovat vývoj památky jako uměleckého i funkčního artefaktu. Takový byl zřejmě i výzkum Václava Fabiána v roce 1907. I on byl absolventem studia dějin umění a historie, od roku 1904 byl asistentem a od roku 1909 adjunktem sbírek historické archeologie Národního muzea. Pracoval zde pod vedením prof. Jana Kouly a spolupracoval s prof. J. L. Píčem, posléze řídil etnografický sektor Národního muzea (Biografický slovník českých zemí). Ačkoliv je vysoce hodnocena jeho zásluha o budování rozsáhlého fotografického etnografického archivu Národního muzea, obrysy jeho práce na Ostrově u Davle jenom tušíme díky stručné zprávě Rudolfa Hlubinky (1933, 3), který říká, že byly odkryty apsidy románské baziliky, románská kaple u jižní strany chóru, kvadratura a „některé jiné stavby“. Zatímco Matějkův výzkum přinesl nálezy deseti opatských hrobů, některých s náhrobními deskami, a hrobu Sudků z Ledče, Fabián nalezl hrob opata Jana Podnavce v jižní chórové kapli (možná spíš pokračoval v jeho výzkumu). Ten nebyl za Matějky úplně odkryt, protože „na něm stál dub“. Hlubinka konstatuje, že všechna dokumentace k výzkumům let 1898–1899 a 1907 se ztratila („… plány i poznámky … byly-li vůbec jaké pořízeny.“). Přesto alespoň jeden autentický pramen existuje. Jde o rukou provedený plánek výsledků Matějkových a Fabiánových výzkumů, dochovaný ve dvou provedeních. Jedno je uloženo v archivu Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v. v. i., dodnes v obálce, která nese datum 31. října 1933

Novověkou pozornost na sebe Ostrovský klášter přivábil nálezem měděného litého limogeského křížku (Národní muzeum v Praze, inv. č. H2-1.958), který po velké povodni učinil arcibiskupský notář okresu Příbram, sekretář a děkan mníšecký Jan Křtitel Cippelius 18. května 1799. V roce 1818 nálezce věnoval křížek Národnímu muzeu a ten začal žít vlastním životem. Jeho významnou etapu zahájil článek Jana Erazima Wocela (1855), od roku 1850 prvního profesora archeologie na univerzitě, a to i proto, že jej doprovázela krásná litografie Josefa Vojtěcha Hellicha, uznávaného malíře a amatérského archeologa. V obrozenecké společnosti způsobil nález senzaci, díky níž vzniklo množství kopií. Mezi nimi byla dokonce načas ztracena orientace, takže za originál byla považována kopie chovaná na hradu Buchlov (Stehlíková 2014, 153).

a adresu Josefa Lišky, tehdejšího davelského starosty. Jak se dostalo do archivu ARÚ, se můžeme jenom domýšlet. Určité vodítko poskytuje opět stručný Hlubinkův text (1933, 4), který se zmiňuje o tom, že 12. října 1933 přišel na výzkum kláštera (o něm viz dále) davelský starosta Josef Liška a přinesl a zapůjčil arch papíru s tužkou nakresleným půdorysem základů ostrovského kostela, v němž byly červeným inkoustem zakresleny pozice nalezených hrobů a náhrobních desek. Plánek prý vyhotovil Václav Landa a věnoval jej starostovu otci, také starostovi Davle, rovněž jménem Josef Liška. Exemplář Archeologického ústavu je proveden tužkou a jsou do něj červeným inkoustem zaneseny pozice náhrobních kamenů a některých dalších detailů. Jde-li skutečně o Landův dokument (formálně odpovídá Hlubinkovu popisu), snad starosta Liška změnil zapůjčení v darování a plánek věnoval v obálce od dopisu, který mu byl odeslán 31. října. Ve věci je malá nesrovnalost: Hlubinka neříká nic o tom, že plánek zobrazuje více než jenom kostel, což může být způsobeno jeho zkratkovitým vyjádřením, když chtěl zdůraznit, že díky plánku lze lokalizovat některé nalezené náhrobní desky.

Druhé provedení plánku publikovala Dana Stehlíková (2003, 78). Nevíme, pro koho bylo pořízeno, ale víme, kdo je zhotovil. V jeho pravém dolním rohu je totiž napsáno: „Kopii tuto pořídil 1. 11. 1933 R. Hlubinka“. Přes rozdílnou kvalitu provedení jsou oba plánky informačně téměř totožné (pomineme-li různé gramatické odlišnosti) a vyplývá z nich, že oproti výsledkům Matějkova výzkumu je zde zachycen půdorys celého ambitu, jehož vnitřní obvod je šrafovaný, což má nejspíše naznačovat, že jde o zdivo nalezené. Víme, že zdivo východního a severního ambitu bylo známo díky Fabiánovu výzkumu a že cílem jeho práce bylo také detailní poznávání interiéru baziliky včetně kaple jižně od ní. Plánky se shodují s Hlubinkovým popisem výsledků prvních dvou výzkumů Ostrova, přinášejí identický přehled o umístění nalezených

náhrobních desek (opravdu jenom díky tomu jsme schopni lokalizovat některé ostrovské náhrobní desky uložené dnes v lapidáriu Národního muzea) a o detailech vybavení interiéru baziliky, jako jsou jednotlivé oltáře, schody vedoucí do chóru, „Stützenwechsel“ v arkádách baziliky nebo hrob opata Jana Podnavce (II.) v jižní chórové kapli. Na první pohled oba plánky obsahují nepřesnost při zakreslení oken v ambitu – jedno okno na každé jeho straně je vynecháno. Již jsme konstatovali, že plánek Archeologického ústavu je pro znaky zmiňované Matějkou a pro souvislost se starostou Liškou nejspíše dílem laboranta Landy.

Václav Landa, vysloužilý K. u. k. ženista, byl osobnost velmi zajímavá a jeho působení v Národním muzeu nebylo zdaleka jenom pozitivní. Stal se však (od roku 1892 při zřízení oddělení historické archeologie) nepostradatelným pomocníkem prof. Kouly a (od roku 1893, po zřízení oddělení prehistorické archeologie) také prof. Píče (Sklenář 2013, 88–90). Oba archeologové jej znali od roku 1891, z doby příprav Jubilejní výstavy, při nichž bul Landa zaměstnán. Po Píčově smrti asistoval Václavu Fabiánovi, ale spolupracoval s ním už dříve, třeba právě na ostrovském výzkumu roku 1907.

Ostrovské výzkumy se v prvních dvou etapách jednoznačně spojují s Národním muzeem a s konstituováním jeho dvou archeologických pracovišť. Existuje ale ještě jeden důležitý prvek, který všem popisovaným skutečnostem dává společného jmenovatele. Když se v roce 1892 stěhovaly sbírky Národního muzea do nové budovy, došlo k definování sbírek pravěké archeologie, historické archeologie a národopisu. A současně se také zjistilo, že nová budova není schopna všechny sbírky pojmout. Logickým důsledkem bylo neuspokojivé uložení zejména lapidária, které bylo zdrojem důležitých exponátů Jubilejní výstavy roku 1891, Národopisné výstavy roku 1895, Výstavy architektury a inženýrství v roce 1898 a Jubilejní výstavy Obchodní a živnostenské komory. Všechny proběhly na pražském Výstavišti, přičemž třetí z nich se stala konečně impulzem ke stabilizaci situace lapidária NM. Vůdčím duchem přitom byl Bohumil Matějka.

Při výstavě roku 1898 byla historická expozice (založená na sbírce lapidária NM) umístěna ve Wiehlově pavilonu výstaviště z roku 1891, v němž lapidárium už zůstalo. Jeho kolekce se stále rozrůstala, v té době byla významně obohacována Matějkovými nálezy z Ostrova u Davle.

V roce 1905 došlo také konečně k institucionalizaci lapidária. Na instalaci jeho první expozice (v níž se opět významně uplatňovaly ostrovské nálezy) se podíleli Jan Koula a Václav Fabián.

Expozice byla dokončena v roce 1910 (Fabian 1910–1912; Drobná 1958, 13–26). Je dosti pravděpodobné, že i Fabiánův výzkum měl v této souvislosti úlohu akce, která měla dosavadní zisky lapidária doplnit. Podle citovaného Hlubinkova svědectví ale výzkum podněcoval jako cennou vědeckou akci i prezident České akademie věd a umění Josef Hlávka a její jednatel J. L. Píč.

Další archeologický výzkum zaměřený na Ostrov u Davle proběhl v roce 1925. V té době již naplno vstoupil do života Státní archeologický ústav (StAÚ) založený v roce 1919.

Podnětem k zahájení výzkumu byla jedna z typických pozitivních aktivit Rudolfa Hlubinky. Ten se 19. listopadu 1919 dočetl v Národních listech o projektu na splavnění Vltavy v úseku Vrané–Štěchovice se záměrem využití vodní energie ve Vraném (tedy se záměrem stavby vranské přehrady; Hlubinka 1933, 3). S pomocí Zemského památkového úřadu se mu podařilo změnit projekt, v jehož původním pojetí by celý Ostrov zmizel pod vodou. Se záchranou Ostrova a jeho prezentací měl souviset výzkum, který měl být zahájen již v létě 1920, ale přípravy se protáhly až do roku 1925. Jeho provedení velice podporoval ředitel StAÚ Karel Buchtela, vedením pověřil tehdy čtyřiadvacetiletého začínajícího archeologa Jaroslava Böhma. Tento žák Jaroslava Palliardiho a Lubora Niederla, postupně stále významnější představitel československé archeologie a Státního archeologického ústavu, jemuž byl v roce 1939 postaven do čela, provedl řadu významných terénních výzkumů

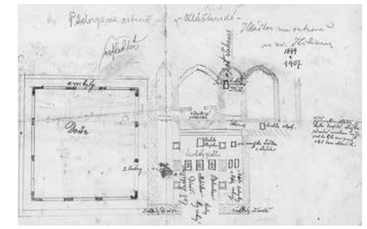

Plánek výzkumů na Ostrově u Davle prováděných v letech 1898–1899 Bohumilem Matějkou a v roce 1907 Václavem Fabiánem.

Pravděpodobně jde o plánek, který vyhotovil laborant Národního muzea Václav Landa, o němž referuje Rudolf Hlubinka k roku 1933 (viz text). Plánek asi věnoval StAÚ davelský starosta Josef Liška jako dědictví po svém otci. Plánek je kreslen tužkou a jsou do něj vloženy detaily, na něž chtěl autor upozornit, a proto je zakresloval červeným inkoustem. K jednotlivým situacím jsou vepsány vysvětlující poznámky. První verze neúplného plánku byla vygumována. Projevuje se liniemi ledabyle načrtnutého ambitu nepatrně se rýsujícího pod definitivní kresbou křížové chodby s vysvětlením, že jde o „ambyty“. Přes tento obrys je tužkou vepsaný text, který je téměř nečitelný, ale pokud lze posoudit, byl doslova přepsán R. Hlubinkou na kopii tohoto plánku (viz obr. 3): „Půdorys kostela klášterského odkryt v srpnu r. 1899 pod dozorem profesora Kouly a dozorem Dr. Matějky. Desky na hrobech a některé jiné památnosti odvezeny do zemského muzea v Praze. Jména opatů a rok byly na deskách náhrobních napsány řečí latinskou, u Sudků starou češtinou“. Další komentář k detailům situace není třeba v této souvislosti uvádět. Význam má poznámka vepsaná k hrobu Jana Podnavce (II.) v jižní chórové kapli, která říká „hrobka neotevřená stojí na ní dub“. Podle Bohumila Matějky byla Podnavcova hrobka zkoumána až v době Fabiánova výzkumu, ale víme, že již Matějka získal část náhrobní desky, která jej kryla. Zjevně mu překážel onen dub z plánku. Plánek má ale zachycovat také výsledky Fabiánova výzkumu, kdy byl výzkum hrobu dokončen (popravdě ale byl dokončen až v 80. letech). Aby byl chaos dokonalý, je informace s dubem napsána přes informaci napsanou tužkou: „Johan“ a dvakrát „opat“. Na těžko čitelný text o výzkumu byl nakreslen definitivní půdorys ambitu opět s popiskou „ambyty“, v prostoru rajského dvora je vysvětlivka „Dvůr“ a za linií východního ambitu je slovo „refektář“, což samozřejmě funkčně neodpovídá.

Kromě dalších detailů je významné zakreslení náhrobních desek do prostoru hlavní lodi: (nejvýchodněji) opata Bojslava (správně Vojslava, † asi 1317), západně od ní tři desky (zleva) opatů Diviše (1366), Mstislava (správně Zdislava?, † 1395) a Bohuslava († 1363). Ve východní části jižní lodi byl nalezen náhrobek šlechtické rodiny Sudků z Ledče. Náhrobník Jana Podnavce byl vyzdvihován asi třikrát – v době Matějkova, Fabiánova i Guthova výzkumu (srov. Stehlíková 2003, 84–93).

na území celého státu a publikoval řadu fundamentálních prací. On sám v dochované dokumentaci výzkumu roku 1925, uložené v ARÚ Praha v rámci jeho pozůstalosti, charakterizuje ostrovský výzkum jako zjišťovací, což dává tušit, že měl být jenom úvodní etapou jiné, daleko větší výzkumné kampaně. Dokumentace sestává z pěti plánů terénní situace a z nálezového deníku, z nějž vyplývá, že šlo o nevelkou akci probíhající od 21. září do 7. října 1925. Je zřejmé, že šlo zejména o orientaci na lokalitě a v předchozích výzkumných výsledcích.

V každém případě Böhmovým výzkumem vstoupil do hry Státní archeologický ústav a není jenom shodou okolností, že se to stalo v roce, kdy StAÚ zahájil také fundamentální výzkum Pražského hradu (Sklenář–Sklenářová 2005, 82–83). Výsledky na Ostrově odpovídají záměru – systém sond zejména

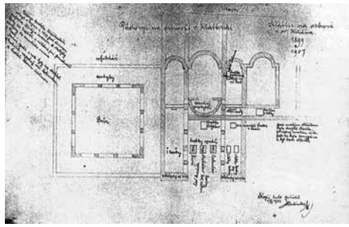

Kopie plánku Václava Landy (?) – dnes uložena neznámo kde – nese stejný nadpis jako plánek předchozí: „Klášter na ostrově u sv. Kiliána 1899 a 1907." „Půdorys na ostrově v Klášterské." Odlišná je informace: „Kopii tuto pořídil 1. XI. 1933 R. Hlubinka" († 2. 2. 1951, od roku 1920 velmi aktivní spolupracovník Památkového sboru hlavního města a po roce 1914 pracovník stavebního referátu pražského magistrátu pro Prahu I–VI podílející se na záchraně a poznání řady středověkých pražských památek a mimo jiné i na Ostrově u Davle; Uhlíková 2013).

v prostoru klauzury měl ověřit spolehlivost znalostí půdorysu budov a prověřit stratigrafickou situaci lokality. Odkryty byly části východního a jižního křídla kvadratury a byla pořízena dokumentace známých částí architektury, zjevně s cílem připravit podklady pro jeden z největších prvorepublikových archeologických výzkumů provedených nejenom Státním archeologickým ústavem, ale jakoukoliv československou institucí vůbec.

Touto akcí se stal rozsáhlý výzkum let 1933 a 1934, který vedl Karel Guth, přednosta historicko-archeologického oddělení Národního muzea. Jako absolvent studia historie a dějin umění na FF UK v Praze (byl žákem Karla Chytila, Josefa Pekaře, Gustava Friedricha a Josefa Šusty) byl v roce 1917 přijat do oddělení historické archeologie NM, které od roku 1921 vedl, a byl také členem řady památkářských institucí a grémií, mimo jiné Archeologické komise ČAVU. Pro výzkum na Ostrově byl tedy plně kvalifikován (Květ 1946) a v době jeho zahájení byl také spolupracovníkem StAÚ. Konzultantem zdejších prací byl architekt, malíř, restaurátor a památkář František Xaver Margold, v té době pracovník Státního fotoměřického ústavu, v jistém smyslu souputníka StAÚ (Pácal 2007). Výzkum byl mimořádný již jenom rozsahem. Snažil se získat co nejvíce informací o detailech dispozice kláštera a jejího vývoje, aby bylo možné přesně definovat chráněné území a přispět k památkovému zajištění celé lokality. Výsledky tohoto výzkumu jsou zachyceny v dokumentaci, která je uložena v ARÚ Praha a v archivu Národního muzea. Jde především o plánovou dokumentaci (autor Ing. Gustav Varvažovský, spolupracovník Rudolfa Hlubinky, srov. např. Wirth 1948, 4), která se stala podkladem pro sumarizující plán klášterního komplexu s vyznačením románské a gotické části staveb vzniklých od 12. do 15. století. Tento plán je od 30. let minulého století základní informací o podobě svatojanského kláštera, je však stále doplňován a zpřesňován, protože výzkum 30. let nebyl veden s analytickou snahou o vyjasnění detailů, ale šlo o postižení celku a jeho základních vývojových etap. Při výzkumu byly vedeny také nálezové deníky (dva sešity), jejichž originály jsou uloženy opět v ARÚ Praha. Zahrnují období od 11. září do 9. prosince 1933 a od 3. července do 8. října 1934. Autory zápisů jsou Rudolf Hlubinka (viz výše), Libuše Jansová, tehdy začínající

Celkové zaměření výsledků výzkumu Jaroslava Böhma v roce 1925 a ruin viditelných nad povrchem terénu. Zdroj: archiv ARÚ Praha

vědecká pracovnice ústavu (Sklenář–Sklenářová 2005, 728–729), a Vojtěch Budínský-Krička/Budaváry, významný slovenský archeolog, v letech 1933–1939 pracovník StAÚ (Filip 1966, 180). Jako dokumentátoři se výzkumu účastnili Antonín Knor, terénní technik StAÚ od roku 1930 (Sklenář–Sklenářová 2005, 295–296), a Václav Landa (viz výše; o technicích výzkumu srov. Stehlíková 2003, 77 a 99). U účasti Václava Landy je však třeba udělat otazník, protože už nemohlo jít o laboranta NM Václava Landu. Ten v roce 1922 zemřel (Sklenář–Sklenářová 2005, 339). Buď tedy jde o neuvěřitelnou shodu jmen, nebo je informace o Landovi omylem. Tento zdánlivě nedůležitý detail má význam pro datování plánku Matějkových a Fabiánových výzkumů (viz text u obr.). Deníky jsou často velmi podrobné a slovní záznamy doplňují skici zkoumaných poloh, které jsou číslovány (některé skici, které byly k deníkům původně přiloženy, ale dnes chybějí). Skutečnost, že se čísla poloh promítala do evidence nálezů, byla rozhodující při pozdějším zpracování nalezených architektonických detailů, prováděném Anežkou Merhautovou (viz dále). Deník ze sezony 1934 však vykazuje velmi kolísající úroveň. Dokumentace, kterou doplňuje velká kolekce fotografií, dokazuje, že hlavním cílem výzkumu bylo poznání architektury kláštera, v zásadě odkrývané v zánikové úrovni, eventuálně v první úrovni archeologických objektů, zejména hrobů. Při výzkumu šlo zjevně o čas, takže byla

zřízena úzkokolejka z jižní do severní strany Ostrova, po níž se transportovala vykopaná zemina.

V důsledku takového způsobu výkopů nemohly být mnohé detaily objektů patřičně sledovány, především byl rekonstruován půdorys kláštera v románském a gotickém období. Potvrdilo se, že soubor klášterních budov byl na ploše Ostrova (limitován možnostmi terénu) budován podél severojižní osy lokality. Ve středu jeho kompozice vznikl konventní kostel – trojlodní bazilika, jejíž hlavní apsidu nahradil ve 14. století dlouhý pravoúhlý chór. K jižnímu boku trojdílného chóru přiléhala jednolodní kaple se západní emporou, na niž směrem k jihu navazoval prostor snad další sakrální stavby. Podél západního průčelí obou těchto objektů vedla spojovací chodba směřující od bočního vstupu do jižní lodi baziliky směrem na jih, do prostoru staveb nejas-

Plán výsledků výzkumu let 1933–1934 (Karel Guth) s vyznačením nálezových poloh zejména architektonických detailů. Černě jsou zakresleny půdorysy románské baziliky, křídel klauzury a budovy na jižním konci Ostrova. Zdroj: archiv ARÚ Praha

ného účelu s velkým halovým objektem s asymetricky umístěnou řadou pilířů. Severně od kostela vyrostla klauzura.

Z románské stavby kláštera bylo zachyceno jenom její západní a severní křídlo. Východní křídlo klauzury bylo klasifikováno jako gotická stavba, v odhalených základových partiích kapitulní síně s malým polygonálním presbytáříkem však byly shledány disproporce mezi průběhem nadzemních a základových zdiv, což by mohlo svědčit o existenci (logického) staršího předchůdce stavby. Jižní rameno ambitu bylo rovněž gotické. Na severní křídlo klauzury atypicky navazoval třetí trakt – hospodářského účelu. Na západní průčelí tohoto traktu navazovala vstupní brána, k jejíž západní straně přiléhala velká obdélná gotická budova. Ještě dále k severu byly odkryty půdorysy objektů, které rovněž patřily k provoznímu zázemí kláštera.

Po ukončení výzkumů v 30. letech se pohyb na Ostrově opět na delší čas zastavil. Dokončená vranská přehrada opravdu Ostrov nezaplavila a mohly zde probíhat základní konzervační práce spočívající v nadezdívání korun odhalených zdí ochrannými vrstvami zdiva. Některé odkryté objekty (zdiva, hroby) byly překryty dehtovým papírem a zasypány. Nejenom vlastní výzkum, ale i tyto kroky byly velkorysé, Ostrov měl být nejspíše opravdu prezentován veřejnosti, ale jak se ukázalo později, tyto kroky jeho architekturu stejně nemohly ochránit dostatečně.

Přes dosažené výsledky bylo stále zřejmější, že velký soubor disponibilních nálezů a informací neřeší jemněji formulované otázky historie kláštera. Jako první na tuto skutečnost reagoval František Stehlík, mladý historik umění, který si uvědomil, že poznávání historie architektury musí probíhat analytickými nástroji, jež se v následujících letech stabilizovaly v oboru stavebně historického průzkumu. Promyslel systém otázek, které chce řešit, a činil to mikrosondami v klíčových pozicích zejména baziliky. Výsledkem je sumarizující text (Stehlík 1947), v němž autor reviduje následnost

Celkový pohled na odkryté základy Ostrovského kláštera po výzkumu let 1933–1934. Zdroj: archiv ARÚ Praha

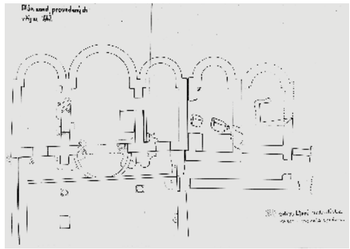

Bazilika, Archaeologia Historica

jednotlivých fází stavby a všímá si i takových detailů, jako je špatná návaznost ochranných nadezdívek na originální zdivo. Na základě svých zjištění přistoupil Stehlík k rekonstrukci románské a gotické podoby jádra kláštera, k nimž lze mít v detailu řadu připomínek, ale v zásadě odpovídají hmotové rekonstrukci budov i z dnešního hledisk.

Také následující výzkum Miroslava Richtera a Ladislava Špačka z let 1962–1964 v tomto způsobu poznávání pokračoval, ale stavěl si složitější otázky vývoje, funkce a datování kláštera s vědomím výsledků výzkumu klášterního městečka v poloze Sekanka nad klášterem. I tento výzkum analyticky zkoumal strukturu staveb v jádru kláštera a přinesl řadu nových pozorování.

Mezi nimi na předním místě je objasnění funkce zděných schrán jižně a severně od románského schodiště vedoucího do hlavní apsidy k oltáři. V jedné z nich byla nalezena in situ ozvučnicová nádoba ležící na boku, obrácená ústím do prostoru chóru. Šlo o jeden z prvních nálezů této technické keramiky u nás (Špaček 1963; podle poznámky v citovaném článku – s. 134 – je zřejmé, že o ozvučnicích věděl i František Stehlík). Dalším významným zjištěním, které ještě šířeji zdůvodnil následující výzkum v 70. letech (viz dále), bylo vyřešení vztahu tzv. první jižní kaple připojené k jižnímu boku jižní chórové kaple baziliky. O této kapli se vyjádřil již Karel Guth (1937), že je pozůstatkem nejstarší fáze kamenného kláštera, která vznikala v 11. století na místě původního dřevěného provizoria. Tuto

myšlenku rozvinul Václav Mencl (1959) a ostrovskou první jižní kapli zahrnul do své koncepce české předrománské architektury. Podle něj byla dílem doby okolo roku 1000, tedy doby založení kláštera. Výzkum 60. let ale přinesl zjištění, že stratigrafické vazby kaple na baziliku a zejména skutečnost, že v jejím základu byl použit kámen s omítkou se zbytky fresky (tedy sekundárně použitý kámen), svědčí o tom, že nemůže jít o první zděný objekt na klášteřišti (Špaček 1967). Šlo o krok, který souvisel s vývojem archeologické argumentace a který poukázal na potenciál archeologie schopné účinně argumentovat v diskusi o interpretaci pramenů.

Zatím poslední výzkum ostrovského klášteřiště v letech 1975–1983, který prováděl opět pražský Archeologický ústav, byl logickou součástí dlouhodobého projektu. Ten byl nejprve zaměřen na výzkum raně městské lokality v poloze Hradišťko – Sekanka (Richter 1982), ve druhé fázi se rozšířil na lokality ostrovského zázemí (např. Richter 1981) a na vlastní klášter.

Cílem bylo provedení srovnávacího výzkumu souborů hmotné kultury kláštera a jeho zázemí a také zpřesnění vývojových fází kláštera, neboť dosavadní výklad vykazoval jasné mezery.

Vedoucím projektu ve všech jeho fázích byl Miroslav Richter, spoluzakladatel české archeologie středověku, významný český archeolog, dlouholetý ředitel Archeologického ústavu ČSAV.

Spolupráce na novém konceptu uměleckohistorického hodnocení lokality a její architektury se ujala Anežka Merhautová-Livorová, přední česká historička umění se zaměřením na raně středověkou architekturu. Jako asistenti výzkumu pracovali Pavel Břicháček a Petr Sommer. První sezony výzkumu byly orientovány na klášterní kostel. Od doby Richterova a Špačkova výzkumu v 60. letech 20. století bylo jasné, že některé koncepty tradičního hodnocení Ostrova je třeba prověřit, a nejsložitější problematiku bylo nutné očekávat právě

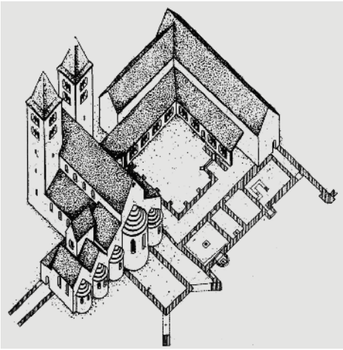

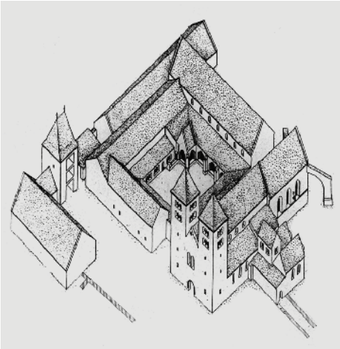

Kavalírní rekonstrukční kresby Františka Stehlíka zaměřené na jádro Ostrovského kláštera. První z obrázků akcentuje románské části baziliky a klauzury při pohledu od jihovýchodu, druhý zobrazuje gotické jádro kláštera od jihozápadu. Podle Stehlík 1947, 132, 133

u kostela. Terénní práce skutečně brzy přinesly nové závažné poznatky, na jejichž základě se ukázalo, že výstavba kostela probíhala přibližně sto let a že byla zahájena po devastujícím požáru klášterních budov v roce 1137. Ty byly tehdy ještě dřevěné – není však také vyloučeno, že se v době požáru už rozbíhaly první kroky výstavby kamenného kostela. Dřevěný klášter byl výzkumem zachycen především ve formě negativních otisků konstrukcí v podobě systému kůlových jam a konstrukcí mezi nimi a vrstvy zuhelnatělého dřeva. Dřevěný kostel byl vybudován v místech pozdějšího románského kamenného chrámu a jeho přesnější

Výzkum ostrovské baziliky provedený v letech 1975–1983. V rámci chrámového půdorysu jsou přiznány zbytky dřevěných konstrukcí a vrstvy uhlíků z prvního kostela shořelého v roce 1137. Zdroj: archiv ARÚ Praha

podobu se nepodařilo zjistit. Na sever od něj byly umístěny shluky dřevěných objektů, z nichž některé lze charakterizovat jako polozemnice. Byly aditivně řazeny do prostoru křídel klauzury pozdějšího kamenného kláštera, takže je zřejmé, že již dřevěná podoba kláštera vznikala v rámci klasického schématu, v němž konventní kostel tvořil osu klášterního souboru, po jehož severním boku ležela klauzura. Prostorově se obraz „dřevěného" Ostrova do doby požáru neměnil – například žádný z dřevěných objektů nezasahoval do rajského dvora později respektovaného románskými a gotickými budovami. Již do dřevěného kostela byl pohřben jeden z prvních opatů. Byl uložen do kamenné hrobky, s pastýřskou berlou a v oděvu, jehož límec byl protkáván zlatými nitkami. Pozoruhodné byly stopy pověrečného jednání, které pohřeb doprovázely. V pánvi mrtvého ležela vaječná skořápka a pazourkové křesadlo. Hrob byl pro klášter velmi významný, takže jej respektovala románská bazilika a jižní křídlo ambitu a po celý středověk byl přístupný k uctívání. Pravděpodobně

šlo o další příklad významného hrobu uctívaného konventem, který s ním spojoval domácí kult vlastního zakladatele nebo světce in spe v naději na prosazení jeho svatořečení (srov. Vintíř v Břevnově, Prokop v Sázavě, Ludmila u sv. Jiří, Gotšalk nebo Castulus v Želivi; Břicháček–Merhautová–Richter–Sommer 2006).

Po požáru v roce 1137, o němž referují Hradišťsko-opatovické anály, ihned začala výstavba kamenných budov. Nejprve vznikla trojdílná chórová část baziliky se třemi východními apsidami v jedné rovině, které na východě uzavíraly prostor vlastního chóru a bočních chórových kaplí.

Ve druhé etapě bylo k východnímu chóru přistavěno trojlodí a ve třetí etapě vyrostlo západní dvojvěžové průčelí s hlavním vstupním portálem. Schéma relativní chronologie stavby přinesla archeologie, absolutní datace do něj vložila Anežka Merhautová. Rozborem architektonických zlomků v lapidáriu NM dospěla k tomu, že trojdílný východní závěr vznikl okolo roku a po roce 1137, trojlodí vyrostlo do roku 1200 a západní dvojvěžové průčelí do roku 1225 (srov. Merhautová – Livorová–Richter–Sršeň 1980, 31–32; Richter–Merhautová–Břicháček–Sommer 1990). Tuto analýzu architektonických detailů doplnila rozborem ostrovských terakot, které zdobily pravděpodobně již dřevěný klášterní kostel, ke klášteru však rozhodně patřily v době románské a gotické (Merhautová 1988). Anežka Merhautová předpokládala, že klášter byl velkým produkčním centrem těchto terakot a že je distribuoval do řady dalších českých lokalit, kde je doložil archeologický nebo stavebně historický výzkum. Tuto hypotézu vyloučila Zuzana Vařilová (2001) rozborem materiálu, z nějž byly dlaždice na jednotlivých lokalitách vyrobeny. Dokázala přitom, že k jejich zhotovení byl vždy použit místní materiál. To však nemění nic na závěrech A. Merhautové, že motivy použité na ostrovských dlaždicích byly přinejmenším z velké části ostrovského původu, ovlivněny knižní malbou. Místní výrobu terakot (ovšem jenom pro potřeby Ostrova) archeologický výzkum potvrdil také. Při výzkumu byla nalezena řada deformovaných terakotových zmetků, které musely vzniknout právě při místní výrobě. O této výrobě svědčí také fakt, že při výzkumu byly nalezeny fragmenty interiérové omítky zdobené otisky modelů, které na Ostrově primárně sloužily při zhotovování kadlubů pro dlaždice (Břicháček–Richter–Sommer 2010).

Ještě v románském interiéru 13. století vznikla před vítězným obloukem půlkruhová příčka rozšiřující prostorově stísněný chór směrem do hlavní lodi („Landův" plánek půvabně nazývá prostor, který ohrazuje, „zdanlivý přebitář"). Po stranách schodiště vedoucího k hlavnímu oltáři vyrostly již zmíněné obdélné schrány na keramické ozvučnice zkou-

Otisk modelu pro kadlub ostrovské dlaždice s gryfem nalezený v roce 1975 v severní chórové kapli ostrovské baziliky. Model byl použit atypicky pro otisk v omítce při výzdobě interiéru kaple. Podle Břicháček–Richter–Sommer 2010, 203–205

mané M. Richtrem a L. Špačkem v 60. letech. Možná v téže době nebo o něco později byla k chóru baziliky přistavěna tzv. první jižní kaple. Výzkumem se podařilo výrazně rozšířit argumentaci proti předpokladu Václava Mencla, že kaple je nejstarší kamennou stavbou na Ostrově. Bylo totiž zjištěno, že kaple vůbec neměla severní základ, a že tedy od samotného začátku počítala s oporou sousední baziliky. K ní byl přistavěn další objekt tradičně označovaný jako druhá jižní kaple, který je tedy ještě mladší než první jižní kaple. Víme již, že severně od baziliky začala vyrůstat románská klauzura, z níž se zachoval především jižní a západní ambit a západní křídlo. Severní trojtraktové křídlo a východní křídlo klauzury s kapitulní síní je dochováno především v gotické podobě (severní ambit je románský), je ale pravděpodobné, že zde existovaly starší románské objekty. Severní část severního křídla klauzury byla využívána jako hospodářský objekt, jak dokládají zde nalezené sušicí pece. Jedna z nich byla odkryta již Guthovým výzkumem. U severozápadního nároží severního křídla klauzury vznikla ve 13. století brána a naproti ní budova nově interpretovaná jako sídlo opata. Na jižním konci ostrova vyrostly budovy využívané patrně jako infirmarium (velká halová stavba s asymetricky umístěnými interiérovými pilíři) a noviciát (?). Lokalizaci infirmaria podporuje nález velkého hřbitova západně od chodby probíhající od budov v jižní části Ostrova okolo obou bočních kaplí k postrannímu vstupu do baziliky. Ostrovská pohřebiště jsou zdrojem řady dalších informací. Hřbitov jižně od baziliky byl v areálu kláštera největší, ale řada hrobů byla nalezena tradičně v sakrálních objektech kláštera, zejména v ambitech. Výjimku představuje první jižní kaple, což vedlo k hypotéze, že jde o kapli speciálního účelu, jenž vysvětluje její propojení s infirmariem. Kaple infirmaria (s emporou představeného infirmaria)

Ostrovská bazilika po dokončení výzkumu v 70. letech 20. století. Ve středu snímku je chór s bočními kaplemi, v popředí segmentová zeď románského rozšíření chóru do prostoru hlavní lodi, v pozadí se rýsuje zdivo gotického obdélného chóru. Zdroj: archiv ARÚ Praha

je dobrým možným vysvětlením, které podporuje nález fragmentu transenny, učiněný v době Guthova výzkumu.

Transenna umožňující akustickou – nikoliv fyzickou – účast na bohoslužbách k výbavě kaple pro nemocné patří (Sommer 1994).

Románský areál kláštera byl roku 1278 vypleněn Branibory. K definitivní nápravě škod došlo v době vlády Karla IV., kdy byl vybudován nový velký obdélný chór, jehož severo – a jihozápadní nároží zvnějšku vzpíraly dva opěrné oblouky. Chór nahradil starou hlavní románskou apsidu. Ta byla zbořena, částečně prolomena, stejně jako oblá příčka u vítězného oblouku, na jejíž korunu byly uloženy stupně vedoucí do nového chóru. V téže době vyrostly také nové, gotické části klauzury. Šlo zejména o východní křídlo s kapitulní síní a o severní křídlo, v němž zůstal zachován románský ambit. V prostoru rajského dvora (v jeho severovýchodním koutě) vzniklo gotické lavatorium, to bylo již v pořadí čtvrtou stavbou tohoto účelu, jejíž dva (?) románské předchůdce výzkum odkryl u západní vnitřní zdi východního ambitu. Jejich existence je dalším argumentem pro románského předchůdce gotického východního křídla klauzury (není ostatně logické, že by románský klášter vznikl bez východního křídla s kapitulní síní, eventuálně se společnou pracovní mniškou místností a s dormitářem v prvním patře). Pokud jde o zásobování vodou – při výzkumu byla v severozápadním sektoru rajského dvora nalezena studna, jejíž kamenné roubení bylo původně spojeno krytým kamenným kanálkem s místností v severní části západního křídla klauzury. Je velmi pravděpodobné, že tato místnost byla kuchyní, místnost od ní na jih mohla sloužit jako cellarium, kdežto v severním rameni klauzury lze předpokládat refektář. Lokalizace cellaria a refektáře je samozřejmě hypotetická, ale založená na logice schématu benediktinské klauzury, v níž všechny tři jednotky spolu provozně souvisejí.

Dnešní stav Ostrovského kláštera dokumentovaný z přibližně stejného stanoviště na Hradištku – Sekance, jaké zaujal autor obr. 6 na konci výzkumu roku 1934. Foto Petr Sommer

Výzkum let 1975–1983 významně rozšířil znalosti ostrovského stavebního schématu získané při předchozích výzkumech. Jako vždy však zůstala řada otázek otevřena. Nebylo možné například zkoumat východní křídlo klauzury, funkčně neznámá zůstává severní část kláštera, v níž předpokládáme hospodářské a výrobní provozy. Zde by například mohly být situovány dílny, v nichž vznikaly terakotové dlaždice a obkládací desky, které románský a gotický Ostrov významně ilustrují a charakterizují.

VÝSLEDKY ARCHEOLOGICKÉHO VÝZKUMU OSTROVSKÉHO KLÁŠTERA A JEHO POSTAVENÍ V RÁMCI ČESKÉ ARCHEOLOGIE STŘEDOVĚKU

Ohlédneme-li se po více než stu letech archeologického výzkumu Ostrovského kláštera, na němž se od roku 1925 zásadním způsobem podílel Státní archeologický ústav a později Archeologický ústav ČSAV (dnes AV ČR), můžeme konstatovat, že jde o výzkum, který charakterizuje jak vývoj oboru české archeologie středověku, tak Archeologického ústavu samotného. Na začátku se setkáváme s formou archeologických akcí, které jsou nástrojem k nalézání artefaktů, jež oceňuje zejména dějepis umění a muzeologie. Bylo to zcela v souladu s dobovými názory na to, že archeologie je pomocná věda dějin umění, která nemá používat jemnou prehistorickou metodu výzkumu, protože ta je pro účely dějin umění zbytečně náročná (Mencl 1942).

Archeologie však i na Ostrově procházela vývojem, jenž vedl k medievistické disciplíně, která k poznávání středověku přispívá vlastními metodami, nástroji, prameny a vlastním kladením otázek. Pokud jde o české prostředí, zdůrazňoval Zdeněk Smetánka, že místo na této cestě, během níž se začínal měnit archeologický servis ve vědecký výzkum, leží na Pražském hradě, kde byla archeologickými argumenty opravena uměleckohistorická datace tzv. trezoru, sklepa u jižní stěny svatováclavské kaple. Sklep nalezl Kamil Hilbert v roce 1911 a vysvětlil jej jako stavbu 14. století. Po dvaceti letech toto datování a vysvětlení změnil Karel Guth na základě stratigrafických pozorování vztahů vrstev a architektury (Guth 1934, 748, pozn. 211). I na dnes aktuálním konci tohoto vývoje je však třeba jedním dechem dodat, že každá medievistická disciplína je povinna kontrolovat své poznání s výsledky a kritikou disciplín dalších a spolupracovat s nimi, abychom se alespoň po krůčcích blížili kýžené totální historii Fernanda Braudela (a jak vždycky dodával prof. Jaromír Homolka – také Wilhelma Vögeho, čímž připomínal nutnost zapojení také dějin umění do konceptu totální historie). Archeologický ústav se na tomto oborovém precizování významně podílel. Zejména v době po druhé světové válce se v jeho rámci setkáváme se stále složitějším promýšlením výzkumných témat a s jejich provazováním s dalšími obory v široké medievistické, ale i třeba přírodovědecké kooperaci. Poznávání kláštera na Ostrově u Davle je toho dobrou ilustrací. Cesta k moderní výzkumné metodě není samozřejmě cestou jenom Archeologického ústavu. Ten se na ní pohybuje v interakcích s řadou dalších institucí. V souvislosti s Ostrovským klášterem na ní zaujímají čestná místa jak otcové oboru, tak historik umění kladoucí si otázky po stratigrafii staveb, tak lidé archeologie středověku kladoucí si otázky kauzálních vazeb mezi výpovědí velkého spektra vědních oborů. Je samozřejmě přitom všem třeba, abychom si byli vědomi skutečnosti, že adjektivum „moderní" je odvozeno od latinského modernus, což znamená „nedávný, nový". To, co je moderní, se tedy neustále posouvá v čase.

Z ostrovských výzkumů vyplývá ještě jedna významná zkušenost, která se samozřejmě opakuje na řadě dalších lokalit. Odkrytá zdiva, která jsou prezentována v rámci památkové úpravy a prezentace jakékoliv lokality, jsou bez pravidelné údržby a konzervace odsouzena k zániku.

Stačí, porovnáme-li stav ostrovských ruin ve 30. letech a v 80. letech 20. století. Nedostatečná údržba a časté vltavské povodně způsobily obrovský úbytek zdejších středověkých konstrukcí.

Po ukončení výzkumu v 80. letech 20. století nastoupila na Ostrově rozsáhlá památková úprava.

Originální zdiva byla většinou zcela zasypána a nad terén vyčnívaly jenom nové nadezdívky viditelně oddělené od originálu. Přes tuto péči poničila velká povodeň roku 2002 jak nadezdívky, tak místy i originální zdiva a dodnes nedošlo k nápravě. Mezi velké zodpovědnosti každého archeologa tak patří nejenom co nejúplnější a nejdokonalejší výzkumný proces, ale i budoucnost lokality poté, co ji opustí.

Tento článek vznikl při řešení projektu „Sázava — archeologie benediktinského kláštera" (19-17636S) podporovaného GAČR.

Literatura k tomuto článku je pro její rozsah pro zájemce uvedena na www.mezirekami.cz – publikace

Vizualizace kláštera na Ostrově: Muzeum Jílové u Prahy, Mgr. Šárka Juřinová, Mgr. Jan Vizner, Mgr. Hana Vondrová Univerzita Karlova, RNDr. Přemysl Štych, Ph.D., Mgr. Tomáš Palatý, Mgr. Pavko Kryshenyk, Mgr. Josef Laštovička © 2017

PROF. PHDR. PETR SOMMER, CSC., DSC.

V roce 1973 úspěšně ukončil studium archeologie a historie na FF UK, kde v roce 1977 obhájil disertaci a v roce 1983 kandidátskou disertaci, obě na téma monastické architektury. V roce 2001 se habilitoval opět na FF UK v Praze na základě práce o duchovní kultuře raně středověkých Čech. V roce 2006 úspěšně prošel profesorským řízením v rámci Univerzity Karlovy, v roce 2007 jmenován profesorem UK pro obor dějiny umění. V roce 2008 úspěšně absolvoval řízení k udělení hodnosti DSc. (udělena 12. 2. 2009 Vědeckou radou AV ČR).

V Archeologickém ústavu AV ČR v Praze, v. v. i. pracoval od roku 1982 jako vědecký tajemník, od roku 1987 jako zástupce ředitele. Od roku 1993 do roku 1999 vykonával funkci ředitele téhož ústavu. Od roku 1999 pracoval jako zástupce ředitele Centra medievistických studií AV ČR a UK v Praze při Filosofickém ústavu AV ČR, v. v. i., v letech 2004–2019 jako jeho ředitel.

Tematicky je zaměřen na oblast církevní archeologie a středověké duchovní kultury. Provedl velké terénní výzkumy středověkých klášterů v Praze na Strahově, v Berouně, v Sázavě aj., spolupracoval na výzkumech klášterů na Ostrově u Davle a v Praze-Břevnově. Provedl řadu dalších menších terénních akcí v areálech středověkých klášterů a kostelů. O výsledcích publikoval řadu prací doma i v zahraničí. Od roku 1990 přednáší církevní archeologii v Ústavu pro archeologii a v Ústavu pro dějiny umění FF UK v Praze.

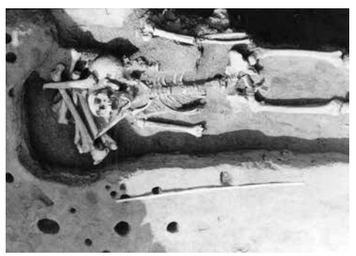

Klášter na Ostrově – dvoustrana, fotoreportáž z výzkumu v sedmdesátých letech dvacátého století. Archiv Regionálního muzea v Jílovém u Prahy

Jílové u Prahy, historická část.
Foto Jiří Jiroušek

ZLATOHORNÍ KRÁLOVSKÉ MĚSTO JÍLOVÉ U PRAHY

Jílovský zlatonosný revír patří k nejslavnějším a nejvýznamnějším oblastem historické těžby zlata nejen na našem území, ale i v rámci střední Evropy.

V kraji nad soutokem Sázavy s Vltavou nacházeli zlato již obyvatelé v době kamenné (eneolitu) a využívali je k výrobě drobných šperků. Velkými přeborníky v rýžování zlata byli pak Keltové. Zdejší zlatorudná ložiska ležela mezi jejich významnými centry, tedy vůbec největším oppidem na Závisti nad Zbraslaví na okraji Prahy a oppidem na Hrazanech nad jezerem dnešní slapské přehrady. Je tedy pochopitelné, že pozornosti jejich prospektorů zdejší zásoby zlata neunikly. Získaný drahý kov využívali k ražbě mincí tzv. duhovek a k výrobě luxusních šperků. V prvních několika stoletích našeho letopočtu ale těžba zlata probíhala pouze v omezené formě a k tehdejšímu využití vzácného kovu postačily bohatě výtěžky rýžování na zlatonosných řekách a potocích. Snad zde rýžovali i staří Slované a obyvatelé prvního českého státu v době Přemyslovců, jisté ale je, že zde vyvrcholila těžba zlata za Lucemburků, a především právě v době Karlově, kdy došlo k dolování zlata hlubinnou těžbou.

Keltské duhovky, archiv Regionálního muzea v Jílovém u Prahy

Páteří zdejšího těžebního revíru se staly zlatonosné žíly, táhnoucí se od řeky Sázavy přes Luka pod Medníkem a Bohuliby až k samotnému Jílovému a dále k Radlíku. Jednalo se o tzv. Šlojířské a Kocourské pásmo, z nichž první dosahovalo délky 7 a druhé 4 kilometry. Vedlejší větve vlastního revíru pak tvořila pásma Štěchovicko-slapské, Smolotely-Horní Líšnice a pásmo Psí hory. Hlavní hlubinná těžba probíhala s mimořádnou výnosností již od čtvrtiny 14. století především v bezprostředním okolí Jílového na Radlické a Šišléřské žíle v Kocourském a Šišléřském pásmu a dále na pásmech Bohulibském, Ostřetínském, Kuklicko-tobolském, Klobáském a Halířském. Havířské práce se zde zavrtávaly do hloubek překračujících 200 metrů a v úklonu byly raženy šachty hluboké až 400 metrů. Ve středověkých Čechách neměla tato důlní díla co do rozsahu a hloubek konkurenci a nevyrovnaly se jim ani práce na stříbronosných revírech Kutné Hory. Celkem se z jílovských žilníků vytěžilo mezi lety 1280 až 1380 asi 6 a půl tuny zlata a další 2 až 3 tuny byly získány ze sekundárních úložišť. Však také Karel IV. si byl vědom významu zdejších dolů, které pro něj představovaly bohatou ekonomickou základnu, a Jílové v roce 1350 povýšil na zlatohorní královské město.

Jílovské zlato tak představovalo úzké spojení mezi Jílovým a Prahou. Řada honosných paláců na Starém i Novém městě pražském pocházela z výtěžku

Zlatá mince florén

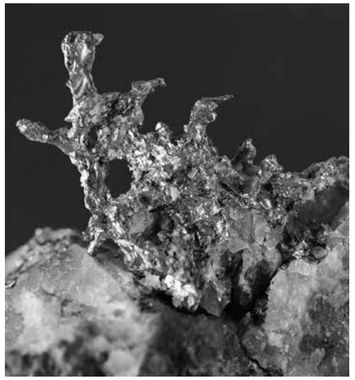

Jílovské zlato, archiv Regionálního muzea v Jílovém u Prahy

jílovských zlatých dolů. Ostatně také „srdce“ Karlovy univerzity Carolinum postavil významný těžař Jan Rotlev, jehož potomci věnovali palác Václavovi IV., který ho začlenil do budov univerzity. Dále jílovské zlato figurovalo v „tvrdé“ měně lucemburských mincí. V roce 1325 Jan Lucemburský zavedl jako první panovník v Evropě ražbu zlatých mincí – florénů, které se jakožto luxusní platidlo využívaly pro zahraniční platby. V ražbě zlatých mincí – dukátů – pokračoval také Karel IV. a Václav IV. Lucemburská zlatá platidla představovala ekonomickou stabilitu a prosperitu českých zemí ve 14. století. Zlatá ražba stejně jako zlaté doly upadla na sklonku 14. století. Za zmínku však jistě stojí přítomnost jílovského zlata na nejvýznamnějším symbolu české státnosti — Svatováclavské koruně. V roce 2003 byla královská koruna za největších bezpečnostních opatření zapůjčena do puncovního úřadu, kde se odborní pracovníci věnovali výzkumu ryzosti zlata na jednotlivých částech koruny. Vysoká ryzost zlata hlavních segmentů odpovídá složení zlata jílovského revíru, který v té době byl pravděpodobným zdrojem zlata pro korunu. Stejné ryzosti dosahují také zlaté pečetě státních listin, což dokazuje nejen jejich důležitost, ale také skutečnost, že se k výrobě pečetí využilo surové zlato z těžby nikoliv z již dříve zpracovaného zlata.

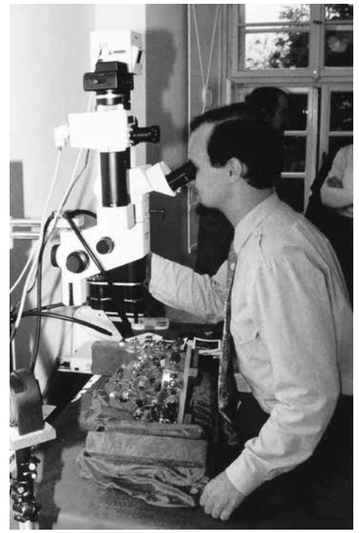

Výzkum Svatováclavské koruny

Čas zlaté slávy, kdy jílovské doly byly hlavním přínosem bohatství České koruny, ale ve zdejší krajině svou významnou stopu přeci jen zanechal doposud. Nejsou to ovšem honosné stavby, ale pozůstatky práce středověkých havířů a dalších řemeslníků, kteří se na provozu zdejších dolů podíleli.

Svatováclavská koruna

REGIONÁLNÍ MUZEUM V JÍLOVÉM U PRAHY

Regionální muzeum v Jílovém u Prahy se specializací na zlato v České republice a v jeho expozicích nebo při návštěvě některých štol v jeho okolí se před vámi odvine celá historie zlata v Čechách.

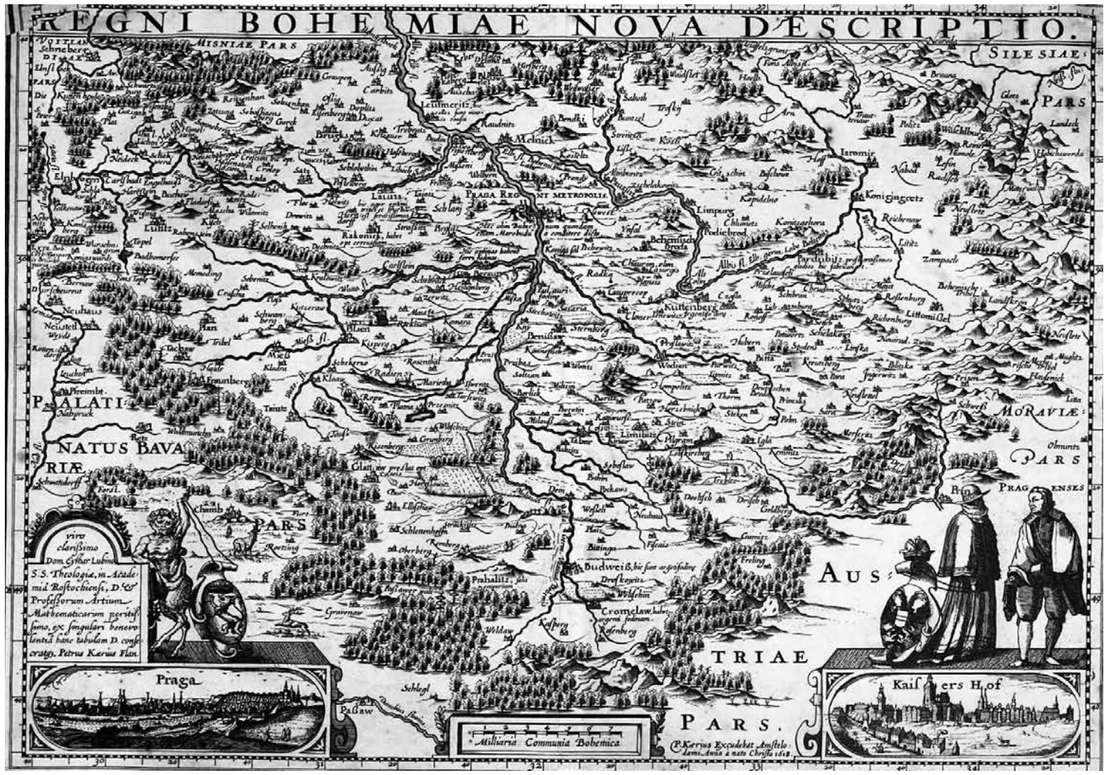

Mapa Regni Bohemiae nova descriptio, datum vydání v roce 1618, vydavatel P. Kaerius, místo vzniku Nizozemsko, Amstelodami. Mapová sbírka Přírodovědecké fakulty UK v Praze

VLTAVSKÉ BRODY, TŘICETILETÁ VÁLKA, BITVA U JANKOVA

Význam dopravní, společenský, obchodní a také vojenský

Už od pravěku byly vodní toky pro poutníky a cestovatele nejen pomocníkem při orientaci v krajině, ale i překážkou, kterou bylo nutné na cestě překonávat. Nejjednodušší a také nejstarší způsob, jak řeku překročit, byl samozřejmě brod. Tak tomu bylo na úsvitu lidských dějin a zůstalo až hluboko do novověku.

JAN VIZNER

Mosty pochopitelně na našem území vznikaly už od raného středověku. Jejich stavba ovšem byla časově i ekonomicky náročným projektem, a ne vždy také byl terén pro takovou stavbu vhodný. Kamenných mostů přes větší vodní toky u nás vznikla do konce středověku jen hrstka. Asi každý zná pražský Karlův most, který po polovině 14. století nahradil starší románský most Juditin. Další kamenné mostní stavby vznikly na Zlaté stezce v Písku, v Roudnici na Labi, snad už před polovinou 14. století překonal tok řeky Střely kamenný most v Rabštejně a jiný stál u Brna na řece Svratce. Mnohem více mostů bylo dřevěných, ty ale pravidelně ničily povodně. Proto zůstal brod, většinou kombinovaný s přívozem, hlavním a nejdůležitějším způsobem, jak se na dálkových cestách dostat z jednoho říčního břehu na druhý.

BRODY

Bubenský brod. Původně rybářská osada Bubny se nacházela na exponovaném místě staré Prahy, na brodu, který sem vedl přes ostrov Štvanice (Velký ostrov), předchůdce dnešního Hlávkova mostu. Na brod plynule navazovala cesta do Holešovic a druhý brod přes Vltavu. Jednalo se o velice významné tranzitní místo, což platilo minimálně do doby postavení nového mostu v 19. století. Osada vznikla díky brodu, na druhou stranu kvůli němu ale také několikrát čelila vojenskému obležení a zkáze.

Již kníže Svatopluk využil toto místo při pokusu o obsazení Pražského hradu v roce 1105 nebo v roce 1420 tábořili v Bubnech Zikmundovi křižáci před bitvou na hoře Vítkově. Všech 25 tehdejších usedlostí bylo vypáleno královským vojskem po boji s Pražany na Štvanici v roce 1547. Další vojenské konflikty, které vyústily v ničení nejen Bubnů, vedly k mnoha škodám.

Zbraslavský brod. Na Vltavě v úseku, o kterém si spolu povídáme, byla brodů a přívozů celá řada. První bychom našli už na Zbraslavi. Kde přesně byl, je už dnes po regulaci a dalších úpravách říčního koryta těžké říci, nicméně o něm víme z písemných pramenů. Jeden z nich dokonce popisuje bitvu o něj mezi pražskými husity a katolickou šlechtou z Karlštejnska v roce 1422.

Další brod proti proudu Vltavy byl **ve Strnadech u Vraného**. Na levém břehu se ještě zachovaly mohutné úvozové svazky jako pozůstatek historické cesty, která k němu klesala od brdských hřebenů. I při něm byl přívoz, protože ne vždy byla hladina řeky klidná a nízká a riskovat například promáčení nákladu soli se jistě žádnému kupci nechtělo. Převáželo se na velkých prámech, které uměly převážet i dva vozy se spřežením najednou, ale i na menších pramicích. U přívozů se také většinou za úplatu půjčovala přípřež dalších koní, aby těžký náklad pomohli vytáhnout do kopců vysoko nad řekou. Právě u Vraného zůstal přívoz v provozu až do dnešních dnů a je tak krásným pozůstatkem způsobu cestování a přepravy našich dávných předků.

Velice významný a důležitý brod byl **na soutoku Sázavy s Vltavou.** Ten překonával vltavské rameno na ostrov s klášterem sv. Jana Křtitele a poté další k soutoku. Tady se cesta větvila, jedna mířila vzhůru na ostroh a k Hradištku, druhá pak opět brodem přes Sázavu k Jílovému anebo naopak na Prahu. I tady zůstal až do 80. let minulého století v provozu

přívoz, kterým si chataři zkracovali cestu od davelského nádraží ke svým srubům nad soutokem.

Brod, ovšem méně významný, byl též **ve Štěchovicích** a další **u Třebenic,** kde snad k jeho ochraně sloužil malý hrádek na skále u Rabyně. Další brody byly o sotva dva kilometry výš proti proudu, u kaple na Rovínku a na dalším ostrohu. Po obou brodech tu zůstaly svazky úvozů, dnes beznadějně mířící do vzduté hladiny přehradního jezera, po druhém z nich navíc dlouhá mělčina, po které můžete dojít dobrých sto metrů do jezera, aniž by vám voda sahala výš než po pás. Protože Vltava nebyla v těchto místech hlubokým veletokem, existovaly výše proti řece i další brody a přívozy, například na Moráni. Ty ale sloužily jen ke spojení vesnic nad řekou.

Mimořádně významný byl ale **brod u Živohošti.** Tady překonávala řeku významná komunikační spojnice mezi tzv. Zlatou či Solnou stezkou od Písku a Strakonic ku Praze a silnicí, mířící z Rakouska a z jižních Čech do centra země přes Benešov. Byla to až stavba přehrady, která tu definitivně ukončila činnost přívozu, který ještě před 2. světovou válkou dokázal přepravovat i nákladní automobily anebo až několik desítek osob najednou. Brod zmizel pod hladinou, ale i tady zůstaly na obou březích řeky ve svazích hluboké a rozvětvené úvozy jako památka na dávno zaniklý rušný provoz na zdejší cestě. Ostatně na Staré Živohošti si ještě můžete prohlédnout zbytek silnice i s patníky, mířící dnes přímo do jezera nedaleko zdejšího kostelíka.

Brody byly i **u ústí potoka Mastníku** a cesty od nich se šplhaly do strání k Neveklovu anebo stoupaly do kopců u Hrazan a dále k Sedlčanům. Prastarý brod, užívaný už Kelty v posledních stoletích

Přestavěný hrad Orlík na zámek

před Kristem, byl i přímo u Hrazan a zůstala po něm traverzní cesta strání, mířící k zaniklé bráně někdejšího oppida.

Nebyla to jen Vltava, kterou bylo nutné překonávat brody, muselo se i přes menší její přítoky a v čase jarního tání nebo podzimních dešťů ani to jistě nebyla žádná legrace, zvláště s plně naloženými vozy. Víme o brodech přes Bojovský potok a také přes Kocábu pod kopcem Havran u Masečína. Další brody dosud vedou přes Zahořanský potok u Libřice a tak bychom mohli ve výčtu přechodů přes vodní toky pokračovat ještě dlouho. Pro naši představu o dávném putování krajinou nám ale bude stačit to, co už teď o brodech víme, a tak se raději půjdeme k Vranému svézt přívozem anebo se projít hlubokými středověkými úvozy nad Starou Živohošť nebo k Davli nad kostel sv. Kiliána.

Za zmínku ovšem stojí nenápadný **brod pod hradem Orlík,** dnes zámkem, zatopený v hlubokých vodách Vltavy. Švédská armáda se zde za třicetileté války 2. března 1645 úspěšně přebrodila, a to je již vojenská historie jedné rozhodující bitvy.

Přes brod pod hradem Orlík k vítězství
Dlouhá válka zvaná třicetiletá
Bitva u Jankova

Zatímco povědomí o bitvě na Bílé hoře je široké, bitva u Jankova, která se rovněž odehrála na českém území během třicetileté války, už tak známá není. Šlo přitom o jednu z nejkrvavějších bitev tohoto konfliktu. Švédská vojska v ní vyhrála nad císařskou armádou díky neobvyklému manévru, jenž se dodnes řadí k mistrným ukázkám vojenské taktiky.

JAROSLAV KRUPKA, DENÍK.CZ

V roce 1635 vstoupil celoevropský vojenský a náboženský konflikt, pojmenovaný později jako třicetiletá válka, do své poslední fáze. V tomto roce se ke koalici proti habsburskému císaři připojila z iniciativy kardinála Richelieu Francie, jež se spojila se Švédskem. Válka se v tomto období vrátila také zpět do Čech, v nichž před necelými 15 lety vlastně vypukla.

K jednomu z politicky nejdůležitějších, z hlediska obětí nejkrvavějších a z ohledu vývoje vojenské taktiky nejinovativněji vedených střetnutí došlo za deštivého a mrazivého dne 6. března 1645. U Jankova se strhla bitva mezi vojsky švédského maršála Lennarta Torstensona a císařské armády pod velením Melchiora Hatzfelda, hraběte z Gleichenu. Švédové v této bitvě zvítězili díky neobvyklému manévru, při němž kryti údolím obešli výhodně rozestavěnou císařskou armádu z boku a zaútočili na její křídlo.

ŠVÉDOVÉ VSTUPUJÍ DO ČECH

Bitvě předcházela mírová jednání, která byla v roce 1644 zahájena

Hrad Orlík, voraři na Vltavě

v porýnsko-vestfálském Münsteru a dolnosaském Osnabrücku. Švédské království se v nich snažilo získat před konečným uzavřením míru co nejvíc výhod. Proto koncem ledna 1645 vstoupila švédská armáda, vedená Torstensonem, opět do českých zemí. Švédský velitel měl v úmyslu připojit se k vojskům uherského šlechtice a sedmihradského knížete Jiřího Rákocziho a přímo ohrozit Vídeň, což by mu poskytlo velice výhodnou vyjednávací pozici.

Počátkem února 1645 dorazila Torstensonova armáda do Kadaně a začala postupovat přes západní Čechy směrem do vnitrozemí. Její tažení ale komplikovalo počasí a fakt, že ostatní švédští spojenci (zejména Francie) dali přednost stažení se do zimovišť. Tím se uvolnily některé císařské jednotky, které na ně byly navázány, a habsburskému císaři Ferdinandu III. se tak podařilo shromáždit dost vojenské síly na to, aby proti Švédům postavil armádu, posílenou o bavorské oddíly generála Jana z Werthu a z Maďarska narychlo odvelené jednotky maršála Johanna Götze.

K PRVNÍMU SETKÁNÍ DOŠLO U HORAŽĎOVIC

Obě vojska se poprvé střetla 26. února 1645 u Horažďovic, kde je však od sebe dělil tok řeky Otavy. Žádná ze stran nechtěla riskovat náročný přechod říčního proudu, při němž ji mohl ohrozit její soupeř. Švédská armáda se proto postupně odpoutala a postupovala dál k východu. Dne 2. března se jí podařilo přebrodit úspěšně Vltavu nedaleko hradu Orlík a pokračovala dál severovýchodním směrem. Císařští však rychlým pochodem Švédy předběhli a zaujali obranné

postavení v kopcích nedaleko obce Jankov, přibližně na půl cesty mezi Voticemi a Louňovicemi pod Blaníkem.

Hatzfeld měl v plánu přehradit tu Torstensonovi cestu a zabránit jim v dalším postupu na Moravu. Švédský maršál ale neměl v úmyslu nechat se zastavit. Předehra dozněla a schylovalo se k hlavnímu dramatu.

ÚTOK PROTI KŘÍDLU

Bitva se rozpoutala v ranních hodinách 6. března 1645. Habsburská vojska měla sice výhodu předem zaujatého postavení, pro švédského maršála však hrálo něco jiného – pozoruhodná bravura ve využívání terénu, obdobná té, s jakou rozhodoval svá střetnutí Jan Žižka. Průzkumu terénu věnoval Torstenson předchozí den a rozhodl se na jeho základě nejít do čelního střetu bojových linií obou vojsk, jak bylo v té době obvyklé, ale obejít krytý údolím císařskou armádu z boku přes zamrzlé rybníky a zaútočit na její levé křídlo. Když se velitel levého křídla císařských maršál Götz ocitl pod zcela nečekanou nepřátelskou palbou, zazmatkoval a nařídil protiútok jezdecké kavalerie. Švédové však už mezitím stačili rozestavit dělostřelectvo a spustili proti císařským dragounům, natlačeným do úžlabiny mezi hustě zalesněným vrchem a rybníkem, děsivou kanonádu. Devět Götzových dragounských jednotek se nedokázalo stáhnout, beznadějně uvízlo v těžko přístupné rokli a dělostřelba je nemilosrdně decimovala. Podobně se vedlo i císařské pěchotě, poslané na pomoc. Následující švédský protiútok likvidaci Götzova křídla dokonal. Maršál sám padl v boji po boku svých vojáků.

NERABUJTE, DOKUD BOJ NESKONČÍ!

Bitvu mohl ještě změnit pokus o obchvat švédských oddílů císařskými jezdci z dosud nezasažených oddílů, kteří se pokusili objet bitevní pole a napadnout Švédy zezadu a z boku.

Při tomto výpadu ale kavaleristé narazili na opuštěný a jen slabě chráněný švédský tábor, což bylo pokušení, jemuž nedokázali odolat. Zapomněli na pokračování v útoku, vrhli se na shromážděné vozy a začali krást a drancovat. Do jejich zajetí se dostala dokonce Torstensonova manželka Beata De la Gardie ve svém kočáře.

K přepadu švédského pravého a zadního voje tak ovšem vůbec nedošlo, a hrabivá nedočkavost se měla kavaleristům už brzy vymstít. Jejich hladový útok proti táboru totiž poskytl švédským oddílům čas nadechnout se k protiútoku.

Torstenson osobně vedl jednotky, které obklíčily a zničily rabující oddíly a vysvobodily jeho choť z krátkého zajetí. Jeho další úder pak definitivně rozhodl bitvu ve švédský prospěch. Císařští prohráli partii, v níž měli zpočátku všechny trumfy v rukách. Není tedy divu, že habsburský vojevůdce kníže Raimund Montecuccoli později prohlásil: „Není možno zabývati se kořistěním, pokud nepřítel není úplně poražen!“

Obléhání Prahy Švédy 1648

Ilustrační rytina – dělostřelectvo

Ilustrační rytina

VÍDEŇ NAKONEC ZACHRÁNILO BRNO

Účet, kterým habsburská armáda platila za svou chybu, byl krvavý. Ztratila téměř čtyři tisíce mužů včetně už zmíněného Götze a bezmála stejný počet vojáků Švédové zajali. Do zajetí se dostal i vrchní velitel maršál Hatzfeld a pět generálů. Německý generál hrabě Jan z Werthu se zachránil jen díky tomu, že i se zbytkem bavorských vojsk uprchl přes Tábor směrem k Bavorsku. Císaře Ferdinanda III., který v té době pobýval v Praze, donutily tyto události opustit město a rychle se přesunout do Rakouska.

Vítězství v bitvě u Jankova umožnilo Švédům pokračovat v tažení na Moravu. V jeho průběhu obsadili řadu měst (Jihlavu, Znojmo, Lomnici, Jindřichův Hradec), takže poslední překážku před cestou na Vídeň představovalo Brno. Tam konečně narazil švédský velitel na vojevůdce srovnatelných kvalit (francouzského velitele obrany města Jeana-Louise Raduita de Souches) a také na obrovské odhodlání Brňanů. Více než tříměsíční neúspěšné obléhání moravské metropole zabránilo dobyvačnému maršálovi tažení dokončit a snížilo důsledky bitvy u Jankova. Císař Ferdinand III. získal čas na rekonstruování svých oddílů a Vídeň uhájil.

BILANCE DLOUHÉ VÁLKY

Pokusme se výsledky třicetileté války nějak sumarizovat a vyvodit z nich důsledky pro střední Povltaví. Jednalo se o dlouhý celoevropský konflikt, který především přinesl obrovité ztráty na obyvatelstvu. Přesnou bilanci už nikdo nikdy neudělá, historici v případě zemí Koruny české se nedokázali shodnout, a tak se dodnes jejich odhady řádově liší, pohybují se v rozmezích ztrát od 25 procent do 80 procent obyvatelstva. Představa, že v kotli války zůstali čtyři lidé z pěti, je příšerná.

Zasažena byla prakticky celá střední Evropa, ne však všechny země stejnou měrou. Byly oblasti, které válka nezasáhla nebo je zasáhla málo.

Nejvíce lidí, kteří přišli za dlouhé války o život, bylo mezi obyvateli vesnic a měst. Mnozí přitom podlehli epidemiím moru. To byly také oběti války. Mor byl jedním z průvodních jevů této války. Kromě toho mnoho lidí bylo ve městech i na vesnicích zavražděno žoldnéřskými tlupami nebo zemřelo hladem. Týká se to především zemí Koruny české, ale k podobně postiženým oblastem patřilo i Německo.

Před válkou to byla jedna z nejhustěji osídlených oblastí v Evropě. V Braniborsku a na pobřeží Baltu činily ztráty na lidských životech 50 %. Německo potřebovalo dvě stě let, aby dosáhlo té hospodářské úrovně, jakou mělo na počátku třicetileté války.

„V Čechách a na Moravě se ztráty dají s těmi německými srovnávat,“ píše historik Arnošt Klíma v publikaci Dlouhá válka. Čechy měly před válkou asi 1 700 000 obyvatel, po válce zde zbylo už jenom něco přes 900 000 lidí. Pro celou zemi se dá hovořit o ztrátách ve výši čtyřiceti procent. Morava měla před válkou 800 000 obyvatel a po válce jen půl milionu, takže ztráty zde nebyly o mnoho nižší. Podle odhadu průměrný počet obyvatel na 1 km² klesl z původních dvaceti devíti na dvacet jednu osobu. V českých zemích bylo na 6 000 obcí zcela zničeno. Jeden ze švédských velitelů, plukovník Adam Pfühl se chlubil, že dal sám vypálit na 800 vesnic.

V Čechách byly oblasti, kde (podobně jako v Německu) převyšovaly ztráty daleko celkový průměr. To platí především pro úrodné Polabí, které bylo po válce skoro liduprázdné. Právě tato úrodná oblast byla často vyhledávána vojskem. Švédský generál Banér rozbil v Brandýse nad Labem svůj hlavní stan a šest jeho pluků zde mělo svá zimní ležení. Nedaleko odtud zřídil zimní ležení svých vojsk i císařský generál Gallas. Také generál Torstenson si vybral toto území pro ležení své armády. Celá oblast byla dlouho obsazena Švédy, kteří odešli z Brandýsa nad Labem teprve v září 1649. Zdejší obyvatelé opouštěli své vesnice i městečka a táhli jinam, aby unikli řádění žoldnéřů. Odcházeli do méně úrodných oblastí, které neležely při cestách, kudy táhlo vojsko, často do Posázaví a Povltaví. Tam žili do konce války a pak se zase vrátili do úrodného Polabí. Čekala je ladem ležící půda. Mohli si dokonce vybrat lepší domy i s poli, kterých bylo všude dost.

Úbytek lidí i hmotná bída však nebyly jedinými důsledky války. Mnohem horší byla degradace lidství. Obyčejní lidé vyrostli za dlouhé války beze škol, bez náboženství, uprostřed ekonomického i správního chaosu. Za celý svůj život nepoznali nic jiného než krev a loupežení. Nebylo divu, že duchovně zpustli, zesurověli, stali se tupými ke všemu lepšímu. Jednou z úhlavních postav této války byl švédský král Gustav Adolf. Když viděl, jak se žoldnéři chovají na obsazeném území, řekl: „Válka není řekou, ale mořem všech zločinů.“

Z kronik té doby se dočteme „o lidech, zvěři podobných, po vše těle a obličeji zarostlých, kteří těkají po lesích živíce se bylinami a kořínky, nemajíce ponětí o lidské mluvě a lidském způsobu života.“ Mnozí zchudlí venkované utíkali ze svých zničených nebo předlužených majetků do hor a lesů, aby se společně živili loupežemi. K témuž řešení sahala i obhroublá městská chudina. Takovou početnou zdivočelou tlupu skrývaly po několik desetiletí skály za pražským Petřínem. Zbojníci přepadali bohaté kupce i šlechtice, obírali je a kořist zčásti rozdávali chudým. Praha, ba celé Čechy si o takzvaných Petrovských vyprávěly legendy. Zásahy vůči nim byly bezzubé.

Jméno, které jim lidé dali, nevzniklo – tedy údajně – náhodou. Na zpustlém a neobývaném hradě Kokoříně se v těch zlých časech měla usídlit tlupa loupežníků. Jejich náčelník se snad jmenoval – Petrovský. Jiná tlupa „Petrovských“ se usadila na opuštěném hradě Housce. Tu zase vedl někdejší švédský velitel Oront. Ten loupil v Čechách jako voják, a když válka skončila, pokračoval ve svém řemesle dál, domů do Švédska se mu nechtělo. Jeho příběhy vešly do pověstí, ale on a jemu podobní se tenkrát u nás vyskytovali a nebylo jich zrovna málo.

O hospodaření se nikdo nestaral, protože bylo málo lidí. Lidí bylo málo, protože byla zoufalá nouze. Nouze byla, protože se nikdo nestaral o hospodaření. Nebylo z toho úniku. „O úpadku průmyslu ve městech,“ píše francouzský historik Ernest Denis, „svědčí zánik četných cechů. Ve zbylých zůstává jen nepatrný počet mistrů. Všecko pravidelné učení se řemeslu bylo přerušeno a chatrnost výrobků svědčí jak o špatném vkusu kupců, tak o nedovednosti řemeslníků.“ A tentýž autor o venkovu: „Venkovské obyvatelstvo, jež si až do roku 1618 zachovalo

jistou zámožnost, není než houfem žebráků. Skoro všude hospodářské nářadí bylo pobráno a dobytek odveden. Nejšťastnější si zachovali několik koňů tak vychrtlých, že byli zapřahování i po čtyřech a po šesti. Na mnohých panstvích sami sedláci a ženy jejich tahají pluh. A jestliže přece obilí uzraje na této tučné a úrodné půdě, sklizeň se neprodá."

Jiným závažným momentem, který tvrdě a nadlouho oslabil populaci v českých zemích, byla masová emigrace nekatolíků. Dostavila se v několika vlnách. Odchod do emigrace se nezastavil ani po vestfálském míru, neboť zásada koho vláda, toho víra, prosazená mírovými podmínkami, vyhnala do ciziny všechny, kdož se povinnému katolictví nemínili podvolit.

Do exilu během třiceti let po Bílé hoře bylo vyhnáno asi 36 000 rodin. Tedy 120 000… možná 150 000 lidí. Některé odhady bývají i vyšší. Jednalo se o desetinu obyvatel Čech a Moravy (do tohoto počtu však nejsou zahrnuti poddaní: jejich pohyb není možné v pramenech nijak zjistit). Ti museli zůstat doma, protože byli bezprávní, a pokud se rozhodli emigrovat, činili tak ilegálně. Každopádně počet českého a moravského obyvatelstva nebyl v roce 1700 vyšší než v roce 1600. Což znamená, že z populačního hlediska jako by se vývoj na celé jedno století zastavil, či se dokonce vrátil zpátky.

Boj o přežití končila generace znající víceméně jenom krev a pustošení, generace otrlá i zubožená, vyrostlá takřka bez škol, bez víry a ideálů. Její oběť byla celoživotní.

V roce 1648 byl v Münsteru a Osnabrücku uzavřen tzv. vestfálský mír, jenž ukončil válku a zavedl striktní dodržování určování náboženství podle panovníka. Třicetiletá válka se stala posledním celoevropským konfliktem, který se odvolával na náboženskou víru. Na dalších 100 let poznamenal Evropu.

Zdroj:
Toulky českou minulostí, Petr Hora Hořejš, Josef Veselý, Václav Šmerák, Jaroslav Krupka, Jaroslav Pelíšek

Kniha Jankow 1645 připomíná tragickou událost evropských dějin za třicetileté války na území Čech

U Jankova se 6. března 1645 strhla jedna z největších a nejkrvavějších bitev třicetileté války na českém území. Švédská vojska generála Lennarta Torstensona zde porazila císařské oddíly. Jankovská bitva předznamenala konec válečných útrap. Definitivní tečku za nimi udělalo uzavření vestfálského míru 24. října 1648. Bitvu přibližuje kniha Jankow 1645, autor Tomáš Koch, kterou vydal Historický klub Týnec nad Sázavou za spolupráce s Posázaví, o. p. s. Knižní „živé obrazy" z bitvy jsou dílem fotografů Jaroslava Peliška, Michaely Wecker, Davida Kočího a Barbory Šullové.
„Poděkování patří 50 členům klubů vojenské historie, bez jejichž nadšení by fotografie nevznikly. V publikaci je 60 snímků, nafotili jsme jich ale přes 600," popsal editor a režisér fotografických scén Jaroslav Pelíšek.
Fotografie vznikaly v autentickém prostředí u Jankova a Ratměřic a u Staré Pošty nedaleko Brna.
Posázaví, o.p.s., foto archiv Jaroslava Peliška

Voraři na Vltavě, ilustrační foto

HISTORIE PROFESNÍHO SPOLKU VLTAVAN

Vltavan je nejstarším existujícím profesním spolkem. Byl založen 11. června 1871 v pražském Podskalí s názvem „Vzájemně se podporující spolek plavců, rybářů a pobřežných Vltavan".

PŘIPRAVENO VE SPOLUPRÁCI S PŘEDSEDOU VLTAVANU DAVLE ING. JOSEFEM BÍLKEM A TOMÁŠEM DAŇKEM

Vltavan původně sdružoval lidi pracující na Vltavě při plavení dříví a jeho zpracování, dále ledaře, plavčíky i zaměstnance rozvíjející se nákladní a osobní paroplavby. Z vybraných příspěvků poskytoval v případě nouze, nemoci a úmrtí materiální podporu členům, jejich rodinám, příp. pozůstalým. Jedním ze zakládajících členů spolku Vltavan byl i pražský primátor František Dittrich.

CLO ZA VOR

Již v roce 1088 zavedl kníže Vratislav II. clo zvané „výton", což byl poplatek z každého voru, který připlul po Vltavě do Prahy, a nařídil jej odvádět nově založené kolegiátní kapitule sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Tento poplatek se vybíral právě v Podskalí a v pozdějších dobách se postupně měnil, ale bylo to právě plavectví a obchod s dřevem, které daly později Podskalí ráz i význam a učinily z něj téměř velmoc, která po několik století ovládala obchod s dřevem v rostoucím hlavním městě Českého království.

Plavecké řemeslo bylo fyzicky náročné a vzhledem k proměnlivému stavu vody ve Vltavě i časově omezené. Proto se plavci v zimních měsících, kdy řeka zamrzla, živili sekáním ledu, kterým zásobovali pražské hospody.

PO PROHRANÉ VÁLCE POSTUPNĚ VZNIKALY SPOLKY

Tak po staletí plynul život v Podskalí, plavci splavovali prameny šumavského dřeva, ale i z řek, které do Vltavy přitékaly, podskalští rybáři zásobovali trhy rybami a v ohradách se zpracovávalo dřevo pro pražské domácnosti. Až po prohrané válce s Pruskem došlo v 1867 k vydání nového shromažďovacího a spolkového zákona, na jehož základě se postupně zakládaly různé Dělnické besedy a svépomocné spolky.

V přípravném výboru pro založení spolku „Vltavan" byl kromě většiny obchodníků s dřívím a primátora Dittricha ,také redaktor časopisu „Dělník" Václav Petr, který měl již zkušenosti se zakládáním podobných spolků. Mezi zakládajícími členy Vltavanu byli i někteří pokrokově smýšlející zástupci české šlechty, jež v oblasti plavby a obchodu s dřevem podnikala, a to Adolf a Karel Schwarzenbergové a Jiří Kristián Lobkowicz.

CHARITATIVNÍ ÚČEL

K vlastnímu založení spolku došlo 11. června 1871 při ustavující valné hromadě v dnes již neexistující hospodě „U Hejduků". O původním ryze charitativním účelu spolku jasně mluví úvodní slova prvé spolkové pamětní knihy: „A tak, jako národ náš z dřímoty se probudil, zabřesklo se i v srdcích synů našeho Podskalí, kteří usilovně pomýšleli na to, aby Vltava proměnila se v otce Vltavana, který by nemocné syny podskalské neopouštěl, zemřelé k poslednímu lůžku doprovázel a zmrzačené hojil, vetché oudy podporoval a tak od nouze pomáhal".

KROJ, KTERÝ SE POUŽÍVÁ DODNES

Přítomno bylo 83 zakládajících členů a na valnou hromadu dohlížel c. k. komisař, byl zvolen správní výbor a prvním předsedou se stal občan Leopold Heyduk, jednatelem Šimon Orazský, tehdy se ještě oslovovali členové občane, až později přešli k oslovení „bratře".

Na první valné hromadě 21. ledna 1872 byl představen návrh kroje, který je inspirován uniformou námořníků francouzského obchodního loďstva.

PAMĚTNÍ KNIHA SPOLKU „VLTAVAN“ PRO DAVLE A OKOLÍ

I.
Bohu ku chvále–
vlasti ku slávě–
Vltavanům ku prospěchu!

II.
Svorná vůle, svorný duch
divy činí jako Bůh!

Dějiny spolku
Kapitola prvá.
Založení spolku.
Spolkový ruch a svépomoc – obě tyto myšlénky, jež veliký vliv měly a mají na povznesení českého národa, byly asi hlavní příčinou, že tolikéž v Davli mezi lodníky a pobřežnými povstala myšlénka založiti si svůj spolek, svůj střede, v němž by druh druhovi pomáhal v potřebách duševních i tělesných. Myšlénky té ujalo se důst. duchovenstvo svatokilianské a tak společnou prací mohla se dne 26. prosince 1896 v hraběcím pivováře odbývali ustavující valná hromada spolku, jenž podle pramene hlavního své výživy, podle řeky Vltavy, přijal jméno „Vltavan.“ Schůze ona zahájena byla dp. Janem Mačím a zvolen byl okklamací prvý výbor. Stůjtež zde na památku jména jejich: za protektora přijat byl císařský rada p. Vác. Nekvasil, který se však hodnosti té zřekl a proto v březnu 1897 zvolen na místo jeho p. František Liška, rolník. Prvním předsedou zvolen p. Vlastimil Schovník, správce kruhových cihelen v Davli, avšak i tento vzdal se po 2 měsících funkce této a tak provedena nová volba, z níž jako předseda vyšel muž v každém shledu řádný a u ostatních členů požívajících vážnosti, p. František Kutil z Davle, č.28. Jednatelem zvolen p. Jof. Liška, nájemnce dvora, pokladníkem p. Václav Dvořák, majitel domu, kontrolorem p. Jos. Brabec, mistr krejčovský. Do 12 členového výboru zvoleni byli tito pp.: Dp. Jan Mačí, kaplan, Frant. Koták Alois Tater, František Žalud, Frant. Dvořák, Frant. Dvořáček, vesměs z Davle, Josef Horký, Vojtěch Široký, Jan Spilka, Jos. Dufek od Sv. Kiliana. Pro změnu protektora a předsedy, jak jsme se zmínili, přibráni do výboru pp. Jan Plavec a Fr. Jili. Ustonoveno též by se přijímali přispívající členové s měsíčním příspěvkem 10 kv., kteříž ovšem nemají nároků na podpory. Již dne 21. února r. 1897 pořádal spolek prvý svůj ples, jenž těšil se četné návštěvě občanstva Davelského, takže vynesl pokladně 95zl 98 kv. V březnu doplněn výbor, jak hořeji jsme četli, a rozhodnuto, jakého stejnokroje bude spolek užívati, dále i pořízen stožár před spolkovou místností. Na všem bylo pilně pracováno, takže již 27 června t.r. mohl spolek poprvé si vyjíti v stejnokroji, kterouž událost spojil se slavnostní zábavou, jíž se súčastnili členové bratrského spolku pražského Vltavana a místní sbor hasičský. Program spojoval vhodně dobré se zábavným: dopoledne byla mše srov., odpoledne koncert, večer zábava taneční. Nadšení bylo veliké, zábava čilá a nenucená, výtežek zl. 102,90 složen jako základ k budoucímu praporu. V Davli stavěla se toho roku jubilejní kaple a tu Vltavané jako dobří katolíci přispěli na stavbu 50,50 zl, jež získali při zábavě 22 srpna 1897 pořádané k tomu účeli. Myšlénka, pořiditi prapor spolkový, opanovala spolek a k ní obrátila se nyní hlavně činost spolková, ovšem nikdo netušil, že snad již příštím rokem splněna bude tužba spolku. To jsou dějiny prvého roku spolkového a 2. ledna 1898 konána 2. valná hromada a nastoupen r. 1898, jenž může se nazývati rokem slavnostním.

Kapitola druhá.
Svěcení praporu
1. Přípravy
Druhá valná hromada schválivši nejprvé zprávu jednatelskou a pokladníkovu přikročila k volbám a zvolen starý výbor až na tuto výjimku: za jednatele zvolen velebný pán Jos. Smrček, nový kaplan u Sv. Kiliana a pisatel těchto řádku a za kontrolora po užší volbě p.Jan Plavec, od Sv. Kiliana; do výboru povolán p. Matěj Soukup, ml.Ze Štěchovic. V úlohu sběratele uvázal se ochotně člen výboru p. Horký. Dne 9 ledna t.r. pořádán ples spoklovy, jenž se znamenitě vydařil a vynesl čistých 67 zl 65 kr. Nyní započal výbor vyjednávání o praporu s několika firmami a po dlouhém rokování skoro tříměsíční zadána práce Jos. Neškudlovi, c.k. dvornímu dodavateli v Jablonné nad Orlicí. Podle návrhu veleb. p. jednatele určeny pro prapor barvy národní, z nichž bílá měla býti ozdobena obrazem vyšívaným, jak P. Ježíš utišuje bouři na moři, červená strana pak měla nésti odznak spolku.

Mimo to poslány byly žádosti o podporu na rozličné hodnostáře, by tak uhradil se náklad na prapor a v pokladnu by se nemuselo sáhnouti. Jako zasdní pravidlo spolku jest svůj k svému a proto ustanoveno poznovu, že nebudou do spolku přijímány osoby jiného vyznání, poněvadž člen jiného vyznání nemohl se zajisté hlásiti a postaviti pod spolkový prapor, na němž stkví se takový obraz, jenž hlásá víru a důvěru plavců v Toho, jenž pouhým slovem může zkrotiti bouřlivé vlny. Téhož roku v únoru měl spolek své první nemocné a tím zahájil svou vlastní činnost. Výbor, jak stanovy káží, stanovil pro tuto dobu denní podporu na 40 kr, což zajisté jest velmi slušné při začátcích spolku.

Celá záležitost praporová dala nyní mnoho starostí a vyžadovala mnoho schůzí někdy až nekonečných a četného dopisování. Zvláště volba matky a kmoter dlouho nemohla se rozhodnouti, až konečně štastnou myšlénkou veden jsa výbor dle hesla „Svůj k svému“ vybral si ony hodnostkyně z kruhu domácího a dobře pochodil. Mateřství praporu laskavě na sebe vzala vlctpí. Anna Jelínkova, choť majitele domu v Praze. Kmotrovstvím stály praporu tyto ctpí: Antonie Boudníková, Marie Lišková, Marie

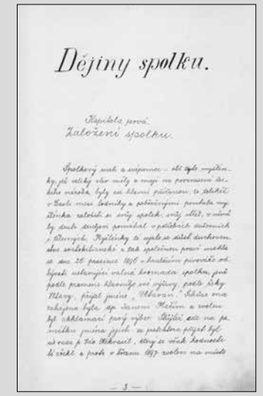

Kutilová a Františka Korábová. V červenci zvolen byl slavnostní komitét, s nímž však došli jsme trpké zkušenosti, poněvadž ani jednou se nemohl sejíti i nezbývalo nic jiného než ho nechati pěkně na papíře a do ruky vzali všecko spolkový výbor. Konečně ustanoven den svěcení a vybrána k tomu neděle 14. srpna 1898. Slavnost měla býti lidovou, a by i dítky nějakou vzpomínku měli, pořídili jim rodiče zvláštní kroj a to chlapcům, „malým Vltavanům“, měla červenobílé sukénky a bluzičky bílé s modrým límcem. Dále dal raziti spolek 700 pamětních penízů a vp. Josef Smrček slo žil k tomu dni hymnu Davelských Vltavanů, kteráž dala se do tisku, rozdávala se a spůsobila mezi členstvem radost velikou. Program i hymna na památku vlepeny do této knihy. Konečně nastala sobota před slavností.

2. Den 14. srpna 1898
V sobotu před slavností postavena u kostela Sv. Kiliana vkusná tribuna a u bývalé továrny postavena slavnostní brána. Večer hrála hudba dostaveníčko u matky a kmoter práporu. Ráno zvuky hudby probouzely obyvatelstvo Davelské k slavnostnímu dni. Vše dalo se dle programu. Od 9. hodin bylo vítání spolků, jichž dostavilo se 10 a 3 prapory a po ½ 11 nastoupen pochod do farního chrámu Páně. Průvod zahájil pražský Vltavan s praporem, za ním ostatní spolky a dítky přistrojené za Vltavany a Vltavanky, následoval prapor nesený družičkami, matka praporu s kmotrami kráčela za ním, potom jel allegorický vůz s lodí chlapci obsazenou, celý pak průvod uzavíral domácí Vltavan. Byla to řada nepřehledná.

Když průvod stanul na místě a kolem trubuny se rozestavil a za ním četné obecenstvo, pronesl slavnostní řeč velebný pán Jos. Smrček, v níž poukázal Vltavanům, kdy budou věrně státi k svému praporu a připomněl, že každý, kdo by se hlásil k zásadám sociální demokracie, jest zrádcem praporu a spolku. Po řeči vykonáno svěcení praporu dp. farářem J. Mačím, po něm hned následovalo zatloukání hřebů, při čemž pronášena byla hesla a každý hodnostář ihned se zapsal v knize pamětní...

Tento kroj se používá dodnes. Na své náklady jej nechal ušít jednatel spolku Šimon Orazský, byl založen také praporový fond a po získání dostatečného finančního obnosu byl 14. července téhož roku první spolkový prapor vysvěcen. Později došlo k založení spolků i v Davli, o rok později ve Štěchovicích a roku 1902 v jihočeském Purkarci.

VLTAVAN BYL V DAVLI ZALOŽEN 26. PROSINCE 1896 V HRABĚCÍM PIVOVAŘE

Vltavan se stal jedním z předních dělnických spolků, ale je možné zmínit, že členy od počátku jeho existence nebyli jen dělníci a plavci. Již 21. února 1897 pořádal spolek první ples, v březnu bylo rozhodnuto o stejnokroji, který byl poprvé použit při slavnostní zábavě 27. 7. 1897.

V následujícím roce si Vltavan pořídil spolkový prapor, který po tříměsíčním rokování byl zadán ke zhotovení Josefu Neškudlovi, c. k. dvornímu dodavateli v Jablonném n. Orlicí. Současný prapor byl vysvěcen v roce 100. výročí trvání spolku. Vltavan přečkal i přejmenování na závodní klub a zařazení do Osvětové besedy. V té době davelský Vltavan ochránil před zrušením i bratrský spolek z Purkarce, který se stal na čas jeho pobočkou.

SPOLEK VLTAVAN PRAHA

Citelným zásahem do života plavců a lidí od vody v Podskalí, ale i do života vltavanů, bylo postupné bourání plaveckých domů, rušení dřevařských ohrad a nová výstavba této části Prahy. Řeka byla spoutána hrází kamenného nábřeží a tím postupně zanikla tato rázovitá část Prahy.

Zachoval se pouze plavecký kostel Nejsvětější Trojice a budova bývalé celnice „Na Výtoni“, kde je muzejní expozice

o starém Podskalí, voroplavbě a lodní dopravě na Vltavě a pár domů v ulici Na Výtoni. Podskalí zmizelo, ale Vltavan žil a žije dál. A proto když došlo k zániku voroplavby po výstavbě vltavské kaskády, zejména Vodních děl Slapy a Orlík, spolek si dal za cíl uchovávat a sbírat památky na staré Podskalí a život na Vltavě a změnil svoji činnost z charitativní a podpůrné na činnost vlastivědnou. Mnoho členů spolku bylo již zaměstnáno v nákladní i osobní lodní dopravě, kde pracovali jako lodníci, strojníci nebo kapitáni pražské paroplavby. Proto když v roce 1952 byl spolek Vltavan, tak jako všechny spolky zrušen, začlenil se jako zájmový kroužek k podniku ČSPLO a později k závodu Osobní lodní dopravy a dále pak k Pražské paroplavbě. Po celou tuto dobu si spolek udržel svoje historické zvyky.

ZNOVUOBNOVA SPOLKU

V roce 1990 byl spolek opět obnoven a získal plnou suverenitu, byly schváleny nové stanovy a spolek pokračuje dál ve své kulturní činnosti.

Každoročně v listopadu je pořádána „Tryzna za utonulé na českých řekách“, kterou od třicátých let pořádal spolek mistrů plavčích a lázeňských a vltavané se jen účastnili. Když došlo ke zrušení tohoto spolku, vltavané převzali organizaci plně do svých rukou a pokračují v ní dodnes. Tryzně předchází zádušní mše za zemřelé členy spolku Vltavan v plaveckém kostele Nejsvětější Trojice v Trojické ulici v Podskalí.

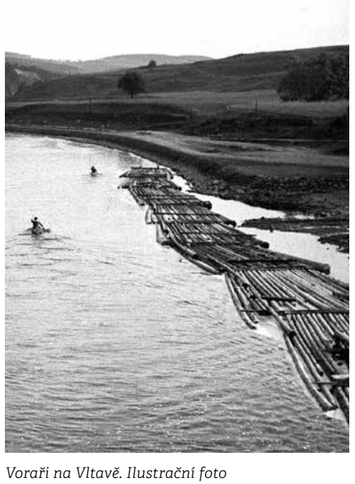

Voraři na Vltavě. Ilustrační foto

> Vltavan Čechy je členem Mezinárodní vorařské asociace (International Association of Timber-Raftsmen, IATR), jejíž existence dokládá historické využití voroplavby i v dalších evropských zemích.

VLTAVAN ČECHY

V roce 2000 se všechny vltavanské spolky dohodly na vytvoření svazu vltavanských spolků a založily Vltavan Čechy. Následně byl Vltavan Čechy přijat do Mezinárodní vorařské asociace IART.

HISTORIE VLTAVANSKÉHO KROJE

Slavnostní oblečení vltavanských členů vznikalo pod výrazným vlivem vzdálených krajů Evropy, jmenovitě Francie. V lednu 1872, půl roku po ustavení spolku, členové Vltavanu v Praze přijali návrh na svůj kroj, který v podstatě vychází z kroje námořníků francouzského obchodního loďstva 18. století. Proč? To dochované zápisy správního výboru přesně neříkají, pouze stručně konstatují barevnost jednotlivých částí ústroje. Můžeme se jen domnívat, že důvodem byla mimo jiné jeho bílá a červená barva vyjadřující národnostní boj proti černo-žluté rakouské monarchii. Také se traduje, že rudá šerpa byla holdem pařížským komunardům z jara 1871. Podobné slavnostní oblečení v rozhodující míře přijaly také vltavanské spolky mimopražské.

Zmíněné vlivy se promítají do některých i neobvyklých součástí mužského vltavanského stejnokroje. Pražští vltavané nosí na hlavách tvrdý, černý, nízký lakovaný klobouk s širokou modrou stuhou. Košile je z červeně a bíle pruhovaného plátna, u krku doplněná krátkou černou kravatkou, která sjednocuje i dřívější mašle nebo motýlky. Tmavomodré sako, které se nezapíná, zdobí zlaté knoflíky, na klopách zlaté kotvy a spolkový odznak na levé straně. Nošení kalhot, které jsou buď černé, nebo bílé, určují pravidla (od 1. září do konce dubna jsou nošeny černé). Významným doplňkem je červená šerpa, jejíž třásně jsou barevně odlišeny podle dosažené funkce ve spolku (předseda zlaté, místopředseda stříbrné, členové správního výboru modré, členstvo červené). Označení „hodnosti“ je zřejmé také z počtu prýmků na rukávu a rameni saka (předseda tři prýmky, členové správního výboru pověřeni funkcí dva prýmky a ostatní členové správního výboru i náhradníci jeden prýmek), předseda jako nejvyšší zástupce spolku má na svém kroji připevněno několik ocenění, která byla spolku udělena. Kroj pro členky je jednodušší: červenobílá pruhovaná košile s černou kravatou s připevněným členským odznakem a černá, nebo bílá skládaná sukně doplněná šerpou (barva sukně podléhá pravidlům podle ročního období stejně jako u mužského kroje). Ženy byly v členství zcela zrovnoprávněny s muži až v roce 1949, do té doby byly pouze členkami tzv. Pohřebního fondu manželek členů. V historických pramenech je vznik spolkového

Voraři na Vltavě. Ilustrační foto

Vltavan 2022 na replice voru. Archiv J. Bílek

kroje zmiňován zejména ve dvou verzích. Podle jedné kroj z Francie přivezl primátor a jeden ze zakládajících členů spolku F. Dittrich. Další se opírá o informace o francouzských námořnících, kteří se díky své profesi a někdy i z důvodů politických ocitli v Praze.

TRADICE VORAŘSTVÍ BYLA ZAPSÁNA NA REPREZENTATIVNÍ SEZNAM NEHMOTNÉHO KULTURNÍHO DĚDICTVÍ LIDSTVA UNESCO

Nominaci společně připravilo šest evropských států: Česká republika, Lotyšsko, Německo, Polsko, Rakousko, Španělsko. V České republice se na její přípravě podílel Vltavan Čechy – svaz vltavanských spolků, z. s., sdružující vorařské spolky na řece Vltavě, Národní ústav lidové kultury, Ministerstvo kultury a další partneři.

Vorařství mělo v Čechách dlouholetou tradici a patřilo mezi vážená, uznávaná, ale i nebezpečná povolání. První zmínky o voroplavbě na Vltavě jsou datovány do 11. století. Ačkoliv dnes již komerční plavba dřeva s výstavbou přehrad zanikla, tradice spojená s vorařským řemeslem a zejména se stavbou vorových pramenů je stále udržována. Podíl na tom mají vltavanské spolky v Praze, Davli, Štěchovicích a Purkarci, které na tradice vorařů navazují. Jednotlivé vltavanské spolky byly zakládány na přelomu 19. a 20. století a působí v této oblasti nepřetržitě. Mohou se tak pyšnit více než stoletou tradicí; Vltavan v Praze oslavil již 150 let své nepřetržité činnosti. V roce 2000 všechny vltavanské spolky založily zapsaný spolek Vltavan Čechy – svaz vltavanských spolků. Mají tak velký vliv na udržení znalostí a dovedností řemesel, spojených s vorařstvím. Předávají tak díky ukázkám stavby vorů i tradiční technologie výroby.

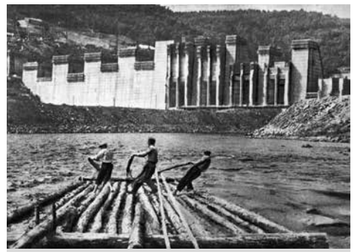

„… pro dnešní mladé lidi asi nebude zajímavá znalost a dovednost tehdejších plavců, ale více je bude zajímat pokračování plaveckého řemesla, stejně tak jako sběr plaveckého slangu nebo písní,“ říká prezident spolku Vltavan Čechy Jaroslav Camplík.

Vltavanu Čechy se také podařilo uvést vorařské řemeslo do katalogu řemesel. Autorizace k udílení osvědčení o získání profesní kvalifikace Vorař – stavitel vorů byla udělena Střední odborné škole Jarov.

Vltavan Štěchovice 120 let r. 2018. Archiv J. Bílek

Letní kroj, květen–září

Zimní kroj, říjen–duben

Ukázka z fotovýstavy Miloše Kapouna za přispění přátel.
Úplnou fotovýstavu naleznete: https://www.trampsky-magazin.cz/blog/100-let-trampingu-ve-fotografii-cast-prvni-1918-az-1940

TRAMPING ZA PRVNÍ REPUBLIKY A JEHO OZVĚNY

Prvorepublikový tramping urazil dlouhou cestu. Od útěku pár rozzlobených romantiků za město až po módní zábavu desítek tisíc mladých lidí.

VÁCLAV DRCHAL

Mravenčí skála – osada Ztracenka. Archiv Ztracenka

Před víc než 100 lety čekalo na trampy dobrodružství hned za městem. „V sobotu se nasedalo v Braníku do vlaku a jelo se do Modrých dálek, to jest do země, která není na mapě. Jelo se dlouho. Kolem nás pádila prérie, po níž kráčela pomalým krokem rozčechraná stáda bisonů. Za letitými pni olbřímích jedlí zrádně vyčuhovaly bambitky conquistadorů. Na obzoru se rýsovaly Skalisté hory a pod nimi temně hučely bělostné slapy řeky Athabasky," vzpomínal v povídce Zlatý ostrov tramp a spisovatel Géza Včelička.

Cílem sice nebyl Divoký západ ani kanadský sever, ale i tak to stálo za to. „Na kopcích plály červenožluté signály ohňů a dole na Jarově pod železničním náspem zmítala se a ječela stará Petrákova hospoda, plná cowboyů, desperátů, zlatokopů a lovců kožišin." Četník patrně o této krajině vůbec nevěděl a příčetný člověk sem nezabloudil, neboť ona hospoda „měla asi takovou pověst jako čínské opiové brlohy v San Franciscu" a spolu s ní i celá ta „hornatá oblast, podobná kaferskému kraalu".

HVĚZDNATÉ NEBE NADE MNOU

Tak romanticky jako trampové dosud nikdo přírodu kolem Prahy nevnímal, přesto zdaleka nebyli první, kdo do ní chodil. První turistickou cestu – ze Štěchovic ke Svatojánským proudům – vyznačil Klub českých turistů už roku 1889 a o dvě desítky let později začaly do lesních tišin pronikat skautské družiny. Turistika byla čím dál tím populárnější a už před první světovou válkou ji pěstovali spisovatelé mnohem věhlasnější než Včelička. Na Vltavu k (dnes bohužel zatopeným) Svatojánským proudům jezdil tenkrát například Max Brod s Franzem Kafkou a občas i Franzem Werfelem. „Koupávali jsme se v lesních potocích – neboť Kafka i já jsme byli podivně přesvědčeni, že se krajiny nezmocníš, dokud s ní přímo fyzicky nenavážeš spojení koupelí," vzpomínal později Brod.

Svatojánské proudy. Možná vůbec nejhezčí místo v okolí Prahy zmizelo na přelomu 30. a 40. let pod hladinou štěchovické přehrady.

Také první trampové – i když rozpoznat okamžik, kdy se vydělili z masy obyčejných turistů a organizovaných skautů, vlastně nelze – začali chodit do přírody už před první válkou. Nejdřív jen do Prokopského údolí, pak na Zbraslav, k Jarovu, a nakonec podél břehů Velké řeky (Vltavy) dorazili k obligátním peřejím Svatojánských proudů. „Tito Pionýři neznali pokrývky, stany ani kotlíky.

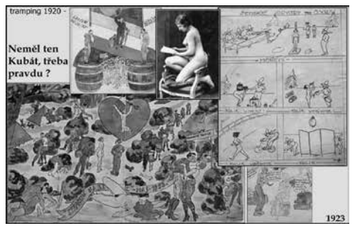

Pokrývkou jim bylo krátké sáčko,pelerýnka' a nejčastěji – hvězdnaté nebe," líčil trudné začátky další trampský spisovatel Bob Hurikán.

Jenže pak přišla válka a průkopníci odešli „trampovat" do zákopů. Ti, co se vrátili, se o čtyři roky později stali zakladateli trampského hnutí. Tradičně se uvádí, že první osadou byla Ztracená naděje, která vznikla roku 1919 u Svatojánských proudů. Brzy po ní vyrostly na Velké řece osady Rawhide, Mrtvý muž, Hiawata a mnohé další, protože, jak píše Hurikán, „nikde na světě nebylo tolik šerifů jako v letech 1919–1920 v Čechách". Brzy poté se zvuky seker a pil začaly rozléhat na březích Zlaté řeky (Sázavy), Staré řeky (Berounky), Hadí řeky (Kocáby) a s jistým zpožděním se k trampům přidala mládež z dalších měst.

CO JE TO TRAMP?

Katalyzátorem vzniku trampského hnutí byla válka. Otřásla postavením elit – hlavně církve – a mladí lidé navíc kvůli ní získali radikálně jiné životní zkušenosti než generace jejich otců. Nejstarší trampská generace si nesla zážitky z fronty, ty mladší poznamenaly strasti v zázemí – otec na frontě, matka v továrně, hlad a nekonečné fronty, všudypřítomná válečná propaganda, četníci, policajti. Děti na sebe braly za války nedětské role – šéfredaktor časopisu Tramp Karel Melíšek (*1905) například vzpomínal, jak mu četníci zastřelili kamaráda, se kterým kradl z vlaků uhlí – a sotvakdo se mohl divit, že po jejím skončení byly děti jaksi jiné.

Výsledkem byl vzdor, generační konflikt – a nakonec útěk. „Vždyť ten hoch celý týden jako by ani nežil, až když si vyjde do lesů, kde není žádného paďourského a měšťáckého přetvařování, tam si volněji oddychne a cítí teprve skutečně, že žije," vystihl motivaci mladých rebelů týdeník Tramp (ve své bakalářské práci se mu věnoval historik Jiří Smlsal). Vnější podobu pak trampingu vtiskl Divoký západ. Už před válkou se hodně četl Jack London, Bret Harte či (velký fabulátor) Karel May, a když skončila, vtrhly do kin westerny typu Červené eso či Býčí oko. „Nebyly to pouze cowboyské košile, šátky, sombrera a čaparéra, ale i,mírně západní' způsoby, jako střelba z vlaků, alkohol a pod.," vzpomínal na vliv westernů na přelomu 20. a 30. let týdeník Tramp.

V té době už dávno nešlo o jednotlivce. Kolik trampů vlastně bylo, není jasné. Realistické odhady hovoří

o desítkách tisíc, přičemž víme, že v roce 1944 – tedy již po opadnutí trampského boomu – existovaly zhruba dva tisíce osad a 1 100 z toho v okolí Prahy.

SEX, PIVO & TRAMPSKÁ MUZIKA

Tramping byl mnohotvárné hnutí. Některé osady se snažily asketicky splynout s přírodou, pro jiné byly důležité táboráky a drnkání na kytaru, další se věnovaly skoro výhradně sportu. Byli i tací trampové, kteří se jezdili za město opít (Včelička zmiňuje osadu „Pět prstů", jejíž členové dlouho neměli „nejmenšího tušení, že hned za hospodou se rozprostírá zelené lesnaté údolí".)

Většinovou společnost – tedy paďoury a mastňáky – trampové nejvíc provokovali svou uvolněnou sexuální morálkou. Ve skutečnosti není vůbec jasné, jestli byli v tomto ohledu jakkoli „uvolněnější" než jejich vrstevníci z „jazzové generace", kteří zůstávali o víkendu ve městě, ovšem oproti minulým generacím tu jistý nezanedbatelný posun byl.

Svědčí o tom vzpomínky a literární pokusy samotných trampů (například sbírka Trampská fašírka se ženskými klíny jen hemží), ale i inzeráty v jejich časopisech, které – jak konstatovali autoři studie Český tramping – vedle tábornických potřeb často nabízely kondomy a služby lékařů s dermatovenerologickou praxí. Zcela otevřený pak je článek Moje malá, hloupá, ubohá Jenny, který vyšel v Trampovi roku 1930. Autor v něm Jenny vyčítá, že se nevzdala morálky generace své matky a bere tramp povrchně. Nelze totiž dělat „ze zdravého kluka eunucha" a je se třeba trochu odvázat: „Buď budeš trampkou celou, otevřenou a nekompromisní a budeš se smát spolu se svým hochem paďourům a jejich morálce, nebo zůstaneš cudnou dcerkou svojí matinky a budeš se bavit s hochy v tanečních o počasí."

Není proto divu, že když smrtelný nepřítel trampstva – zakladatel Skautu Antonín Svojsík – uveřejnil roku 1924 text Bílá otrokyně v centru Evropy, hrál sex ústřední úlohu. Trampy nazýval „nevázanou čeládkou", která je „dokladem poválečné zpustlosti u nás". Tramp na rozdíl od skauta „zapaluje porost, poráží stromy", opíjí se, chodí ozbrojen, pořádá „orgie při ohních za noci" a vůbec se chová ničemně: „Žena je těmto divochům jen zbožím, které nemá práv, může být dána jinému, koná veškeré hrubé práce v osadě a slouží jim jako otrokyně."

Boj trampů o svoji svobodu

DO PAĎOURŮ — HEJ RUP!

Byla to sice z velké části konina, Zemská správa politická v Čechách přesto článek rozeslala okresním úřadům a brzy po něm následoval oběžník, který vyhlašoval „akci proti divokým skautům" a četníkům ukládal, aby „vyžadovali od návštěvníků lesů a tábořišť legitimace". Podobné stížnosti na „metlu našeho venkova" se v příštích letech opakovaly, a kromě skautů se na nich s chutí podíleli sokoli a organizovaní turisté.

Na přelomu 20. a 30. let začalo přituhovat. Zdražilo se jízdné na železnici, přišel zákaz jízdy na korbě náklaďáků a sokolové tlačili na zavedení povinné předvojenské výchovy pro všechny mladé lidi bez rozdílu. Na nejhorší došlo 9. dubna 1931, kdy prezident Země české Hugo Kubát vydal vyhlášku, která pokutou (deset až pět tisíc korun) či vězením (od 12 hodin do 14 dní) postihovala „všeliké nepřístojné jednání nebo chování na místech veřejných" a protitrampsky konkretizovala, že jde zejména o „společné táboření osob různého pohlaví v přírodě i ve stanech, chatách a srubech – vyjímaje táboření rodinné –, pobíhání v nedostatečném úboru koupacím mimo obvod vykázaných koupališť, zpívání popěvků obsahu nemravného, dále nošení zbraní (…) a koupání na místech zakázaných".

Brzy poté vyrazily do lesů kolem Velké a Zlaté řeky četnické patroly a pídily se po oddacích listech. „Byly vykonány četnické prohlídky ve všech chatách podle Sázavy, od Davle až k Jílovému, a ve 150 případech byly zjištěny přestupky," popisovaly šťáru Národní listy a dodávaly, že leckdy se „18letí hoši a dívky, společně spící ve stanech a chatách, znali jen křestními jmény". Lex Kubát podporovala i konzervativní Národní politika, která připomínala jistý nepojmenovatelný sexuální delikt, ke kterému došlo „za bílého dne na náměstí v Jílovém", a vypočítávala skandální případy, kdy se trampky koupaly nahé, a protože se takové případy množily, bylo prý „zřejmé, že jde o jakési hnutí adamitské". Naopak komunistické Rudé právo i liberální Lidové noviny stály za trampy.

Sami trampové prezentovali Lex Kubát jako pomstu starých a zapšklých. K tradičním atributům paďoura – velkému břichu a tlusté ženě – přibyl další: impotence. „Pochopte přece, kluci, tu sžíravou pohlavní závist těch, kteří, aniž kdy žili, neukojeni neodvolatelně stárnou ve svých teplých manželských kurnících," psal Tramp. Akutní hrozba dokonce dokázala sjednotit dvě věčně rozhádaná křídla trampů – politické (ve skutečnosti komunistické, navázané na časopis Tramp) a nepolitické (kolem časopisu Naše osady) –, aby společně 19. května uspořádala v zahradách Vinohradského pivovaru protestní demonstraci, na které se pod heslem „Do paďourů, hej rup!"sešlo zhruba 15 tisíc protestujících.

VÍTĚZSTVÍ „TRAMPONOMIKY"

Demonstrovalo se i v následujících dnech a týdnech, ale vlastně už to nebylo třeba. Kubát (v satirické knize Dobrodružství šesti trampů Jaroslava Žáka a Vlastimila Rady figuruje coby Kubát I. Trampobijec) svoji vyhlášku záhy zmírnil a ránu

z milosti jí zasadil soud. Jeden z trampů – Jaroslav Bíman, kterého četníci chytili v chatě s dámskou společností, totiž 30korunovou pokutu dohnal až k Nejvyššímu soudu a ten roku 1935 rozhodl, že společné nocování osob různého pohlaví nemůže přes prkennou stěnu nikoho pohoršit.

Mnohem důležitější však byly společenské změny. Už v době Kubátovy vyhlášky se tramping stal módou a za město začali vedle dělnické mládeže a studentů jezdit příslušníci středních vrstev. Z trampů profitovali venkovští hospodští, majitelé lesů a obchodníci, kteří s úspěchem prodávali „zálesácké" oblečení, stany, a nakonec i prefabrikované dřevěné chaty.

Jestliže například úspěšný prvorepublikový skladatel a pozdější slavný cestovatel a fotograf Eduard Ingriš musel dlouhá léta tajit, že je tramp, má chatu na Svatojánských proudech a je autorem písně Temně hučí Niagara, pak v polovině 30. let příslušnost k trampům už žádnou stigmatizaci neznamenala. Nejdřív se rozjel obchod s trampskými zpěvníky. Pak ti nejlepší – jako byl Jarda Mottl či Jenda Korda – začali prodávat vlastní nahrávky (celkem je jich zaznamenáno asi 300), které si zdaleka nekupovali jen trampové, a nakonec začaly „trampsky" zpívat salonní hvězdy typu R. A. Dvorského. Trampové kromě toho hráli ve filmech, skládali filmovou hudbu, vystupovali v Osvobozeném divadle či u Vlasty Buriana. „Kdekdo chtěl mít ve svém podniku, estrádě, divadle nebo filmu trampskou partičku," vzpomínal později Korda.

Podobně pomáhal hranice bořit i sport. Hodně se hrál fotbal, volejbal (trampové měli vlastní ligu, a když se ve 30. letech slučovala s tou „civilní", měla desetkrát víc hráčů než ona). Na osadu jezdil skvělý boxer Vilda Jakš a už v roce 1928 získali trampové díky zápasníkovi Jindřichu Maudrovi první olympijskou (stříbrnou) medaili. Fenomenální úspěch pak zaznamenali o osm let později v Berlíně, odkud trampští vodáci (na olympiádě se tomu trapně říkalo rychlostní kanoistika) přivezli dvě zlaté a jednu stříbrnou medaili.

Nakonec se tramping stal široce tolerovanou mainstreamovou kratochvílí a měnit – „paďouřet" – se začali i někteří trampové. Třeba ti z vůbec první osady – Ztracenky. „Kdysi téměř kolébka trampingu – dnes? Tenisové courty, cestičky vysypané pískem, po nich chodí ‚také trampové' v bílých tennisových kalhotách a nažehlených košilích, uctivě se navzájem zdraví atd. – zkrátka úplné maloměstské korso," přeháněl lehce pravověrný týdeník Tramp.

RUDÁ ZÁŘE NAD OSADOU

Když v roce 1929 přišla hospodářská krize, velká část trampů (sdružená kolem časopisu Tramp) se začala přiklánět ke komunismu a Sovětskému svazu. Místo stetsonů se nosily brigadýrky, šerifskou hvězdu leckdy nahrazovala rudá, zpívaly se revoluční písně a osady si dávaly jméno jako Okťábr, Rudá tajga (jejího šerifa úřady vyšetřovaly kvůli porušení zákona na ochranu republiky), Rudá zář, Osada Karla Liebknechta či Pětiletka. V roce 1931 dokonce na východ odjela delegace 14 trampů a její členové pak s nadšením líčili, že sovětské lesy patří všem, v zemi panuje sexuální svoboda a pracuje se jen pět dní v týdnu. Předměstské zahrádky a papalášské „dači" pomýleně považovali za vyspělejší obdobu našeho trampingu a s nadšením hleděli (rok předtím, než Pavlík Morozov udal svého „paďourského" otce) i na sovětské pionýry.

Dodatek editora:

Většina nepočetné skupiny trampů z Rudé záře rychle vystřízlivěla. Vedle těchto snů přišla realita jednak ta válečná, kdy osady kolem vystěhovaného prostoru proměněného na cvičiště SS mezi Vltavou, Sázavou po Benešov a Sedlčany nuceně osiřely. Řada trampů a skautů se zapojila do odbojové činnosti, ale pak přišla realita poválečná. Mnoho trampů vzpomínalo, že po pár letech oživení na osadách přišel Vítězný únor, padesátá léta, Pionýr a být trampem se podobalo ilegální činnosti za války. Ovšem člověka milujícího přírodu nezměníš a nepředěláš, a tak tramping přežil, žije do dnešních dob a bude žít dál.

Fotodokumentace:

V článku jsou použity koláže z fotovýstavy archivních fotografií a ilustrací ze samotných počátků trampingu, vhodně doplněných ukázkami z dobového tisku. A to jak trampského, tak paďourského, a to i v kontextu doby, aby bylo vidět, s čím vším se trampští průkopníci museli potýkat. Mnohé z těchto fotografií ještě nebyly nikdy veřejně publikovány, pocházejí z různých starých osadních kronik a cancáků, z rodinných archivů. Jiné už zveřejněny byly, odkud je tvůrce této fotovýstavy Miloš Kapoun – Obluda z osady Paběrky – převzal.
Úplnou fotovýstavu naleznete:
https://www.trampsky-magazin.cz/blog/100-let-trampingu-ve-fotografii-cast-prvni-1918-az-1940

Malíř Zdeněk Burian zvaný Burka, člen osady Arizona a jeho trampové

SÁZAVA – ZLATÁ ŘEKA TRAMPSKÁ SOUPUTNICE VELKÉ ŘEKY

Hrozivě rozervané skály, zalesněná úbočí, nebezpečné stezky, žhavé slunce, magický svit měsíce, třpyt miliónů hvězd, hučící peřeje, klidné zátoky, zelený koberec – klid, ticho, táborový oheň... tak charakterizuje ZLATOU ŘEKU Bob Hurikán v třicátých letech minulého století. K historie trampingu nezadatelně Sázava patří.

Dostavba Posázavského pacifiku po roce 1900 otevřela krajinu podél řeky pro své první návštěvníky, když do té doby tento kout znali jen plavci, hajní a pytláci.

Byl objeven Zlatý kaňon pod Medníkem. Po první světové válce se začalo jezdit nejdříve na louku „U Dubu". Osmičlennou partu prvních osadníků vedl Pepa Počepický.

Další družina vedená šerifem Dustinem vystavěla v dolním povodí Zlaté řeky první chatu a založila osadu Arizona. Členem této trampské osady byli mimo jiné i slavný malíř Zdeněk Burian zvaný Burka a sochař „Jack" Dušek.

Osadníků i chat rychle přibývalo. Někde se tábořilo načerno. Jinde se noví osadníci domluvili s majiteli pozemků a zakládali nová tábořiště jako divocí skauti nebo jako různé společnosti s mnohdy bizarními názvy: Filmová společnost, Přátelé Ameriky nebo Sdružení katolíků při obci pražské. Mnoho osad zbudovaných ve Zlatém kaňonu ve 20. a 30. letech 20. století stále udržuje fenomén trampingu živý.

Foto výstava Sázava Zlatá řeka – Regionální muzeum v Jílovém u Prahy 2022
Kurátor výstavy: Mgr. Jan Síč, www.muzeumjilove.cz

Trampský ráj na březích Vltavy a Sázavy se změnil za 2. světové války na hranici vystěhovaného prostoru pro cvičiště SS. Mnoho trampů padlo v odboji za svobodné Československo. Na místa jejich toulek se dostali vězni koncentračních táborů, řada z nich byla postřílena, například nedaleko Třebsína. Účastníci festivalu Třebsínské zvonění zde na trvalou památku vztyčili Třebsínskou PIETU, vzpomínku na padlé kamarády i zastřelené vězně z blízkého koncentračního tábora na Hradištku. Čest jejich památce.

Václav Šmerák

Poděkování patří: ***Manželům Tomášovi a Martině Tichých a jejich spolupracovníkům, Středočeskému kraji, obci Krňany, Kultuře Posázaví a Povltaví, Lucii Haškové za poskytnutí dokumentačních materiálů, Mezi řekami – Václavu Šmerákovi a historikovi Tomáši Zouzalovi za texty Info tabule a foto***

Kamenný Přívoz kolem roku 1900 (Sbírka Národního muzea, PS 2564_1)

Pár vět na závěr

Vážení čtenáři,
archeolog Jan Vizner vás provedl dávnou historií Posázaví a středního Povltaví – Proti proudu řek a času. Keltské oppidum na Závisti s jeho akropolí předznamenalo civilizační vzedmutí naší krajiny v období před příchodem křesťanství a společně s kláštery na Zbraslavi, u Davle a na Sázavě byl vymezen jakýsi dějinný trojúhelník, ve kterém se po staletí zrcadlí česká i evropská historie. Podtrhují to i rozhovory redaktorky Jaroslavy Tůmové s pokračovateli rodu Sternbergů Filipem a Jiřím.

Další části publikace vás seznámily nejen s různými místy v blízkosti Sázavy a Vltavy, ale zejména s pohybem lidí zde. Mohli jste s nimi překračovat dávné brody, plavit se s voraři, jet Posázavským pacifikem i objevovat zdejší krajinu po boku turistů a trampů. Mementem knihy je kapitola historika Tomáše Zouzala, věnovaná několika letům druhé světové války. Mezi Sázavou a Vltavou tehdy vzniklo jedno z největších cvičišť SS v Evropě, v němž byly zřízeny také internační tábory. Nacistické zacházení s podrobenými lidmi i vysídlení oblasti dávají tušit obrysy plánované poválečné germanizace území Čech, Moravy a Slezska a zánik slovanské existence v tomto prostoru. I to patří k paměti posázavské a povltavské krajiny.

Dočetli jste poslední publikaci z cyklu Staletí mezi Vltavou a Sázavou, vydanou Společenstvím pro historii Mezi řekami. Za dobu 15 let vniklo na 18 publikací, řada filmů, výstav, besed a setkání. Nebudu zde uvádět jejich výčet – vše naleznete na www.mezirekami.cz. Je ale mou povinností poděkovat všem spolupracovníkům z historických ústavů, archivů, regionálních muzeí či jiných pracovišť, jakož i místním badatelům a pamětníkům za pomoc při realizaci. Děkuji také Českému rozhlasu a České televizi za informování o naší historii a za neméně potřebnou podporu z Krajského úřadu Středočeského kraje, jakož i z měst a obcí regionu.

Omlouváme se také všem, kterým naše hledání odkazů historie způsobilo obtíže. Zájem o poznání vede lidi i ke snaze poznat místa, kde se příběhy minulosti odehrály. Platí a bude i v budoucnu platit, že kdo nepoznal svou historii – musí ji prožít znovu. Nezavírejme proto před ní oči.

Václav Šmerák,
editor publikací mapujících
historii středního Povltaví a Posázaví,
Mezi řekami
Hledejte na www.mezirekami.cz

MEZI ŘEKAMI, z. s.

Středočeský kraj

REGIONÁLNÍ MUZEUM V JÍLOVÉM U PRAHY

Benešov

Staletí mezi Vltavou a Sázavou

PROTI PROUDU ŘEK A ČASU

SÁZAVA ~ VLTAVA

Editor: Václav Šmerák, obrazový a fotografický doprovod textů
Text: Jednotliví autoři příspěvků, dle uvedení autora

Grafická úprava a sazba: Pavlína Najfusová
Vytiskl: Tisk Pětka, s. r. o.

Jazyková spolupráce: Tomáš Zouzal, Jaroslava Tůmová, Přepisy s. r. o.

Vydalo: Mezi řekami, z. s. jako svoji 18. publikaci
200 stran, první vydání, náklad 500 výtisků

Kontakt: Mezi řekami, z. s., mobil: 603 196 678, e mail: v.smerak@seznam.cz

Český Šternberk
Foto: Libor Sváček

MEZI ŘEKAMI